unamuno

ISBN 973-21-0455-4

1445

Lei 3 000

editura minerva

Cele trei nuvele (sau *romane*, cum le numeşte autorul) publicate în 1933 în volumul intitulat *San Manuel Bueno, mártir y tres historias más* (în care s-a inclus şi o lucrare mai veche, *Una historia de amor*, din 1911) au fost scrise în noiembrie şi decembrie 1930. La acea dată, Unamuno era celebru şi publicase cea mai mare şi mai importantă parte a operei sale. Compuse în etapa finală a activităţii creatoare a scriitorului, într-un moment propice decantărilor şi concluziilor, aceste nuvele capătă esenţialităţi deosebite, ilustrând ultimele consecinţe ale teoriilor sale despre personalitatea umană şi religie....

DANA DIACONU

unamuno

1445

fondată în 1895 bpt serie nouă

unamuno

sfântul martir manuel cel bun

CLUBUL CĂRȚII DIGITALE
BIBLIOTECA ALEPH

Ilustrația copertei de DUMITRU VERDEȘ

Miguel de Unamuno
San Manuel Bueno, Mártir
y
Tres Historias Más
séptima edición
Ed. Espasa-Calpe, Madrid, 1969

miguel de unamuno

sfântul martir manuel cel bun
și alte trei povestiri

TRADUCERE, PREFAȚĂ,
TABEL CRONOLOGIC
ȘI NOTE DE DANA DIACONU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1996
EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

Pentru această versiune toate drepturile rezervate
Editurii Minerva (B.P.T.)

ISBN 973-21-0455-4

MIGUEL DE UNAMUNO – O CONŞTIINŢĂ DIALOGICĂ

Miguel de Unamuno y Jugo (1864-1936) este unul dintre acei scriitori al căror destin artistic se suprapune celui uman cu o perfectă armonie a integrării şi fidelitate a corespondenţei. Viaţa şi opera sunt inseparabile, se explică şi se justifică reciproc, bine ştiute fiind nu numai datele personale (originea bască, situaţia de orfan) ori biografice (educaţia religioasă, exilul, călătoriile) şi experienţele individuale (crizele religioase, lecturile filozofice din Hegel, Schopenhauer, Nietzsche, Kierkegaard) cu puternic impact în textul scris, dar mai ales trăirile intime, problemele personale şi existenţiale care au frământat conştiinţa omului, filozofului şi creatorului Unamuno. Etapele creaţiei s-au conturat în funcţie de momentele tensionate ale traiectoriei vitale, Unamuno însuşi a devenit protagonist şi temă centrală, astfel încât opera sa, esenţialmente autobiografică, a putut fi numită "desnudo trágico de hombre" – nud tragic de om (Gonzalo Torrente Ballester).

Marile întrebări, îndoieli şi nelinişti care au dominat viaţa lui Unamuno ca individ al speciei umane au constituit fondul ideologic al scrierilor sale, iar particularităţile temperamentului şi puternicei sale personalităţi (nonconformismul, neliniştea spirituală, combativitatea şi pasiunea, contradicţia, originalitatea şi chiar extravaganţa, efervescenţa intelectuală) au determinat forma inconfundabilă a discursului, originalitatea expresiei literare şi a stilului.

Dincolo de interpretările diverse şi subiective pe care personalitatea atât de complexă şi contradictorie a scriitorului le-a suscitat printre comentatori, există neîndoielnic câteva constante vitale şi estetice definitorii. În mod frapant, este vorba de intensitatea trăirii (vădită în crizele religioase din 1881, 1890, 1897 şi

în atitudinile civice), iar la nivelul exprimării, patetismul incluzând vehemența și contradicția.

Unamuno a trăit cu intensitate clipele de zbucium interior, al propriei conștiințe, – acele "tormentas del alma" *(furtuni ale sufletului)* pomenite în una din poezii – ca și momentele agitate ale conjuncturii istorice în care se afla societatea spaniolă. Pe scena națională se derulau evenimente majore însoțite de tensiuni interne: restaurarea monarhiei prin venirea la tron a lui Alfonso XII (1875); guvernarea în sistem de alternanță a partidelor opuse, conservator și liberal; pierderea ultimelor colonii în 1898 – anul Dezastrului național și al constituirii mișcării regenerationiste[1]; acțiunile muncitorești sindicale și cele de protest împotriva politicii externe – trimiterea trupelor de rezerviști spanioli în Maroc declanșa conflicte puternice la Barcelona în 1909; crearea Partidului Socialist Muncitoresc Spaniol (PSOE), la care avea să adere și Unamuno în 1894; izbucnirea primului război mondial, care împarte opinia publică spaniolă în partizani ai aliaților, printre care și Unamuno, și germanofili; instaurarea dictaturii lui Primo de Rivera în perioada 1923-1930; proclamarea celei de a doua Republici în 1931 și, în fine, rebeliunea militară și începutul războiului civil în 1936.

Permanent interesat de realitățile din viața politică și socială a țării, Unamuno a reacționat prompt prin atitudini publice hotărâte, cum a fost acea faimoasă replică la adresa regimului represiv franchist: "Venceréis pero no convenceréis!" *(Veți învinge dar nu veți convinge!)* pronunțată cu prilejul unei reuniuni universitare la care asistau generalul Millán Astray și soția lui Franco. Chiar dacă Unamuno și-a schimbat adesea punctul de vedere, adaptându-l la evoluția evenimentelor, el s-a simțit personal afectat de drama țării sale – " Me duele España!", *Mă doare Spania*, exclamase el patetic – și, luptător îndârjit, a căutat neobosit o soluție salvatoare pentru destinul colectiv al națiunii spaniole. În acest scop și-a propus în primul rând să trezească și să zguduie conștiințele adormite ale contemporanilor, să curme pernicioasa apatie, abulie ce le cuprinsese "modorra espiritual" – *amorțire spirituală).*

Pe drept cuvânt a putut fi considerat Miguel de Unamuno figura cea mai reprezentativă a timpului său și întruparea vie a spiritului nonconformist și het-

[1]Unamuno însuși a fost un reprezentant de frunte al acestei mișcări ce își propunea să militeze pentru întreprinderea urgentă de reforme care să scoată țara din impas; unii istorici literari o asimilează atitudinii scriitorilor din generația de la '98, al cărei *spiritus rector* a fost Miguel de Unamuno.

erodox al modernismului (Ricardo Gullón). Viața sa a fost o permanentă luptă cu sine și cu ceilalți, care s-a prelungit în operă prin abordarea a două teme fundamentale recurente, incluzând o soteriologie individuală și colectivă: sensul existenței umane și soarta Spaniei.

Opera unamuniană reclamă, spre a fi caracterizată, expresia antinomică sau adversativă, căci, aflată sub semnul paradoxului atât de îndrăgit și cultivat de autor, întrunește o *filozofie* care se vrea vitalistă, constituită pe baza unei trăiri profunde a problemelor omului „din carne și oase" și o *literatură* concepută ca dezbatere și afirmare de idei filozofice. Fonnându-și o concepție proprie asupra obiectului filozofiei și literaturii, al filozofiei și literaturii *sale*, Unamuno a conferit scrisului său un caracter cu totul aparte stârnind dezaprobarea unora dar și admirația celor care au apreciat mai presus de orice patosul discursului ce revela o emoționantă implicare a autorului, cu toate că gânditorului îi lipseau virtuțile de rigoare pentru elaborarea unui autentic sistem filozofic, iar literatul nu avea capacitatea de transfigurare artistică pentru a evita schematizarea și abstractizarea excesivă.

Deși nu rareori contestată, creația lui Unamuno s-a bucurat de o faimă care a trecut hotarele Spaniei, contribuind în considerabilă măsură la ceea ce un poet conațional numea „dificila universalitate spaniolă". O considerare globală a activității literare unamuniene revelă o mare diversitate a genurilor și speciilor abordate: eseuri (*En torno al casticismo – Despre spiritul castilian*, 1895; *Vida de Don Quijote y Sancho*, 1905; *Del sentimiento trágico de la vida*, 1913; *Agonia del cristianismo*, 1925), *romane (Paz en la guerra – Pace în război*, 1897; *Amor y Pedagogia*, 1902; *La Niebla – Negura* 1914; *Ábel Sánchez*, 1917; *La tia Tula – Mătușa Tula* 1921), *nuvele (Tres novelas ejemplares y un prólogo*, 1927; *San Manuel Bueno Mártir y tres historias más*, 1933), impresii de călătorie *(Por tierras de Portugal y España*, 1911; *Andanzas y visiones españolas – Călătorii și viziuni spaniole*, 1922), poezii *(Poesias*, 1907; *Rosario de sonetos líricos*, 1911; *Romancero del destierro – Baladele exilului*, 1928), teatru *(Fedra*, 1910; *El otro – Celălalt*, 1926; *El hermano Juan – Fratele Juan*, 1929 etc.), jurnal intim *(El Diario – Jurnalul*, rămas inedit până în 1957.)

Foarte variată în privința modalităților artistice, producția unamuniană este totuși unitară grație consecvenței, până la obsesie, cu care este dezbătută o temă unică, de natură filozofică: personalitatea umană cu posibilitățile și limitele ei în timp și în spațiu, diversele „moduri" ale existenței și personalității, filozofice sau literare. Scrierile faimosului Rector al Universității din Salamanca au aceeași

ţintă finală, ideală: revelarea esenţei ultime din adâncurile intimităţii *(el hombón del alma)* omului „din carne şi oase" *(de carne y hueso)*. Cu alte cuvinte, autorul vrea să afle ce este şi cât va continua să fie ceea ce este fiecare dintre noi, care este soarta fiinţei umane în dimensiunea temporală. Punctul nevralgic al existenţei este, pentru Unamuno, trecerea în neant, clipa zguduitoare a morţii. Întreaga sa operă este o zbatere patetică pentru luminarea acestui mister, pentru depăşirea acestei clipe. Aspiraţia sufletului de a supravieţui intră în conflict cu certitudinea dezolantă a sfârşitului absolut, pe care o impune raţiunea. Insolubilul antagonism dintre raţiune şi sentiment *(razón/sentimiento)*, dintre raţiune şi credinţă *(fe)* generează sentimentul tragic al vieţii. La Unamuno şi la eroii săi acesta se manifestă sub forma unei neostoite lupte *(agonía*, în sens etimologic, grecesc) dramatice şi totuşi fecunde, întrucât constituie motorul vieţii, impulsul pentru înfăptuirea de opere trainice *(obras duraderas)*, prin care individul îşi poate prelungi existenţa, poate trăi şi după moartea sa fizică. Astfel, unica posibilitate de consolare a omului, care ar da un sens vieţii, ar scoate existenţa din sfera absurdului, ar rămâne credinţa nestrămutată în posibilitatea vieţii de apoi, aşa cum o propovăduie religia. De aceea, după cum spune un erou unamunian, „orice religie este adevărată în măsura în care ajută să trăiască spiritual poporul care a îmbrăţişat-o". Putem avea însă vreo certitudine asupra cuceririi eternităţii atâta vreme cât experienţa morţii rămâne irepetabilă şi ireversibilă? Există oare vreo cale pentru a putea cunoaşte această experienţă fără a dispărea iremediabil? La asemenea chinuitoare întrebări, răspunsul lui Unamuno este opera de ficţiune. Prin intermediul personajelor create de el şi a existenţei lor, pe care o relatează în romanele sale, Unamuno trăieşte experienţa vieţii („A povesti viaţa nu este oare modul, poate cel mai profund, de a trăi?" se întreabă el retoric în *Cum se face un roman*, text scris la Paris în 1926). Dar, mai cu seamă, el trăieşte experienţa morţii, căci „fiecare roman este pentru el o tentativă imaginară de a trăi moartea" (Julián Marîan, *Miguel de Unamuno*, Madrid, Espasa-Calpe, ed. V, 1971). În acest scop plăsmuieşte scriitorul destine fictive în opera literară; cu ajutorul „imaginaţiei fecunde" îl „face" (creează, visează) pe personaj, care, la rândul său, îl „face" pe autor şi „se face în permanenţă pe sine" *(se está haciendo)*. Potrivit schemei ontologice unamuniene, Dumnezeu *creează* sau *visează* (verbele *crear* şi *soñar* sunt considerate sinonime) lumea, pe Unamuno şi pe toţi indivizii reali, care nu sunt prin urmare altceva decât „un vis al lui Dumnezeu", iar Unamuno îşi creează personajele, în care se poate obiectiva pentru a cunoaşte experienţa unică a morţii. Viaţa îl interesează pe Unamuno în măsura în care îl ajută să înţeleagă moartea, iar

romanul ca „metodă de cunoaștere", anticipare imaginativă a morții, are valoare poetică, în sens de creație, cunoaștere și nu valoare artistică, estetică în sens strict.

Atribuind operei de ficțiune, în special romanului, această funcție gnoseologică, autorul spaniol inventează și practică o modalitate literară proprie, neobișnuită în Spania la vremea respectivă. De aici necesitatea, pe de o parte, de a se sustrage etichetărilor uzuale (el scrie romane sui-generis numite *nivolas* și nu *romane, novelas* în tiparele convenționale) și, pe de altă parte, de a face numeroase precizări de intenție și teoretizări fie în prologuri, note (finale ori înglobate discursului epic), fie în texte independente cum este cel revelator intitulat *Cum se face un roman*, unde ajunge la un punct culminant modalitatea unamuniană a metaromanului. Literatura creată de Unamuno este în același timp o metaliteratură și o autobiografie. Este și motivul pentru care atenția autorului, îndreptată exclusiv către dezbatere și demonstrație, nu se mai concentrează și asupra aspectelor formale. Neglijarea ori eludarea acestora este evidentă, începând cu încadrarea într-o anume specie literară. De pildă, aproape toate scrierile în proză sunt numite *romane*, adică *novelas*. Sunt calificate astfel atât romanele propriu-zise ca *Pace în război (Paz en la guerra)* cât și nuvelele sau povestirile incluse în volumele *Trei nuvele exemplare și un prolog (Tres novelas ejemplares y un prólogo)* sau *Sfântul martir Manuel cel Bun și alte trei povestiri (San Manuel Bueno mártir y tres historias más)*. De fapt, ceea ce își propune filozoful și prozatorul Unamuno în textele sale mai ample sau mai scurte este să creeze „romanul vieții", al existenței pilduitoare a unor ființe fictive *(entes ficticios)*. Devin posibile astfel nu numai confuzia ci și interferența sau transgresiunea speciilor literare: romanul se apropie de dramă prin prezența acelei specific unamuniene forme de „autodialog", nuvela sau povestirea poate fi numită roman pe motivul cuprinderii unei întregi biografii a personajului, poezia capătă tonalitatea poemului în proză ș.a.m.d. Așa se explică aparent paradoxala afirmație a unui comentator, care a pus întreaga operă a lui Unamuno sub semnul poeziei.

Ca „relatare temporală a unei vieți" și „dramă a personalității", romanul unamunian este de factură *existențială* și *personală* și constituie modalitatea cea mai adecvată pentru ca autorul să-și atingă scopul ultim: revelarea existenței umane prin intermediul istoriei unei persoane. Opera narativă a lui Unamuno are legile ei proprii, elemente și aspecte compoziționale specifice, printre care: preponderența prezentării sau relatării „nude" *(relato desnudo)*, absența referirilor la exterior, a descrierilor descriptive și a precizărilor asupra locului și timpului acțiunii, fizionomiei și vestimentației personajelor, lipsa subiectului sau a fabulei, concepera personajelor *ca moduri de a fi (modos de ser)* proprii și insubstituibile (de unde și dezinteresul pentru

aventura lor exterioară), prezența autorului în calitate de personaj, dialogul personaj-autor, moartea personajelor concepută ca episod cu funcție revelatoare pentru întreaga lor existență, constituirea unor finaluri deschise, fără un deznodământ sau o soluție bine conturată.

Originalitatea este și trăsătura definitorie a stilului, marcat puternic de inconfundabila personalitate a autorului. Câteva procedee sunt specifice și recurente, precum paradoxul și jocul de cuvinte, reevaluarea sensurilor vocabulei pornind de la etimon, invenția lexicală.

Formula narativă insolită pe care a practicat-o Unamuno în primele decenii ale secolului nostru l-a impus, așa cum remarca criticul Andrés Amorós, „printre înnoitorii romanului contemporan, alături de Sartre sau Camus, Graham Greene sau Bernanos, Gide sau Robbe-Grillet *(Introducción a la novela contemporánea,* Madrid, Editorial Cátedra, 1974)

*

Cele trei nuvele (sau *romane,* cum le numește autorul) reunite în 1933 în volumul intitulat *San Manuel Bueno, mártir y tres historias más* (în care s-a inclus și o lucrare mai veche, *Una historia de amor,* din 1911) fuseseră publicate în noiembrie și decembrie 1930. La acea dată, Unamuno era celebru – apăruse cea mai mare și mai importantă parte a operei sale. Compuse în etapa finală a activității creatoare a scriitorului, într-un moment propice decantărilor și concluziilor, aceste nuvele capătă semnificații deosebite, ilustrând ultimele consecințe ale teoriilor sale despre personalitatea umană și religie. După cum observa Julián Marías, nuvela care dă titlul volumului este „cel mai sfâșietor și mai profund roman al lui Unamuno (...) și în același timp cel mai propriu lui, în care Unamuno atingea cea mai mare fidelitate față de sine însuși, față de scopul său de a pătrunde în realitatea vieții și a personalității umane" *(Miguel de Unamuno, ibid.,* p.122). În legătură cu alta din nuvelele incluse în volum, *Don Sandalio, jugador de ajedrez,* același exeget al operei unamuniene afirma că scriitorul atinge aici „un punct extrem în teoria sa asupra ființelor fictive" *(ibid.,* p. 113). Operă de referință, povestea vieții lui don Sandalio, jucătorul de șah, se află într-adevăr la punctul terminus al tendinței de eliminare a elementelor specifice realismului și a analizei psihologice a personajelor.

Reunite în volum după criteriul unității lor tematice, așa cum arată autorul în *Prolog,* nuvelele relevă câte un mod de existență specific, rezultat din con-

fruntarea eului cu colectivitatea (în *San Manuel Bueno, mártir),* din confruntarea eului cu *celálalt* (în *Un pobre rico o el Sentimento cómico de la vida – Un biet om bogat sau Sentimentul comic al vieții* și *Una historia de amor – O poveste de iubire)* sau din existența complet vidă a eului izolat și „golit de personalitate" (în *Don Sandalio, jugador de ajedrez, Povestea lui Don Sandalio, jucător de șah).*

La baza tuturor acestor *moduri de a fi* se regăsește dorința imperioasă de supraviețuire în eternitate, concretizată în acele instincte diferite care au fost observate la personajele unamuniene: *instinctul de conservare, de perpetuare,* de a fi în *celálalt (ser en otro)* și *instinctul de invadare a altei personalități (Andrei Ionescu, Istoria literaturii spaniole,* vol. II, Tipografia Universității din București, București, 1976, p. 1114). Instinctul de conservare este evident aici la personajul Emeterio Alfonso din *Un biet om bogat,* care vrea să-și ajungă sieși, adoptând o formulă de viață pe care Unamuno o definește prin insolita formă reflexivă a verbului a fi: *serse.* Protagonistul primei nuvele, don Manuel, este întruchiparea instinctului de perpetuare, care îl determină să acționeze neobosit pentru a-i consola pe semenii săi, alimentându-le o credință ce îi poate face fericiți; iar instinctul de invadare a altei personalități este dominant la autorul scrisorilor către Felipe, care își asumă personalitatea lui don Sandalio, își creează un don Sandalio *al său,* văduvindu-l pe acesta de substanțialitatea proprie.

În mod evasiunanim apreciată la cota cea mai înaltă pentru densitatea ideilor și perfecțiunea formală, nuvela *San Manuel Bueno, mártir* oferă și surpriza unei abordări distincte, a unei opțiuni noi în vechea problematică a religiei și personalității. Soluția protagonistului în conflictul *agonie / pact spiritual* pare a infirma afirmațiile anterioare ale autorului și binecunoscuta sa ipostază agonică, de etern luptător, în permanent război, cu lumea și cu sine însuși, așa cum o postulase în eseuri: „Și mai ales și înainte de toate, nici vorbă să trăiesc în pace cu ceilalți și nici cu mine însumi. Am nevoie de război, război în interiorul meu, noi avem nevoie de război". Acel Unamuno *agonic* (luptător), dorind să trezească adormitele conștiințe ale contemporanilor, proclama necesitatea menținerii unei stări de permanentă *zozobra intelecutual* (agitație, neliniște intelectuală) considerând-o vitală în opoziție cu pacea spirituală, care însemna moartea. De data aceasta însă, povestea vieții Sfântului Don Manuel cel Bun este o pledoarie pentru salvarea păcii spirituale, inconștiente, continue și absolute și uitarea războiului, agoniei care ucide. Unamuno ni se revelă în ipostaza sa contemporană, de „căutător al somnului de pace inconștientă", care a cunoscut manifestări interioare în opera sa narativă și poetică. Criticul spaniol Carlos Blanco Aguinaga demonstrează, pe baza textelor

lui Unamuno, că „ideea *somnului inconștient* al cărui simbol este pieptul matern constituie una din constantele gândirii și sensibilității sale non-agonice" *(El Unamuno contemplativo*, El Colegio de México, México, 1959). Existența celor doi Unamuno, cel agonic și cel contemplativ, pare a fi una din contradicțiile atât de frecvente în operă și consubstanțiale personalității autorului. Dar după cum s-a remarcat, contradicția permanentă constituie pentru Unamuno o metodă filozofică și o morală de acțiune, izvorâtă din ostilitatea declarată față de certitudini, răspunsuri automate, autoritare și de locurile comune (Iris M. Zavala). Contradicția și coexistența polilor, prezența factorului opus, scindarea internă a subiectului, permanenta confruntare și mișcare a opușilor, toate acestea sunt în fond indicii ale unei conștiințe și gândiri dialogice care determină forma specifică a discursului unamunian, preponderența dialogului și a interogației[1].

Problema care polarizează contradicțiile din gândirea și sufletul lui Unamuno este prin excelență aceea a religiei, a credinței în Dumnezeu, cauză a numeroaselor crize religioase și temă fundamentală a scrierilor sale. Aspirația firească a omului către nemurire – justificare și consolare a existenței cotidiene – nu își găsește o confirmare rațională, tot astfel precum nici sentimentul nu poate oferi o certitudine (conflictul *razón / sentimento; cabeza / corazón – cap / inimă*"Nici sentimentul nu reușește să facă din consolare un adevăr, nici rațiunea nu reușește să facă din adevăr o consolare"; ceea ce produce „disperarea sentimentală și volitivă" pe de o parte și scepticismul rațional, pe de alta.

Nu se poate face „adevăr rațional și logic din consolare și nici din adevăr rațional o consolare și un motiv de viață", pentru că prima soluție nu se împacă cu rațiunea noastră, iar cea de a doua cu sentimentul nostru: „Pacea între aceste două puteri devine imposibilă, și trebuie să trăim din războiul lor. Și să facem din el, din însuși războiul acesta, o condiție a vieții noastre spirituale". Toate acestea sunt afirmații incluse în celebrul eseu din 1913, *Despre sentimentul tragic al vieții* și reluate, dintr-un unghi diferit, în 1930, când Unamuno scrie povestea vieții lui Don Manuel. Antagonismul este considerat acum în cadrul relației individ – colectivitate, introducându-se circumstanțe noi: scindarea eului în *eu pentru sine* și *eu pentru colectivitate*, asumarea condiției agonice în stricta individualitate (în *eu-l pentru sine)* și adecvarea formei exterioare a *eului pentru colectivitate* la funcția lui socială și umană, considerent major al comportamentului

[1] V. Iris M. Zavala, *Unamuno y el pensamiento dialógico M. de Unamuno y M. Bajtin*, Enthropos, Barcelona, 1991.

individual. Aparent paradoxal, conflictul este rezolvat aici în favoarea unei particulare raţiuni care, adoptând criteriul eficienţei şi al fericirii comunităţii, cedează în favoarea sentimentului şi iluzionării. Don Manuel, preotul care şi-a pierdut credinţa, continuă să o predice, să o menţină vie la ceilalţi, pentru a-i feri de cunoaşterea cumplitului adevăr, pentru a le întreţine speranţa în viaţa de apoi, iluzia ce face posibilă tihna şi fericirea pe pământ. Opţiunea protagonistului are în vedere consecinţele, şi de aceea între adevărul ucigător şi minciuna salvatoare el alege alternativa vitală şi benefică pentru enoriaşii săi, asumându-şi suferinţa cunoaşterii raţionale. Martiriul lui constă în a predica ceea ce nu crede, a-şi refuza confesiunea izbăvitoare pentru el şi a trăi în solitudine coşmarul teribil, înainte de a-l împărtăşi lui Lázaro, pentru a-l lăsa succesor. Binele comunităţii este scopul şi valoarea supremă, ce justifică existenţa lui Don Manuel, iar el la rândul său primeşte din partea semenilor recunoaşterea valorii umane supreme odată cu numele de *cel Bun*, acelaşi pe care eroul lui Cervantes îl preferase în clipa morţii pentru a rămâne în eternitate Alonso Quijano el Bueno.

Aşadar, pentru Unamuno din etapa finală a vieţii, absurdul existenţei poate fi contracarat, nu atât prin asumarea lui ca adevăr tragic al existenţei umane, în linia existenţialiştilor francezi Sartre sau Camus, ci mai cu seamă prin prezervarea semenilor de la această cunoaştere şi consolarea lor prin religie, care, promiţând viaţa veşnică, face tolerabilă viaţa limitată de pe acest pământ. „Menirea mea – spune parohul lui Lázaro – este să-i fac să trăiască cu sufletul pe enoriaşii mei, să-i fac să se viseze nemuritori şi nu să-i ucid. Pe lumea asta e nevoie ca ei să aibă o viaţă sănătoasă, să trăiască cu aceeaşi simţire toţi, iar cu adevărul, cu adevărul meu, ei n-ar putea trăi... Religia mea este să mă consolez consolându-i pe ceilalţi, chiar dacă această consolare pe care le-o aduc lor nu este şi pentru mine". Secvenţa narativă care cuprinde această mărturisire a Sfântului constituie punctul culminant al naraţiunii şi relevă „cheia" personalităţii complexe, agonice a protagonistului. Ceea ce la început îi poate părea lui Lázaro amăgire, înşelătorie i se revelă mai apoi a fi caritate autentică, dăruire deplină şi dezinteresată, jertfirea propriei persoane, pentru binele aproapelui, într-un cuvânt sfinţenie. Iar binele pentru popor, acea masă anonimă a oamenilor simpli care, cu viaţa lor cotidiană, ţes *intraistoria* unei naţiuni, este acela de a visa această viaţă, a o trăi în pace spirituală, în uitarea adevărului unic, a contradicţiei („să trăiască cât se poate mai mulţumiţi cu iluzia că toate acestea au un scop final"). Menţinerea acestei păci spirituale este şi unica fericire şi împăcare a individului agonic al cărui prototip este Don Manuel. Aceluiaşi scop îi sunt destinate şi acţiunile sale zilnice de alinare a suferinţelor şi ajutorare a semenilor. Dacă reli-

gia este „opiu" pentru popoare, atunci – spune preotul – „eu însumi în aceasta activitate a mea nebunească îmi administrez opiu".

Personalitate scindată de contradicţia ce-l defineşte – „oximoron personificat" în expresia lui Boris Eichenbaum – parohul din Valverde de Lucerna ilustrează un caz revelator de „dialogie internă", confruntare dialogică în propria fiinţă, prin care ne trimite la acel legendar Unamuno agonic, fără a elimina varianta sa contemplativă. Mai curând decât o contradicţie între două ipostaze ale scriitorului de-a lungul creaţiei sale, nuvela poate fi considerată un text dialogic întrucât oferă coexistenţa „unor posibilităţi diferenţiale care revelă simultan dispersări ale subiectului, relaţii de coexistenţă a unor enunţări (proprii sau străine)". Iris M. Zavala, cercetătoarea căreia îi aparţin aceste consideraţii, mai observa că în genere lumea unamuniană este structurată astfel încât se organizează coexistenţa şi interacţiunea diversităţii în simultaneităţi spaţiale, ca rezultat al unei „gândiri circulare dialogice" care înseamnă „o acceptare a *pluralităţii* interne" (*op. cit.*).

Există, pe de altă parte, o sumă de analogii între personajul central al nuvelei, Don Manuel şi Isus Cristos, începând cu numele: Manuel de la Emmanuel, nume adoptat de Isus (Immanuel înseamnând în ebraică „Dumnezeu cu noi"). Relaţia de identitate este întărită de diverse alte indicii din text, cum sunt cele menţionate de Ricardo Gullón: calificativul de *divina*, aplicat vocii parohului, impresia pe care o au enoriaşii că prin vocea predicatorului ascultă pe aceea a Domnului, sărbătorirea zilei numelui în chiar prima zi a anului, fiindcă „sfântul său patron era însuşi Domnul nostru Isus" *(Relectura de San Manuel Bueno, Mártir* Letras de Deusto, VII, 1977), la care se pot adăuga şi altele referitoare la faptele preotului, în primul rând sacrificiului de sine, martiriul.

De altfel, simbolismul este o dimensiune evidentă şi în cazul celorlalte personaje ale nuvelei: Lázaro, omul progresului care „reînvie" prin dubla sa convertire (o dată la religie şi a doua oară la religia lui don Manuel, la martiriul şi sfinţenia pe care este chemat a le prelua şi continua) şi Angela, personaj cu multiple funcţii în text (narator, martor, cronicar, actant dar şi confesor şi mesager). După cum observă Ricardo Gullón, această ultimă funcţie se bifurcă întrucât „într-o direcţie este mesagera între Dumnezeu şi Don Manuel, supusul său şi, în măsura indicată, reprezentantul şi chiar echivalentul său; în alt sens, mesageră între Don Manuel şi cititor, transmiţătoare – şi interpretă – a mesajului prin rememorarea comportamentului. Dacă Manuel este de aceeaşi natură ca Emmanuel, persoana care adună datele şi comunică patimile sale şi moartea sa este bine să figureze cu nume angelic cu rezonanţă simbolica "*(op.cit.*, p.272-273). O funcţie simbolică i se atribuie şi pesonajului Blasillo, variantă modernă

a figurii clasice de *bobo* (nătâng). Este umbra și ecoul Sfântului, realizând, cu inocența, elementaritatea și instinctualitatea sa, un duplicat, în registrul incoștientului. Fără a le înțelege rostul, el repetă, reproducând întocmai tonalitatea patetică, cuvintele parohului „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?" care capătă astfel noi rezonanțe și semnificații mai profunde. Personaj fără substanțialitate proprie, simplă versiune inconsistentă, complementaritate inconștientă, el moare o dată cu modelul său vital, suportul conștient.

La încărcătura simbolică a nuvelei contribuie și precizările asupra peisajului, care intervin aici în mod eficient, deși, după cum se știe, Unamuno le elimina programatic din scrierile sale. Nu este vorba de ample descrieri de decor ci de prezența câtorva elemente de cadru natural, lacul și muntele care sunt pe de o parte purtătoare ale unor semnificații simbolice, iar pe de altă parte constituie o reflectare și o prelungire a lumii interioare a protagonistului. De pildă, lacul, cu miraculoasele lui ape albastre, de aceeași culoare cu ochii parohului, este o suprafață de reflectare a cerului, legătură între cer și preot dar și spațiu de legendă, întrucât închide în străfundul lui o întreagă așezare umană. El se transformă în metafora epistemologică a leagănului celor mulți care dorm, visează în pace, sub protecția maternă a apei albastre, a ochilor albaștri ai lui Don Manuel, în al cărui suflet „există de asemenea un oraș scufundat și din când în când se aud de acolo dangăte de clopot".

La coerența, logica internă și intensitatea emoțională a textului contribuie, alături de simbolismul unor asemenea imagini, și motive recurente, o tehnică narativă adecvată și eficientă.Deși ne aflăm în fața unei realatări autobiografice, pe care autorul o introduce sub pretextul „manuscrisului găsit", discursul narativ include în mare măsură dialoguri între diverse personaje. Este un procedeu frecvent în opera unamuniană, în special în romane, unde dialogul preia funcții multiple, printre care aceea de a vehicula idei, de a exterioriza conflictele ideologice sau dramele intime ale personajelor. Atunci când nu există un oponent exterior, dialogul se interiorizează, după cum declară Unamuno în celebrul capitol al XXXI-lea din romanul *Niebla (Negura):* "Yo necesito discutir, sin discusión no vivo y sin contradicción, y cuando no hay fuera de mí quien me discuta y contradiga, invento dentro de mí quien lo haga. Mis monólogos son diálogos" ("Eu am nevoie să discut în contradictoriu, fără discuție în contradictoriu și fără contradicție nu trăiesc și când nu există în afara mea cineva care să discute cu mine și să mă contrazică, inventez înăuntrul meu pe cineva care să o facă. Monologurile mele sunt dialoguri"). Dacă în romanul *Negura* dialogul era de acest tip, interiorizat, un autodialog ca formă a dialogiei interioare, în nuvela *Sfântul Manuel* dialogul are o funcție narativă, transmițând informații și detalii

care asigură înaintarea narațiunii dar și reproducând exact cuvintele parohului în diversele sale conversații, în special acelea cu Lázaro și Angela, revelații și confesiuni ale frământărilor sale sufletești. Se ajunge la o modalitate originală de exploatare a acestui procedeu: dialogul în dialog, tocmai în cea de a paisprezecea secvență narativă a nuvelei, unde se află nucleul tematic și punctul culminant al operei. Revelația lui Don Manuel asupra secretului existenței sale este inclusă în dialogul pe care Lázaro îl reproduce în fața Angelei, cu care va intra apoi (secvența următoare) în dialogul-comentariu asupra situației conflictuale generate de alternativa *adevăr tragic / iluzie consolatoare, aspirația la imortalitate* și în același timp *îndoiala asupra vieții veșnice*, adică de tot ceea ce dă naștere sentimentului tragic al vieții. Întreaga problematică este prezentată, grație dialogului, în perspectivă triplă, corespunzătoare celor trei personaje participante la dialog în momente diferite. Dialogul se vădește a fi aici un procedeu congruent pe deplin cu logica internă a construirii personajului central, care se definește și se justifică în raport cu alteritatea, cu un *celălalt*, fie el exterior sau interior. Astfel încât dialogul este folosit nu atât pentru funcția lui mimetică (de reproducere) din limbajul standard, ci mai ales ca semn literar cu valoare simbolică. Este situația descrisă de María del Carmen Bobes Noves: „se face din dialog și relațiile sale cu alte forme ale discursului un semn literar care să exprime în mod ironic sau simbolic un sens" *(El Diálogo, Estudio pragmático, lingüístico y literario,* Editorial Gredos, Madrid, 1992, p.193). Procedeul, după cum arată autoarea în continuare, are consecințe importante în crearea polifoniei narațiunii, a dinamismului vocilor și timpurilor narative.

Nu în ultimul rând, dialogul ultim este cel în care cititorul este provocat a fi interlocutor, căci finalul deschis al nuvelei, prin toate întrebările fără răspuns ale Angelei Carballino („Oare toate acestea sunt mai mult decât un vis visat înăuntrul unui alt vis? Ce înseamnă să crezi?") contagiază pe cititor de îndoiala existențială ce nu cruță pe nici un personaj unamunian și îl implică în căutarea unui răspuns. Mai mult, naratoarea aduce o perspectivă insolită și paradoxală asupra celor relatate anterior. Ca într-un joc de oglinzi cervantesc, faptele capătă o lumină nouă în momentul în care Angela își exprimă ultima ei convingere, după îndelungă meditare, în legătură cu „sfințenia" celor doi oameni apropiați: „sunt convinsă că Sfântul Manuel cel Bun și fratele meu Lázaro au murit cu credința că nu cred în ceea ce ne interesează cel mai mult, dar în pofida acestui fapt, ei au crezut totuși cu o dezolare activă și resemnată".

Unamuno își rezervă ultima secvență a nuvelei, epilogul, pentru considerațiile personale asupra „manuscrisului găsit" (un nou unghi al oglinzii) și în general asupra problemelor creației artistice. Aceleiași irepresibile tentații de a interveni

ca autor pentru a reflecta asupra propriei opere ori a-şi explicita intenţiile spre a fi cât mai bine şi exact înţeles şi a realiza o comunicare optimă cu cititorii săi, i se datorează precizările de la celălalt „capăt" al textului, din *Prolog*, în ceea ce priveşte compoziţia şi structura acestor nuvele, ultimele sale creaţii importante. Călăuzit de vocea autorului, cititorul pătrunde în lumea fictivă unamuniană şi, pe măsură ce o cunoaşte, îl „creează" şi îl „visează" pe Unamuno. Aceasta era calea spre nemurire, perpetuare în eternitate, în care crezuse şi pe care şi-o dorise, cu toată patima şi neliniştea sufletului său de om „în carne şi oase" – Miguel de Unamuno.

DANA DIACONU

TABEL CRONOLOGIC

1864 *29 septembrie.* Se naşte la Bilbao, în Ţara Bascilor, Miguel de Unamuno y Jugo, cel de al treilea fiu al lui don Félix de Unamuno şi al doñei Salomé de Jugo. Originea bască a scriitorului a lăsat o puternică amprentă atât în profilul său moral (în care el însuşi detecta trăsături caracterologice proprii bascilor, cum ar fi încăpăţânarea, combativitatea, amestecul de timiditate şi îngâmfare, individualismul extrem) cât şi în opera literară (ce cuprinde pagini de vibrantă emoţie atunci când evocă ţinutul natal şi locuitorii lui).

1865 Lewis Carroll, *Alice în ţara minunilor.*
Lev Tolstoi, *Război şi pace.*

1866 Se nasc Ramón María del Valle-Inclán, Jacinto Benavente şi Carlos Arniches.
Dostoievski, *Crimă şi pedeapsă.*

1867 Se nasc Rubéén Darío, Vicente Blasco Ibáñez şi Luigi Pirandello.
Karl Marx, *Capitalul.*

1868 În Spania are loc revoluţia burgheză din septembrie numită „La Gloriosa". După ce regina Isabel II se refugiază în Franţa, se constituie un guvern provizoriu prezidat de Serrano.

Începe revoluția cubaneză (1868-1878).
Dostoievski, *Idiotul.*

1869 Regența lui Serrano și guvernul lui Prim.
Se naște Ramón Menéndez Pidal.

1870 Moare don Félix, tatăl pe care Unamuno avea să-l evoce în *La biblioteca de mi padre*, revelând interesul său pentru cultură. Rămas orfan, copilul va fi deosebit de apropiat de mama sa, care îi dă o educație religioasă și va exercita o influență puternică asupra lui. Unii cercetători, care au interpretat din punctul de vedere al psihanalizei unele episoade din biografia scriitorului spaniol, au remarcat că atracția pentru mamă ori realitatea ce o simbolizează a constituit o problematică unamuniană prezentă în toată opera sa.

Asasinarea generalului Prim.
Se naște pictorul Ignacio Zuloaga.

1871 În Spania vine la tron un principe italian, Amadeo de Savoia.
Cel de al doilea Reich german (1871-1914).
Se editează postum *Rimele* lui Gustavo Adolfo Bécquer.
Zola, *Les Rougon – Macquart.*

1872 Se naște Pío Baroja.
În Spania începe cel de al treilea război carlist (1872-1876).

1873 Abdicarea lui Amadeo I de Savoia e urmată de proclamarea primei Republici,
Se nasc Azorín (pe numele său adevărat José Martínez Ruiz) și
Marcel Proust.
Apare prima serie a *Episoadelor naționale* de Benito Pérez Galdós.
Tolstoi, *Ana Karenina.*

1874 Din februarie până în mai, bombardarea orașului Bilbao de către trupele carliste prilejuiește copilului Miguel încă o experiență de viață dramatică.

Carliștii dezlănțuie atacul împotriva liberalilor refugiați în Bilbao.
Lovitura de stat din Pavia și instaurarea dictaturii lui Serrano. Are loc un *pronunciamiento* (rebeliune militară) condus de generalul Martínez Campos, în Sagunto.
Se nasc Manuel Machado și Ramiro de Maeztu.
Juan Valera, *Pepita Jiménez.*

1875 *Începe perioada* Restaurației (1875-1902), adică a restaurării dinastiei Bourbonilor alungați de revoluția din 1868. Începe domnia lui Alfonso XII (1878-1885).
Se naște Antonio Machado.

1876 Se întemeiază faimoasa *Institución libre de enseñanza* (Instituția liberă de învățământ).

1879 Se naște Manuel de Falla
Pablo Inglesias creează PSOE (Partidul Socialist Muncitoresc Spaniol).
Se nasc Gabriel Miró, Eduardo Marquina și Franciasco Villaespesa.

1880 Tânărul Unamuno începe studiile universitare la facultatea de Litere și Filozofie a Universității Complutense din Madrid. În perioada studiilor, și după aceea (1880-1892) face ample lecturi din domeniul filozofiei, psihologiei, fizicii, chimiei, biologiei, fiziologiei etc. Citește în germană pe Hegel, Schopenhauer, Nietzsche, mai târziu pe Kierkegaard în daneză. În ambianța intelectuală a capitalei, studentul însetat de cunoaștere suferă o primă criză religioasă, care îi zdruncină încrederea în adevărul credinței.

Se nasc Manuel Azaña și Ramón Pérez de Ayala.
Dostoievski, *Frații Karamazov.*

1881 Se nasc Juan Ramón Jiménez şi Pablo Picasso.

1882 Se pune piatra de temelie la construcţia templului Sagrada Familia din Barcelona, operă a arhitectului Antonio Gaudí.

1883 Se naşte José Ortega y Gasset.
F. Nietzsche, *Aşa vorbit-a Zaratustra.*

1884 La 20 iunie, Unamuno îşi susţine teza de doctorat cu titlul *Critica problemei privind originea şi preistoria rasei basce.* Până în 1886 se stabileşte în Bilbao, unde este profesor de latină, psihologie, logică şi etică la Colegiul San Antonio.

1885 Moare Alfonso XII şi începe regenţa reginei Maria Cristina (1885-1902).
Moare Rosalía de Castro.
Zola, *Germinal.*

1887 Se naşte Gregorio Marañón.
Benito Pérez Galdós, *Fortunata y Jacinta.*

1888 Are loc primul Congres al PSOE.
Se înfiinţează sindicatul socialist UGT la Barcelona.
Se naşte Ramón Gómez de la Serna.
Rubén Darío, *Azul (Albastru).*

1889 Unamuno călătoreşte prin Italia şi Franţa.

1891 Se căsătoreşte cu Concepción Lizárraga y Ecenarro (Concha), pe care o cunoştea din copilărie; este a doua femeie care joacă un rol fundamental în viaţa scriitorului, asigurându-i protecţia şi liniştea sufletească asemenea unei a doua mame. Ocupă catedra de limbă greacă la Universitatea din Salamanca, în urma concursului susţinut la Madrid în competiţie cu Angel Ganivet. De acum încolo, viaţa lui Miguel de Unamuno devine inseparabilă de ambianţa celebrului oraş universitar, care îl cucereşte pe deplin. Scriitorul avea să-şi afirme

„vocația de castilian" ca element vital adăugat la fondul originar basc, realizând o „exemplară simbioză a varietății în unitate" (Ricardo Gullón).

1892 Prima călătorie în Spania a lui Rubén Darío.
1893 Se naște Jorge Guillén.

1895 Apare eseul *En torno al casticismo (Despre esența Spaniei)* în revista *La España moderna.* Autorul pledează pentru valorificarea tradiției spaniole care configurează Spania eternă.

1896 Începe al doilea război în Cuba.
Rubén Darío, *Prosas profanas.*
Se naște Gerardo Diego.

1897 O nouă criză religioasă, determinată de boala fiului, zguduie conștiința scriitorului și îl cufundă în disperare. Cuvintele de alinare ale soției (*Copilul meu!*) capătă semnificații simbolice pentru rolul de mamă al femeii, idee recurentă în operele unamuniene. Debutează ca romancier cu *Paz en la guerra (Pace în război),* al cărui titlu amintește de opera lui Tolstoi. „În acest roman – precizează autorul – există zugrăviri de peisaj și desene și culoare în prezentarea timpului și locului. După aceea am abandonat acest mod de a proceda, construind romane în afara unui anume loc și timp, numai în schelet, ca un fel de drame intime [...]" Romanul descrie viața colectivă a locuitorilor orașului Bilbao în timpul asediului carliștilor. Începe să scrie un *Diario íntimo (Jurnal intim).*

Este asasinat Cánovas del Castillo, importantă personalitate politică a vremii, de orientare conservatoare.

1898 Anul „dezastrului" național, ce a marcat grupul de

scriitori grupați în așa-numita generație de la '98, al cărei „spiritus rector" a fost considerat a fi Unamuno. Manifestul intitulat *Moarte lui Don Quijote* și articolul *Trăiască Alonso cel Bun* marchează o primă etapă în concepția unamuniană asupra quijotismului (Don Quijote este văzut ca un simbol al istoriei, o încarnare a spiritului războinic, ignorant).

Trupele spaniole sunt înfrânte de Statele Unite în America și Spania pierde, prin tratatul de la Paris, ultimele sale posesiuni de peste ocean: Cuba, Porto, Rico, Filipine.
Se nasc Federico García Lorca, Vicente Aleixandre, Dámaso Alonso, José María Remán.

1899 Scrie piesa de teatru intitulată *La venda (Legătura)* care avea să vadă luminile rampei abia în 1923.

1900 *30 octombrie.* Este numit rector al Universității din Salamanca.
Începe colaborarea la ziarul *La nación* din Buenos Aires. Lecturi aprofundate din Kierkegaard, care îi produc o impresie puternică. Critica literară a remarcat apropierile dintre aceste două spirite religioase înfrățite, care resping speculația filozofică drept soluție a dramei interiorității secrete a existenței.

1901 Moare Friedrich Nietzsche.
Freud, *Interpretarea viselor.*
Teoria reflexelor condiționate a lui Pavlov.

1902 Apare cel de al doilea roman, intitulat *Amor y Pedagogía,* care inaugurează o nouă tehnică romanescă ce avea să devină proprie scriitorului: eliminarea descrierilor realiste pentru a face posibilă concentrarea asupra relatării nude. „Aici se află în germene –

declara Unamuno – şi mai mult decât în germene, cea mai mare şi mai bună parte din ceea ce am revelat ulterior în romanele mele".

La tronul Spaniei urcă Alfonso XIII (1902-1931). Apar romanele *Camino de perfección (Drumul spre perfecţiune)* de Pío Baroja şi *La voluntad (Voinţa)* de Azorín, reprezentative pentru ideologia şi viziunea generaţiei de scriitori de la '98.

Ramón María del Valle-Inclán publică *Sonata de otoño*, prima din seria celor patru dedicate fiecărui anotimp. Se naşte Rafel Alberti şi Luis Cernuda.

Gustav Mahler, *Simfonia a cincea.*

1904 Pío Baroja publică romanul *La busca (Căutarea).*

Dramaturgului din şcoala realistă José Echegaray (1832-1916) i se decernează Premiul Nobel. Este primul scriitor din literatura spaniolă care primeşte această înaltă distincţie.

1905 Apariţia eseului *Vida de Don Quijote y Sancho*, o nouă meditaţie cervantină, în continuarea preocupărilor anterioare (articolele *Fondul quijotismului* şi *Cauza quijotismului* din 1902-1903), marchează o schimbare în concepţia despre Don Quijote, care devine pentru Unamuno încarnarea idealului activ, simbol al Spaniei visate, al idealului, voinţei, cu care scriitorul însuşi se identifică.

Spania comemorează 300 de ani de la publicarea primei părţi a romanului *Don Quijote* şi cu acest prilej se publică numeroase materiale critice şi comentarii în legătură cu capodopera lui Cervantes.

Se naşte Jean–Paul Sartre.

1906 Apare eseul intitulat *Sobre la europeización (Despre europenizare)* care pledează pentru modernizarea Spaniei prin adoptarea acelor elemente ale spiritului european ce pot conveni spiritului spaniol, dar aceasta numai după o prealabilă „impuneriere" a Spaniei în

ordinea spirituală europeană. Cele două acțiuni necesare pentru soluționarea problemei naționale sunt cuprinse în formulările unamuniene: *europenizarea Spaniei* și *hispanizarea Europei.*

Eugenio D'Ors publică *Glosas.*
Ramón y Cajal primește Premiul Nobel pentru Medicină.

1907 La vârsta de 44 de ani, debutează în poezie cu volumul *Poesías,* care îl situează în fruntea mișcării de renovare a liricii spaniole. De acum înainte, poezia va constitui o preocupare constantă pentru Unamuno, pe care, de altfel, o mare parte a criticii îl consideră „mai înainte de toate și mai ales poet" (Ricardo Gullón).
Termină de scris romanul *Niebla (Negura).*
Publică eseul *Ibsen și Kierkegaard.*

Guvernul lui Maura, reprezentant al partidului conservator.
Antonio Machado publică volumul de poezii *Soledades, galerías, otros poemas.*
R.M. Valle-Inclán începe ciclul dramatico-narativ *Comedias bárbaras.*
Pablo Picasso, *Las señoritas de Avignon.*

1909 Scrie piesele de teatru *La princesa doña Lambria* și *La difunta.*

În Barcelona au loc tulburări puternice numite „săptămâna tragică".
Jacinto Benavente, *Los intereses creados (Interesul poartă fesul).*

1910 Unamuno scrie piesa de teatru *Fedra,* care avea să vadă luminile rampei în 1928 și să fie tipărită în 1918 în revista săptămânală *España,* iar ulterior în volum (1928). Este, așa după cum precizează autorul în *Exordio,* „o modernizare a (piesei) lui Euripide, sau mai bine zis, același subiect, numai că personajele sunt ale zilelor noastre, și prin urmare creștine, ceea ce o

face foarte diferită".

La președinția guvernului se instalează Canalejas.
Se înființează *La Residencia* (căminul de studenți) și Centrul de studii istorice.
Se naște Miguel Hernández.
Sigmund Freud fondează *International Psychoanalitical Association* (IPA).

1911 Apar volumele *Por tierras de Portugal y de España*, însumând impresii de călătorie, care sunt mai curând „eseuri culturale" și *Rosario de sonetos líricos*, expresie lirică a căutării divinității.

Se creează sindicatul anarhist CNT. (Confederación Nacional del Trabajo).
Apare romanul lui Pío Baroja, *El Árbol de la Ciencia (Arborele Științei)*, opera literară „cea mai reprezentativă nu numai pentru personalitatea esențială a autorului ei, ci și pentru așa-numitul «spirit al generației de la 98»" (Darío Villanueva).
Moare Gustav Mahler.

1912 Văd lumina tiparului eseurile scurte reunite sub titlul *Contra esto y aquello (Împotriva acestora și acelora)*. Scrie un prolog la traducerea spaniolă a *Esteticii* lui Croce.

Asasinarea lui Canalejas.
Încheierea tratatului hispano-francez asupra Marocului.
Războaiele balcanice (1912-1913).
Antonio Machado, *Campos de Castilla*.

1913 Publicarea marelui eseu filozofic *Sobre el sentimiento trágico de la vida en los hombres y en los pueblos (Despre sentimentul tragic al vieții la oameni și la popoare)* face cunoscută concepția lui Unamuno asupra problemelor fundamentale ale morții și imortalității, ale

conflictului între raţiune şi credinţă, logică şi viaţă, inteligenţă şi sentiment.
Apar reunite în volum piesele de teatru: *La venda (Legătura)* şi *La princesa doña Lambria.*

Igor Stravinski, *Consacrarea primăverii.*

1914 *30 august.* Ministrul Instrucţiei Publice emite ordinul de destituire a lui Unamuno din funcţia de rector al Universităţii din Salamanca, ca urmare a luărilor sale de poziţie în spirit liberal, antioficial. Mare parte a opiniei publice se arată solidară cu atitudinea scriitorului, care este considerat un purtător de cuvânt al intelectualităţii progresiste.
Publică romanul *Niebla (Negura),* cea mai originală creaţie literară a sa, ce marchează momentul din care Unamuno îşi construieşte producţiile romaneşti – numite de el *nivolas* pentru a le deosebi de tradiţionalele *noveles* – pe baza acţiunii interioare şi a povestirii nude. Autonomia personajului faţă de creatorul său (aspect prin care scriitorul spaniol îl precede pe Pirandello din *Şase personaje în căutarea unui autor)* şi caracterul de metaroman al textului, prin includerea reflecţiilor asupra problemelor creaţiei artistice, constituie alte importante inovaţii pe care le aduce romanul *Niebla.* Acesta avea să cunoască încă alte două ediţii în timpul vieţii autorului, în 1928 şi în 1935.

Izbucneşte primul război mondial (1914-1918). Spania se declară neutră. Are loc bătălia de la Marna.
J. Ortega y Gasset, *Meditaciones del Quijote (Meditaţiile despre Don Quijote).*
La Paris are loc premiera operei lui Manuel de Falla, *La vida breve.*
Marcel Proust, *În căutarea timpului pierdut.*

1915 Încep ani de frământări politice care îl vor implica şi

pe scriitor. Se declară partizan al cauzei aliaţilor (Anglia, Franţa, Rusia) şi participă la campanii în favoarea acestora.

Moare Francisco Giner de los Ríos.
Kafka, *Metamorfoza.*

1916 Bătălia de la Verdun.
Moare Rubén Darío.
Se naşte Camilo José Cela.
Ortega y Gasset începe *El Espectador.*

1917 Apare romanul *Abel Sánchez o la historia de una pasión (A.S. sau istoria unei pasiuni),* revelând, prin intermediul recreării mitului lui Cain şi Abel, unele din păcatele capitale pe care Unamuno le atribuie castei hispanice: ura şi invidia. Pornind de la o situaţie concretă, Unamuno încearcă să pătrundă în străfundurile sufletului *(el hondón del alma)* pentru a descoperi substanţa intimă a personalităţii personajului.

Are loc revoluţia din octombrie şi detronarea ţarului Nicolae al II-lea al Rusiei.
Statele Unite intră în război cu Germania. Juan Ramón Jiménez pubică *Diario de un poeta recién casado (Jurnalul unui poet recent căsătorit)* şi volumul de proză poetică *Platero y yo.*

1918 Guvernul naţional al lui Maura.
Sfârşitul primului război mondial.
Războiul civil din Rusia (1918-1920).

1919 Tratatul de la Versailles., Societatea Naţiunilor,
Internaţionala a III-a comunistă. Greva generală din Barcelona. Ramón Gómez de la Serna, *Greguerías;* Oswald Spengler, *Decadenţa Occidentului.*

1920 Unamuno candidează la alegeri din partea socialiştilor.

Este numit decan la Universitatea din Salamanca.
Publică poemul *El Cristo de Velázquez,* meditație religioasă prilejuită de contemplarea celebrului tablou al lui Velázquez.
Cele trei scurte romane care apar sub titlul *Tres novelas ejemplares y un prólogo (Nada menos que todo un hombre,* scris în 1916; *Dos madres* și *El marqués de Lumbría)* formează o „trilogie a voluntarismului", o viziune tragică asupra existențelor dominate de această atitudine dusă la extrem și absolutizată. „Și numesc exemplare aceste *romane,* fiindcă le dau drept exemplu chiar așa – exemplu de viață și de realitate" precizează autorul în *Prolog,* unde expune și alte idei teoretice importante în legătură cu creația artistică (romanul, realismul, personajul).

Moare Benito Pérez Galdós.
Valle-Inclán publică piesele de teatru *Luces de Bohemia* și *Divinas palabras.*

1921 Este numit prorector al Universității din Salamanca.
Romanul *La tía Tula (Mătușa Tula),* publicat acum reia tema voinței de a domina și a maternității.
Scrie piesele de teatru *Soledad* și *Raquel encadenada (Raquel încătușată).*

Întemeierea partidului comunist spaniol.
Ortega y Gasset, *España invertebrada.*
R. Pérez de Ayala, *Belarmino y Apolonio.*

1922 Apare cartea de călătorii pe meleagurile Spaniei intitulată *Andanzas y visiones españolas (Călătorii și viziuni spaniole),* unde descrierea peisajului se împletește cu comentariul filozofic, într-un text care este mai curând un eseu cultural.

Mussolini este însărcinat de Victor Emanuel III cu formarea guver-

nului.
Gabriel Miró, *Nuestro padre San Daniel.*
James Joyce, *Ulise.*

1923 Unamuno protestează împotriva regimului instaurat de dictatură. Sunt publicate poeziile reunite în volumul *Rimas de dentro (Rime dinlăuntru).*

Lovitura de stat a generalului Primo de Rivera este urmată de instaurarea dictaturii (1923-1930). Ortega y Gasset înfiinţează faimoasa *Revista de Occidente.*

1924 Urmare a atitudinii sale protestatare, scriitorul este destituit din funcţia de decan şi prorector şi este exilat în insula Fuerteventura. În luna iulie, Primo de Rivera îl grațiază, dar el preferă exilul voluntar în Franţa, care avea să dureze până în 1930. Publică volumul *Teresa,* roman care include poemele protagonistului pe tema iubirii romantice. S-a remarcat tonalitatea şi ambianţa lamartiniană a textelor poetice, în care iubirea este prezentată ca o „pasiune idealizată într-un climat de bolnăvicioasă sensibilitate".

Moare Lenin.
Se naşte Luis Martín Santos.
Pablo Neruda, *Veinte poemas de amor y una canción desesperada.*
Marcel Breton face cunoscut *Manifestul suprarealist.*

1925 De la Paris, se mută la Hendaya. În capitala franceză apar jurnalul intim sub formă de sonete *De Fuerteventura a París* şi, în versiunea franceză a lui Jeans Cassou, eseul *L'agonie du Christianisme* (pentru Unamuno, creştinismul este rezultatul agoniei, adică al luptei între speranţă şi disperare, pentru dobândirea credinţei).

Începe dictatura fascistă a lui Mussolini.

Revoluția națională chineză (1925-1927).
Mor Pablo Iglesias și Antonio Maura.
Ortega y Gasset, *La deshumanización del arte.*
Américo Castro, *El pensamiento de Cervantes.*

1926 Scrie dramele *El otro (Celălalt)*, ce avea să fie tipărită și jucată în 1932 și *Sombras de sueño (Umbre de vis)*, tipărită în 1930 sub alt titlu și reprezentată în 1930. Prima abordează problema personalității în cazul dedublării, iar cea de a doua este o dramatizare a romanului scris în 1920, *Tulio Montalbán y Julio Macedo.*

R.M. Valle-Incán publică romanul *Tirano Banderas.*
Paul Valéry, *Cimitirul marin.*
Eisenstein, *Crucișătorul Potemkin.*

1927 În *Mercure de France* apare versiunea franceză a lui Jean Cassou după lucrarea *Cómo se hace una novela (Cum se face un roman)*, calificată drept roman de unii și eseu de alții. Este un „experiment" construit pe un schelet autobiografic cu elemente de jurnal intim cuprinzând confesiuni, mediații lirico-filozofice despre viață și moarte etc. Numele protagonistului – U. Jugo de la Raza – coincide cu cel al autorului. „Pamflet politic", îl caracterizează G. Torrente Ballester în a sa *Panorama de la literatura española contemporánea.* Este, mai ales, o meditație despre roman, un metaroman. Printre ideile expuse, se află aceea care definește creația ca un act existențial fundamental ce marchează procesul de autodefinire a autorului („de ce sau pentru ce se face un roman? Pentru ca să se făurească romancierul").

Un grup de tineri poeți spanioli comemorează cel de-al treilea centenar al morții lui Góngora. Ei aveau să constituie generația de la '27, ca urmare a unor trăsături comune, printre care admirația pentru poe-

tul baroc.
Martin Heidegger, *Ființă și timp.*
Lindbergh realizează primul zbor de traversare a oceanului.

1928 La Buenos Aires apare volumul *Romancero del destierro (Versuri din exil).*
Începe să scrie la *Cancionero (Diario poético),* la care va continua să lucreze până în clipa morții. „Sunt poeme ce exprimă speranțele și neliniștile, sentimentele și ideile omului și creatorului Unamuno, pentru care poezia nu este artă sau meserie ci parte integrantă a unui om și manifestare aproape materială a activității umane integrale" (G. Torrente Ballester). Lucrarea avea să fie tipărită postum, în 1953, însumând 1755 poeme de factură diversă) fiind unanim apreciată drept „un document personal și literar de extraordinară calitate".
Editura madrilenă *Renacimiento* publică (1928-1930) nouă volume de *Obras completas* de Unamuno.

Salazar în Portugalia.
F. García Lorca, *Romancero gitano.*
Jorge Guillén, *Cántico.*
Fleming descoperă penicilina.

1929 Scrie piesa de teatru *El hermano Juan o El mundo es teatro (Fratele Juan sau Lumea e teatru),* ce avea să fie tipărită în 1934. Este o interpretare personală a mitului lui Don Juan, nereprezentată (și nereprezentabilă) pe scenă. Incapabil de a simți pasiunea amoroasă, Don Juan-ul lui Unamuno cucerește femeile pentru a le oferi altor bărbați, după care se retrage în viața monahală.

Falimentul Bursei din New York. Criza economică mondială. Stalin instaurează dictatura. Ramón Menéndez Pidal, *La España del Cid.*
J. Ortega y Gasset, *La rebelión de las masas.*

Karvius și Telefunken inventează televiziunea.

1930 O dată cu desființarea dictaturii prin căderea de la putere a lui Primo de Rivera, Unamuno se întoarce în Spania, cu dorința de a lupta pentru Republică.

După căderea lui Prim, la guvernare vine generalul Berenguer. Are loc o încercare eșuată de rebeliune militară în Jaca, sub conducerea căpitanilor Fermín Galán și Garcia Hernández.

1931 Este numit primar – președinte onorific al primăriei din Salamanca, rector al Universității, președinte al Consiliului Instrucțiunii Publice, deputat în Parlament *(las Cortes Constituyentes)* și academician în cadrul Academiei Regale de Limbă (deși nu va ajunge să citească discursul de recepție). Publică *San Manuel Bueno, mártir.* Nuvela (sau romanul, cum îl numește autorul) reia o problematică majoră, constantă în opera unamuniană: credința religioasă, imortalitatea, personalitatea, conviețuirea, dragostea față de semeni. „Am conștiința de a fi pus acolo tot sentimentul meu tragic al vieții cotidiene", scria autorul în prolog. Reflecțiile lui Unamuno capătă aici un caracter concluziv, dar și contradictoriu: soluția preotului care și-a pierdut credința, dar preferă minciuna consolatoare pentru ceilalți în locul adevărului cutremurător pare a fi o renunțare la scopul declarat al scriitorului de a „neliniști conștiințele" contemporanilor. Este aceasta una din contradicțiile atât de specifice spiritului și scriiturii unamuniene.

Alfonso XIII abandonează țara.
Se proclamă cea de a doua Republică, având-l ca președinte pe N. Alcalá Zamora.
Criză economică mondială.
F. García Lorca, *Poema del cante jondo,*
Charles Chaplin realizează filmul *Luminile orașului.*

1932 Este jucată și tipărită piesa de teatru *El otro (Celălalt).*

Rebeliunea generalului Sanjurjo.
Se întemeiază trupa de teatru studențesc ambulant *La Barraca*, sub conducerea lui F. García Lorca și Eduardo Ugarte.
Vicente Aleixandre, *Espadas como labios (Spade precum buze).*

1933 Dezamăgit, Unamuno hotărăște să nu-și mai prezinte candidatura ca deputat. Își dă demisia din funcția de președinte al Consiliului Instrucțiunii Publice.

Publică volumul *San Manuel Bueno, mártir y tres historias más.*
Celelalte nuvele incluse în volum sunt: *Don Sandalio jugador de ajedrez (Don Sandalio, jucător de șah), Un pobre hombre rico o el Sentimiento cómico de la vida (Un biet om sărac sau Sentimentul comic al vieții)* și *Una historia de amor (O poveste de iubire),* lucrare mai veche, datând din 1911.

José Antonio Primo de Rivera înființează Falanga spaniolă.
În alegeri triumfă candidații de dreapta.
Ridicarea lui Hitler la putere. Cel de-al treielea Reich german (1933-1940).
Președinția lui Roosevelt în Statele Unite.
Pedro Salinas, *La voz a ti debida (Cuvântul datorat ție).*
F. García Lorca, *Bodas de sangre (Nunta însângerată).*
Apare revista *Cruz y Raya (Cruce și Linie).*

1934 Se pensionează ca profesor, dar continuă să ocupe postul de rector, care i se conferă pe viață printr-un decret semnat de Alcalá Zamora.
E numit doctor „honoris causa" al Universității din Grenoble.
Publică piesa de teatru *El hermano Juan.*
Mor soția și fiica sa Salomé.

1935 *15 aprilie.* Președintele Republicii îl numește prin decret cetățean de onoare al țării.

1936 E numit doctor „honoris causa" al Universității din Oxford.
Sprijină rebeliunea militară de la 18 iulie. Azaña îl destituie din postul de rector, dar în septembrie e confirmat în același post de generalul Cabanellas. Se produce ruptura cu franchismul. Îl înfruntă pe genralul Millán Astray. Franco îl destituie din nou. I se impune arestul la domiciliu.

31 decembrie. Moare în casa lui din Salamanca, astăzi muzeu; la intrare stau gravate versurile emoționante pe care i le-a dedicat orașului, eternizând o indestructibilă legătură de suflet: *„Mi Salamanca/ Del corazón en las honduras guardo / tu alma robusta, cuando yo me muera/ guarda, dorada Salamanca mía / tú mi recuerdo. / Y cuando el sol al acostarse encienda / el oro secular que te recama, con tu lenguaje de lo eterno heraldo / di tu que he sido"* (Salamanca mea / Într-al inimii adânc păstrez / sufletul tău viguros, când eu voi muri / să păstrezi, Salamanca mea aurită, tu amintirea mea./ Și când soarele la asfințit va aprinde / aurul secular al broderiilor tale / herald ce știe limbajul eternității / să spui tu că eu am fost).

Triumful Frontului Popular în alegeri. Acutizarea conflictelor sociale. Rebeliunea militară și începutul războiului civil spaniol (1936-1939). Revoluția socială în zona republicană. Guvernul lui Largo Caballero. Franco își impune șefia unică. Eliberarea Alcazarului din Toledo. Brigăzile internaționale și ajutoarele germane și italiene.
Mor R. M. del Valle-Inclán și F. García Lorca.
Charles Chaplin, *Timpuri moderne.*

D.D.

PROLOG

În 1920 am reunit într-un singur volum – *Trei nuvele exemplare și un prolog*[1] – trei nuvele[2] sau povestiri mai lungi, publicate mai înainte în reviste: *Două mame, Marchizul de Lumbria* și *Nimic altceva decât un bărbat*. Prologul era și el, după cum spuneam acolo, o altă nuvelă. Nuvelă și nu *nivolă*[3]. De data aceasta reunesc aici alte trei nuvele sub titlul celei dintîi, *Sfântul martir Manuel cel Bun*, care a mai văzut lumina tiparului în *La Novela de Hoy (Romanul de azi)*, numărul 461 și ultimul al publicației, din 13 martie 1931 – toate aceste detalii le dau pentru casta nesățioasă a bibliografilor. Pe celelalte două, intitulate *Povestea lui Don Sandalio, jucător de șah* și *Un biet om bogat*

[1]Apărute, sub acest titlu, în versiunea românească a Ioanei Zlotescu-Cioranu la București, Editura pentru Literatură Universală, 1986 și reeditate la Iași, Editura Moldova, 1991.

[2]Termenul spaniol *novela*, însemnând roman, este întrebuințat de Unamuno și în sensul de nuvelă (sp. *novela corta*). La fel, în cele ce urmează, cuvintele derivate: *novelista*, romancier, capătă și sensul de nuvelist iar *novelesco*, romanesc, se referă și la calitățile nuvelei.

[3]Inventat de Unamuno, termenul *nivola* desemnează modalitatea proprie a romanului său.

sau Sentimentul comic al vieții, deși intenția mea a fost să le public mai întâi în periodice – fiind mai avantajos pentru autor din punct de vedere financiar –, le-am tot păstrat până să le vină rândul și, în fine, m-am hotărât să le tipăresc aici. Apar, prin urmare, și ele sub patronajul celei dintâi, care s-a bucurat deja de oarecare succes.

Într-adevăr, în *La Nación* din Buenos Aires și apoi în *El Sol*, Madrid, 3 decembrie 1931 – din nou precizări pentru bibliografi – Gregorio Marañón[4] semna un articol despre nuvela mea *Sfântul martir Manuel cel Bun,* în care își exprima covingerea că ea avea să fie una din cele mai citite și mai gustate, fiind una din cele mai caracteristice din toată producția mea romanescă sau nuvelistică. Și cine spune romanească sau nuvelistică – adaug eu, – spune filozofică și teologică.

La fel gândesc și eu, având conștiința de a fi pus în această nuvelă tot sentimentul tragic al vieții cotidiene.

Apoi, Marañón făcea câteva scurte considerații despre absența laturii concrete în povestirile mele. Altfel spus eu cred că, după credința mea, dacă se relevă spiritul cărnii, oaselor, pietrei, apei și al altor elemente vizibile, se sugerează adevărata și profunda realitate, cititorul fiind liber să o învesmânteze în închipuirea lui.

Acesta este avantajul pe care îl are teatrul. Nuvela *Nimic altceva decât un bărbat,* adaptată ulterior pentru teatru de Julio de Hoyos sub titlul *Un adevărat bărbat,* am scris-o de la bun început având în vedere punerea ei în scenă, drept care am renunțat la toate acele descrieri ale fizicului personajelor, ale

[4] *Gregorio Marañón* (1887-1960), eseist și medic endocrinolog spaniol.

încăperilor şi ale peisajelor, care trebuie să rămână în seama actorilor, scenografilor, maşiniştilor. Ceea ce nu vrea să însemne, firește, că personajele nuvelei sau dramei scrise nu ar fi din carne şi oase precum şi actorii înşişi şi că acţiunea nu s-ar desfăşura într-un cadru tot atât de natural, tot atât de concret şi tot atât de real cât şi decorul de pe scenă.

Există chiar un cadru scenic în *Sfântul martir Manuel cel Bun*, creat de prezenţa sugestivă a minunatului lac San Martin de la Castañeda, din Sanabria, ce se întinde în apropierea ruinelor unei mănăstiri a Bernarzilor şi de care se leagă legenda unui oraş, Valverde de Lucerna, cufundat sub apele sale. Nu pot să nu transcriu aici două poezii compuse imediat după ce am văzut pentru întâia oară acest lac, în prima zi a lui iunie 1930. Prima suna aşa:

San Martín de la Castañeda,
oglindă a singurătăţii,
lac ce însumează vârste
mai vechi decât omul, stă
visînd în sfânta pace
a-nălţimilor cereşti
şi-n adâncu-i se cufundă
sufletul neostoit...
Men Rodríguez, pui de vultur
din Sanabria, cu-aripa frântă
nu mai tulbură tot locul
căutându-şi de-ale gurii.
Clopotniţa scufundată
din Valverde de Lucerna,

ecou al veşnicei agonii
sub apele uitării.
Stă istoria în loc; pe cărare
spre San Bernardo viaţa
re-ncepută uită toate
nu şi lucrurile dintîi.

Iar a doua, cu o rimă mai elaborată, suna cam aşa:

Vai, Valverde de Lucerna
scufundat în lacul Sanabria!
Nu are legenda scripete
să te scoată la lumină.
Zadarnic jeleşte arama
în noaptea de San Juan,
cuptoarele nu mai dau pâine,
istoria a-nceremenit de mult.
În lac să fii hrană la peşti e
amarnică soartă chiar după moarte;
se stinge şi Riba de Lago
în marginea tumultului vieţii.

Şi drept e că nefericitul şi mizerabilul sat Riba de Lago, de pe malul lacului San Martín de la Castañeda, agonizează şi chiar s-ar putea spune că moare. E tot atât de dezolant ca şi de-acum faimoasele gospodării ţărăneşti din Jurdes. În acele cocioabe extrem de sărăcăcioase, mizerabile, construite pe schelet de lemn învelit cu chirpici şi lut, se îngrămădeşte un popor întreg căruia nu i se permite nici măcar să pescuiască păstrăvii minunaţi care mişună în lac şi asupra cărora stăpâna locului pretinde

a fi moştenit dreptul de proprietate deţinut odinioară de călugării Bernarzi de la mănăstirea San Martín de la Castañeda.

Celălalt sat, San Martín de la Castañeda, alături de ruinele modestei mănăstiri, îşi dă duhul şi el lângă lacul pe al cărui mal este aşezat, dar ceva mai sus. Însă nici Riba de Lago, nici San Martín de la Castañeda, nici Galande, alt sătuc mai aproape de Lago de Sanabria – şi mai înstărit –, nici unul din acestea trei nu poate fi şi nu a fost modelul lui Valverde de Lucerna al meu. Cadrul scenic al povestirii mele cu don Manuel cel Bun şi cu Angelina şi cu Lázaro Carballino presupune o mai mare dezvoltare a vieţii publice decât aceste sate extrem de sărace şi de umile. Ceea ce nu vrea să însemne, firește, că eu aş presupune cumva că în aceste sate n-ar fi existat şi n-ar exista încă vieţi individuale intime şi intense ori tragedii de conştiinţă.

Cât despre fondul tragediei celor trei protagonişti din nuvela mea nu cred că aş putea sau ar trebui să adaug ceva în plus faţă de însăşi realitatea pe care o conţine. N-am vrut să mai adaug nici măcar un lucru pe care mi l-am amintit după ce am compus-o – dintr-o răsuflare, aproape – şi anume că, odată, la Paris, o doamnă roasă de scrupule religioase îl întreabă pe un abate faimos şi foarte isteţ dacă credea în infern şi acesta îi răspunde: „Doamnă, sunt preot al Sfintei Biserici Apostolice Romane şi ştiţi bine că aceasta consideră existenţa infernului un adevăr dogmatic sau de credinţă", după care doamna insistă: „Dar sfinţia-voastră, monseniore, credeţi în el?" Iar abatele, în cele din urmă: „Dar de ce vă preocupă atâta, doamnă, dacă există sau nu există infern, din moment ce nu este nimeni acolo?..." Nu avem, cunoştinţă dacă doamna îi va fi adresat şi întrebarea:„ Dar în cer, este cineva?" Iar eu, încercând acum să vorbesc despre acea obscură şi grea suferinţă cotidiană ce chinuie spiritul unor fiinţe din carne şi oase dar fictive, aveam oare să-mi irosesc vremea cu o prea facilă descriere de veşminte, atât de schimbătoare şi exterioare? Aici se potrivesc cele spuse de Francisco Manuel

de Melo în a sa *Istoria a răzmeriţelor, separării şi războiului din Catalonia în timpul lui Filip IV şi a politicii militare:* „Am dorit să înfăţişez sufletele lor, nu veşmintele de mătase, lână şi blănuri, asupra cărora a stăruit atâta un mare istoric al acestor ani, preţuit în lume". Iar colosalul Tucidide, istoric model, disprețuind aceste realisme, destăinuia că el voise să scrie „mai degrabă un lucru pentru totdeauna, decât o simplă relatare care să fie valabilă pentru moment".

Pentru totdeauna!

Dar, ca să merg şi mai departe, pentru o nuvelă sau un roman, pentru o adevărată nuvelă sau roman, pentru tragedia sau comedia unor suflete, nu numai că puţin importă fizionomiile, costumele, gesturile, cadrul material, dar nici ceea ce se numeşte de obicei subiect nu are mare importanţă. Tocmai acest lucru cred că l-am scos în evidenţă în *Povestea lui don Sandalio, jucător de şah.* Este cât se poate de limpede că această nuvelă fără subiect nu se pretează la o transpunere cinematografică; iar eu cred că aceasta este şi calitatea ei cea mai bună şi cea mai de preţ. Căci aşa după cum consider că cele mai bune versuri lirice nu pot fi interpretate la liră, nu sunt cantabile şi că muzica nu face decât să dăuneze rostirii lor, aşa încât – după cum există romanţe fără cuvinte, pot fi şi *romances*[1] neromanţate –, consider că cele mai bune şi mai intime drame nu sunt ecranizabile şi dacă cineva le-ar concepe în vederea ecranizării, ar avea mult de suferit tocmai din această pricină. Pentru don Sandalio al meu este exclusă această primejdie, adică a ecranului, cel puţin aşa îmi închipui eu.

Don Sandalio este un personaj văzut din afară, viaţa lui interioară ne scapă, poate nici nu o ştie; este un personaj care nu monologhează ca atâtea alte personaje de *novela* sau *nivola*[2] – pentru acest termen a se vedea volumul meu *Negura*[3] – dar care, chiar aşa fiind, nu încape pe ecran. Pe ecran nu pot fi proiectate,

[1] În spaniolă, *romance* înseamnă balada, spre deosebire de *romanza* – romanţă.

[2] V. notele 2 – 3, p.1.

[3] Tradus în româneşte, cu acest titlu, de Lascăr Sebastian, Bucureşti, Ed. Univers, 1975.

aşa cum se procedează, visele lui, monologurile lui. Monologuri? Ceea ce se numeşte aşa sunt de obicei nişte monodialoguri, dialoguri susţinute de cineva cu celelalte euri din conştiinţa fiecărui individ. Şi acest monodialog este viaţa interioară, într-un anume fel negată de cei care în America au primit numele de *behaviorişti*, filozofi ai comportamentului, pentru care conştiinţa este un mister inaccesibil sau incognoscibil. Dar oare don Sandalio al meu nu are viaţă interioară, nu are conştiinţă, sau auto-cunoaştere de sine? Nu monodialoghează? Dar ce altceva este o partidă de şah dacă nu un monodialog, un dialog pe care jucătorul îl menţine cu companionul şi adversarul său de joc? Mai mult decât atât, oare nu dialog, şi chiar controversă, este ceea ce stabilesc între ele toate piesele de pe tabla de şah, negre şi albe?

Vedeţi, prin urmare, că don Sandalio al meu are viaţă interioară, are monodialog, are conştiinţă. Fără ca să fie un impediment faptul că fiica lui, fiica lui cea misterioasă pentru observatorul din afară, era şi ea o piesă – turn, nebun, regină.

Şi cum în epilogul la această nuvelă am spus deja toate câte se cuveneau a fi spuse în legătură cu ea, nu este cazul să mai insist acum, ca nu cumva să-şi închipuie cineva că am scris nuvele şi romane pentru a da concreteţe analizelor psihologice, filozofice, sau metafizice. Ceea ce, la urma urmelor, n-ar însemna decât că aş face aşa cum au făcut, cu bună ştiinţă sau nu, toţi nuveliştii şi romancierii demni de aceste nume. Orice naraţiune are un sens al ei, transcendent, conţine filozofia ei şi nu există nimeni care să povestească ceva cu alt scop decât acela de a povesti, nimeni care să nu povestească nimic. Pentru că nu există realitate fără idealitate.

Şi dacă mi-ar spune cineva că în relatarea vieţii lui don Sandalio m-am pus şi pe mine, sau mai degrabă m-am amestecat şi cu, mai mult ca în alte povestiri – unde am mai făcut-o, şi nu puţin –, eu i-aş zice că intenţia mea era să-l amestec şi să-l introduc în povestire pe cititor, să-l fac să-şi dea seama că nu te poţi bucura de un personaj romanesc decât atunci când ţi-l însuşeşti, când consimţi că lumea ficţiunii face parte din lumea permanentei realităţi intime. Cel puţin a realităţii pământeşti[1].

[1] Autorul întrebuinţează aici un adjectiv mai puţin obişnuit în limba spaniolă folosit aproape numai lângă substantivul *glob* (*terráqueo* şi nu *terrestre* care e forma comună), dar intraductibil în limba română.

Pământești? – se va nedumeri cititorul. Ce-o mai fi și asta? Ei bine, există o seamă de substantive și adjective care trebuie să fie eliberate de vecinii lor obișnuiți. Așa, de pildă, de la *pământ* derivă adjectivele *pământiu, pământos, pământean, pământenesc* și *pământesc,* iar acesta din urmă se referă de obicei la glob – globul pământesc. Atunci când îl aplicăm altui substantiv, îl facem pe cititor să se gândească la ambele contexte. Seamănă cu ceva care îți atrage atenția, te alertează și te oprește. Un adjectiv convex, de ce să nu-i spunem așa de vreme ce în gramatica arabă ni se vorbește despre verbe concave. Iar cititorul numai dacă va face așa cum înaintea lui a făcut autorul și anume ca personajele pe care le numim fictive să-i devină proprii, să fie o parte din lumea mică – microcosmosul – care este conștiința sa, numai astfel va trăi în ele și prin ele. Nu trăiește oare Dumnezeu, Conștiința Universală, în lumea mare – macrocosmosul –, în Universul pe care, visându-l, îl creează? Și ce altceva este istoria umană dacă nu un vis al lui Dumnezeu? Drept care eu, după modelul sentinței medievale franceze *Gesta Dei per francos,* adică „Făcuți de Dumnezeu prin mijlocirea francilor", am spus *Somnia Dei per hispanos* – „Vise ale lui Dumnezeu prin mijlocirea hispanilor". Pentru că noi, cei care am trăit sentința calderoniană „viața este vis", am simțit-o și pe aceea shakespeariană conform căreia suntem făcuți din aceeași stofă ca și visele, suntem un vis al Domnului, iar istoria este ceea ce Domnul viscază pentru noi. Istoria și legenda noastră, epica, tragedia și comedia noastră și romanul nostru, fiindcă cei care respiră aerul spiritual din operele noastre de imaginație sunt la fel cu noi înșine care respirăm aer natural în opera imaginației, a visului lui Dumnezeu. Și nici nu vrem să ne gândim că El s-ar putea trezi. Deși, chibzuind bine, dacă se trezește înseamnă că încetează să mai doarmă, dar nu și să viseze și să se viseze. Cel mai rău ar fi ca Dumnezeu să doarmă dormind fără a visa, învelindu-se cu neantul.

Mai rămâne *Un biet om bogat sau Sentimentul comic al vieții.* De ce i-am adăugat cel de al doilea titlu? N-aș putea să spun exact. Fără îndoială, cu gândul la opera care mi-a adus cel mai mare prestigiu – *praestigia* în latinește înseamnă înșelare, iluzie – printre oamenii serioși și cu spirit reflexiv, adică reli-

gios. Să fi bănuit cu oare că această nuvelă avea să fie ca o scenă comică din aceea care se joacă la sfârşitul unei tragedii sau ca o rază de soare jucăuşă la ieşirea dintr-o cavernă întunecoasă şi lugubră? Ştiu şi eu?!...

Cu câţiva ani în urmă, Eusebio Blasco răspândise prin Madrid o anecdotă care devenise proverbială datorită hazului ei. Se spune că, la o întrunire de familii, într-o casă din Granada, gazda se adresase unui tânăr domn: „V-aş întreba ceva... Dar mai înainte, spuneţi-mi: vă numiţi Sainz Pardo sau Sanz Pardo sau Sáez de Pardo?" La care, cel în cauză răspunsese: „Ce contează, doamnă? Important e să-ţi umpli timpul." Iar eu, ca să-i rotunjesc replica, am adăugat această cugetare: „...fără să te implici prea mult".

Important e să-ţi umpli timpul! *Pasar el rato!*[1] Etimologic, *rato*[2] este *rapto*[3], clipa de tulburare, acces, extaz. Şi important este să-ţi treacă această tulburare, fără să te laşi antrenat de ea, fără să te implici prea mult, fără să te obligi la ceva. Pentru că altminteri ai ajunge la ceea ce se numeşte a-ţi omorî timpul şi a-ţi omorî timpul ar putea constitui eventual esenţa comicului, după cum esenţa tragicului constă în a omorî eternitatea.

Sentimentul cel mai comic, mai ales în iubire – sau ceea ce i se aseamănă – derivă din ne-implicare. Fapt ce duce la cele mai mari compromisuri[4]. Aşa, de pildă, există un comic fatal, tragic la doamnele de vârstă incertă, atinse de menopauză, care nu se mai pot implica şi compromite. Atât în opera mea *Sentimentul tragic al vieţii*, cât şi în *Agonia creştinismului*, miezul uman îl constituie problema maternităţii şi a paternităţii, a perpetuării speciei umane; în nuvela de faţă revine, într-o formă nouă – lucru pe care eu nu mi l-am propus în momentul când am scris-o, dar pe care l-am realizat după ce am terminat-o, aceeaşi întrebare asupra eternităţii şi temporalităţii; bărbatul şi femeia se perpetuează în urmaşii lor pentru a se conserva sau se conservă pentru a se perpetua? Dar nu vreau să-l mai aduc aici în discuţie pe profetul puritan Malthus.

---

[1] *Pasar el rato* (span.) – a-şi (pe)trece vremea, în traducere literală.

[2] *Rato* (span.) – clipă, moment, răgaz, timp.

[3] *Rapto* (span.) – acces, izbucnire, extaz.

[4] În original, joc de cuvinte intraductibil, bazat pe dubla accepţie a verbului *comprometerse* – a se implica, a se angaja şi a se compromite; la fel substantivul *compromiso* = implicare, angajare dar şi compromitere.

În cazul în care i s-ar părea cuiva că n-aș fi făcut bine alăturând în același volum pe *Sfântul Manuel cel Bun* cu *Un biet om bogat*, atunci să reflecteze puțin și are să vadă cât de intime și profunde relații se stabilesc între omul care și-a angajat întreaga viață, punând-o în slujba binelui etern al semenilor săi, renunțând a se reproduce și omul care nu a vrut să se implice, ci s-a cruțat pe sine.

Dacă m-aș lăsa pradă pasiunii mele pentru digresiuni, mai mult sau mai puțin izbutite, – important e, nu-i așa, să-l ajuți pe cititor să-și umple timpul, fără a se implica prea mult – ei bine, atunci m-aș apuca să cercetez de ce le-am numit așa cum le-am numit pe personajele acestei nuvele și de ce nu le-am numit altcumva, de ce i-am spus Rositei Rosita și nu Angustias[1], Tránsito[2] – adică moarte – sau eventual Amparito[3], Socorrito[4] sau Consuelito[5] – Chelito – sau Remedita, diminutiv de la Remedios[6], nume atât de semnificative și pline de aluzii. Dar dacă aș face aici o asemenea digresiune, aș ajunge prea departe și m-aș încurca în cine știe ce hățișuri ale conceptismului care, pe bună dreptate, mi se poate reproșa.

Conceptism![7] Trebuie să mărturisesc, în numele lui Quevedo, că în această nuvelă am încercat să povestesc lucrurile cât mai simplu, fără întortocheri, dar n-am putut evita unele

---

[1]Ca substantiv comun înseamnă *neliniște, tristețe, zbucium, durere.*

[2]Ca substantiv comun are și accepția de *moarte a persoanelor sfinte sau cu viață virtuoasă.*

[3], [4], [5]Forme diminutivale de la substantive care înseamnă *apărare, ajutor și*, respectiv, *consolare.*

[6]Ca substantiv comun înseamnă *remediu, leac.*

[7]Curentul și școala conceptistă s-au dezvoltat în cadrul barocului (sec. XVII) spaniol, acordând importanță în primul rând semnificației cuvântului pe care o exploatează prin frecventa utilizare a jocurilor de cuvinte, a paradoxurilor, antitezelor.Principalii reprezentanți au fost părintele *Baltasar Gracián* (1601-1658) și *Francisco de Quevedo y Villegas* (1580 – 1645).

conceptisme sau chiar jocuri de cuvinte cu care uneori se distrage, iar alteori se atrage atenţia cititorului. Pentru că, să ştii, cititorule distrat, conceptismul este foarte util. Am să-ţi explic îndată.

Eu am în gând de multă vreme să scriu un tratat pe care să-l intitulez *Raţiunea şi fiinţarea* şi în care să dezbat problema raţiunii de a fi, a raţiunii de a nu fi, a lipsei raţiunii de a fi şi a lipsei raţiunii de a nu fi – să nu crezi cumva că umblu cu farse ca să-mi râd de tine – şi aş vrea ca tot acolo să expun cele mai bătute şi vânturate locuri comune într-o altă formă decât aceea sub care sunt ele ştiute şi răsştiute, cu cea mai bună intenţie de a le renova. Căci au trecut destui ani de când cei care redactau într-o vreme revista săptămânală de cea mai mare vulgaritate numită *Gedeón*[1] au fost foarte scandalizaţi când eu am spus că a regândi locurile comune este calea cea mai sigură pentru a te elibera de fascinaţia lor malefică, afirmaţie care lui Navarro Ledesma i s-a părut o festă, un paradox sau o braşoavă. Ei bine, pentru cititorii ghedeonici trebuie să scriu cu *Raţiunea şi fiinţarea*. Dacă, să zicem bunăoară, aş ajunge să scriu în acest tratat sofisticării, cum le numeşte un amic, de felul acesteia: „raţiunea de a nu fiinţa astăzi monarhia în Spania nu presupune lipsa de raţiune a fiinţării ei ori de câte ori, în atâtea rânduri, a fiinţat", mărturisesc că asta aş face-o pentru ca cititorul atent cu tot dinadinsul să se împiedice de aceste expresii şi construcţii originale, făcute de mine, proprii – sau potrivite – şi să nu adoarmă pe făgaşul expresiilor uzate şi al locurilor comune. Şi chiar dacă asta n-ar avea altă însemnătate decât că ceea ce s-a mai spus de atâtea ori în alte forme se spune într-o formă nouă, cu o reîmprospătare a expresiei şi tot ar servi ca să obţină acordul cititorului neatent până atunci.

---

[1] Ghedeón.

Citind *Criticonul* părintelui Baltasar Gracián, S.J., m-am simţit iritat de pasiunea lui pentru tot felul de jocuri de cuvinte, dar după aceea m-am gândit că faimosul dialog *Parmenide* al divinului Platon nu este în mare parte decât un enorm – chiar aşa: în afara normei – joc de cuvinte metafizic. M-am molipsit şi eu, şi nu puţin, de la Gracián al nostru. Aşa de pildă, el zice într-un loc că nu trebuie să ici în piept ceea ce poţi lăsa la spate, iar eu aş adăuga această notă marginală: „De când am simţit lovitura în spate a Domnului, prin care mă recunoştea drept cavalerul său[1], nu de spate ci de piept trebuie să am grijă şi nu înclinându-l ci scoţându-l în afară".

Şi aici mă opresc, ca nu cumva să creadă cititorul, din cauza atâtor încurcate explicaţii, că nuvela pe care o comentez ar fi fost scrisă cu alt scop decât acela de a-l distra. De a-l distra şi nu a-l converti[2]. Ca şi cum, pe de altă parte, o distracţie n-ar presupune şi o convertire! Şi aici să-mi îngăduie cititorul – n–am s-o mai fac în acest prolog! – o altă digresiune sau diversiune[3] lingvistică: de la participiul latin *diversus,* provenit din *divertere,* a vârsa într-o parte, a îndepărta un şuvoi, vine cuvântul nostru *divieso*[4]– aşa cum de la *traversus* vine *traviesо*[5] şi de la *adversus* –, *avieso*[6] – şi toate acestea nu puţină distracţie ne aduc şi ne procopsesc cu destule bube rele. Dar nu vreau, cititorule, să-ţi par atât de răutăcios şi să fiu atât de strengar, încât să umplu de bube această scriere.

Jocuri de cuvinte? Scamatorii verbale? Fără îndoială că pot fi periculoase dar nu ca prestidigitaţiile[7]. Nu degeaba se spune vorba ceea „scamatoria este un joc dubios"[8]. Oare şi scamatoria

---

[1] Aluzie la ceremonialul medieval de investire a cavalerilor.

[2] În original, joc de cuvinte, intraductibil în româneşte: *divertir* (span.) – a distra şi *convertir* (span.) – a converti.

[3] Autorul exploatează aici dubla accepţie a cuvântului spaniol *diversión:* diversiune / distracţie.

[4] *Divieso* (span.) – furunculi, buboi.

[5] *Traviesо* (span.) – aşezat în curmeziş/neastîmpărat/strengar.

[6] *Avieso* (span.) – sucit, perfid, răutăcios.

[7] În original, joc de cuvinte, intraductibil: *juego verbal* – joc verbal şi *juego de manos* – prestidigitaţie.

[8] În original: *Juego de manos, juego de villanos.*

cu cuvintele? În *Cantar de Mio Cid,* Per Vermúdez îl apostrofează pe Fernando, unul din infanții de Carrión, ginere al lui Rodrigo Díaz de Vivar, spunându-i (versurile 3326 și 3327):

Ești frumos, dar om mișel, să se afle, asta ești!

Limbă fără mâini, Fernando, cum cutezi să mai vorbești?[1]

„Limbă fără mâini, Fernando, cum cutezi să mai vorbești?"[1] Iar Celedonio Ibáñez, personajul din nuvela – sau *nivoleta* – mea, îi spunea, într-una din zile, lui Emeterio Alfonso, protagonistul, comentând acest venerabil text care reprezintă primul scâncet al abia născutei poezii castiliene: „Da, rău ar fi ca o limbă fără mâini să se încumete a vorbi, dar poate mai rău este ca niște mâini fără limbă să se încumete a înfăptui ceva. Mâini fără limbă! Îți dai seama, Emeterio, ce-ar însemna asta?" Și aici, Celedonio surâde hâtru pentru ca să-l pună pe jar[2] pe Emeterio.

Deși, în ceea ce mă privește, eu îmi dau seama că nu-s totuna jocurile de cuvinte cu jocurile de limbă, chiar dacă nu de puține ori primele conduc la acestea din urmă.

Și acum sunt sigur că cititorul nemulțumit va veni cu această nedumerire: de ce am reunit eu într-un volum, făcându-le să împărtășească aceeași soartă, trei nuvele de factură, pe cât se pare, atât de diferită?

Este de la sine înțeles că momentele concepерii, gestației și nașterii lor au fost succesive, ele venind pe lume aproape o dată, precum gemenii. Să fi existat un fond comun care să le înrudească? Să mă fi aflat eu într-o stare sufletească mai deosebită? Dacă stau să mă gândesc, bineînțeles retroactiv sau *a posteriori,* îmi dau seama că atât don Manuel cel Bun și Lázaro Carballino cât și don Sandalio, șahistul și corespondentul lui Felipe, care este povestitorul nuvelei și, pe de altă parte, Emeterio Alfonso și Celedonio Ibáñez și chiar Rosita, toți

[1] Traducerea aparține lui Victor Bercescu (v. *Cântecul Cidului* în *Poeme epice ale evului mediu,* Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 190).

[2] În original, joc de cuvinte, bazat pe asemănarea fonică a cuvintelor *socarronamente* – hâtru și *socarrar* – a pârpăli.

aceştia sunt frământaţi de teribila problemă a personalităţii, adică dacă eşti ceea ce eşti şi vei continua să fii ceea ce eşti.

Firește că nu m-a influențat vreo stare sufletească specială din perioada de peste două luni în care am scris aceste trei nuvele; de fapt este vorba de o stare sufletească generală în care mă aflu eu încă din clipa când am început a scrie. Această problemă, mai bine zis frământare, provocată de conştiinţa proprie personalităţi – frământare uneori tragică şi alteori comică – m-a inspirat pentru aproape toate personajele mele de ficţiune. Don Manuel cel Bun caută, în preajma morţii, să-şi identifice – adică să-şi salveze – personalitatea cu aceea a poporului său; don Sandalio îşi ascunde cu grijă misterioasa personalitate, cât despre bietul om care este Emeterio, economicos până şi cu sine, el vrea s-o păstreze, pentru ca, în cele din urmă, să slujească scopurilor unei alte personalităţi.

Şi oare, în fond, nu această frământare, plină de neliniște şi glorie a personalităţii, este ceea ce îl mână în întreprinderile sale pe Don Quijote, cel care a pronunţat celebrul „eu ştiu cine sunt" şi a vrut să-şi salveze personalitatea sa pe aripile faimei nepieritoare? Şi nu oare tot o problemă de personalitate a fost ceea ce l-a frământat pe principele Sigismund[1], făcându-l să se viseze principe în visul vieţii?

Chiar acum, în timp ce compun acest prolog, am terminat de citit opera *Sau unul sau celălalt* (*Enten – Eller*) a favoritului meu Sören Kierkegaard, operă a cărei lectură o întrerupsesem acum câţiva ani – înainte de exilul meu – şi în capitolul intitulat „Echilibrul între estetic şi etic în dezvoltarea personalităţii" am dat de un pasaj care m-a impresionat puternic şi se potriveşte de minune aici, în sprijinul celor cu care vreau să închei. Zice aşa pasajul respectiv:

„Ar fi cea mai mare păcăleală pentru omenire dacă individul care ar fi exprimat cel mai profund adevăr n-ar fi un visător ci un om care se îndoieşte de toate. Şi nu pentru că n-ar fi de crezut că nimeni nu poate exprima mai bine un adevăr pozitiv decât cineva care se îndoieşte de toate, ci pentru că acel cineva nu-l

[1] Protagonistul dramei lui Calderón de la Barca, *Viaţa e vis*.

crede. Dacă ar fi un impostor, păcăleala ar fi a lui; dar dacă acest om care se îndoieşte de toate ar dori să creadă ceea ce spune, atunci păcăleala ar fi pe deplin obiectivă; existenţa ar fi cea care ne-ar induce în eroare prin intermediul lui. El ar expune o doctrină care ar putea limpezi totul, pe care s-ar putea bizui toată lumea, dar această doctrină n-ar izbuti să-i limpezească nimic propriului ei autor. Dacă un om ar putea fi atât de înţelept încât să ascundă faptul că este nebun, atunci ar fi capabil să înnebunească o lume întreagă".

Şi n-aş dori să mai comentez aici nici martiriul lui Don Quijote, nici pe cel al lui Don Manuel cel Bun, ambii martiri quijoteşti.

Te las cu bine, cititorule, şi până ne-om mai regăsi, deie Domnul să te regăseşti tu pe tine însuţi.

Madrid, 1932

Avusesem intenţia să închei acest prolog, considerându-l terminat, când iată că unul din cunoscuţii mei scoate din mormanul neorînduit de publicaţii periodice din arhiva mea de scrieri tipărite o nuvelă de care uitasem, şi anume aceea apărută sub titlul *O poveste de iubire* în numărul din 22 decembrie 1911 – acum mai bine de douăzeci de ani – al revistei *Povestirea săptămânală.*

O uitasem în asemenea măsură încât, revăzând-o, abia dacă mi-am mai amintit una din ilustraţiile cu care fusese publicată – după cum se obişnuieşte – şi numele eroinei: Liduvina. Dar n-am vrut s-o mai citesc. La ce bun? Am hotărât în schimb să fie adăugată celorlalte trei şi să formeze împreună cu ele acest cvartet de nuvele.

Prefer să o dau la tipar aşa cum se află, fără s-o mai revizuiesc, fără s-o recitesc, ca nu cumva să mai fiu ispitit a o comenta după mai bine de douăzeci de ani. Să meargă aşa la tipar! Şi nici măcar şpalturile n-am de gând să le corectez.

Ar mai fi ceva, pe cât se pare un detaliu, pe care nu trebuie să-l las nediscutat şi anume alegerea numelui eroinei din această

poveste de dragoste, scrisă de mine la patruzeci şi şapte de ani, nume care era singurul lucru pe care mi-l mai aduceam aminte: Liduvina.

Liduvina! De ce m-a urmărit într-atâta acest nume, încât i l-am mai dat şi altei figuri feminine, aceleia din *Negura?* Cu atât mai mult cu cât nu-mi amintesc de nici o femeie care să fi purtat asemenea nume, cu toate că nu e tocmai rar în provincia Salamanca.

Mai există însă şi un motiv de ordin lingvistic şi anume: de la Liduvina a venit Luzdivina şi apoi, prin ceea ce se numeşte etimologie populară, Liduvina[1]. Şi nu se stabileşte oare o relaţie intimă, desigur în mod inconştient pentru popor, între Liduvina şi Luzdivina? Numele de Liduvina vine de la Sfânta Lidwine de Schiedam, acea călugăriţă olandeză a cărei viaţă a relatat-o, printre ultimii, Huysmans, căci se preta la unele cruzimi mistice – mai bine zis ascetice – ale convertitului la literatură. Acea sfântă care a trăit pătimind cu plăpândul ei trup macerat cerea Domnului să-i dea ei toate suferinţele trupeşti pe care alţi credincioşi nu le-ar fi putut suporta fără a se simţi cuprinşi de disperare sau poate de tentaţia blasfemiei. Şi când sărmana de ea s-a văzut în pragul morţii, a cerut ca trupul ei să se topească şi cu uleiul lui să fie aprinsă candela de la sanctuarul celui Preasfânt.

A cerut să se topească de iubire.

Într-una din scrierile publicate de mine într-un periodic am numit-o pe sfânta olandeză *sufletel de licurici.* De licurici şi nu de stea. Pe cerul spiritual ea nu este o stea ci un licurici.

Scăpărarea licuriciului este o lumină mai divină decât aceea a soarelui sau a oricărei stele. Şi asta pentru că, fiind purtată de o fiinţă vie cum este licuriciul, noi putem crede că luminiţa aceea pierdută în iarbă slujeşte iubirii, adună perechile, are în ea ceva vital, în vreme ce lumina Soarelui...

Şi dacă ni s-ar zice că asta înseamnă la urma urmelor teleologie, noi vom preciza că teleologia este teologie, că Dumnezeu este o cauză şi nu un scop.

Biblia povesteşte că atunci când profetul Elias, umblând prin deşert, a intrat într-o peşteră a muntelui Horeb, a ajuns până

[1] *Luzdivina* ar însemna în spaniolă lumină divină.

la el Jehova, dar nu sub forma uraganului care prăvălea stâncile şi nici a cutremurului care i-a urmat ci a unui „susur blând şi delicat". Iată aşadar că Dumnezeu ni se poate revela mai curând în luminiţa licuriciului decât în lumina orbitoare a Soarelui. Inima are şi ea lumină – îmi spune cititorul, acest necunoscut – care urcă până în pupilele ochilor şi aceştia privesc ca să vadă şi ca să nu vadă – *invidere* – nu ca să invidieze, ci pentru a desvedea, nu ca să deoache sau să facă răul de deochi. Sunt unii care privind aşa luminează ceea ce privesc şi admiră[1]. La rândul său, dragul meu cititor necunoscut, aprinderea creierului se duce la mâini şi de aici la degete şi de aici la buricele degetelor. Este ceea ce a primit numele de acţiune, pentru a fi diferenţiată de contemplaţie.

Întrucât nu am recitit *O poveste de iubire*, nu-mi amintesc dacă micuţa călugăriţă din nuvelă are ceva din sfânta olandeză, din acel suflet de licurici care cerea să se topească de iubire în candela sanctuarului ca să dea lumină divină. Să rămână *Liduvina* de acum douăzeci de ani aşa cum i-am dat viaţă atunci. Şi acum, gata cu atâta prolog, că dacă mă las în voia lui am să dau de cel mai mare pericol şi anume să încep a comenta întâmplările – şi nu faptele – politice şi sociale din Spania acestui an 1933. Înapoi! Înapoi! Că asta ar fi o altă nuvelă, un alt roman, romanul unui prolog care s-ar asemăna cu lucrarea mea *Cum se face un roman*, cea mai dragă mie şi mai dureroasă istorisire ce a putut ieşi din străfundurile sufletului meu atunci când am scris-o, în zilele petrecute la Paris, în 1925.

Prin urmare, adio, cititorule.

Madrid, martie, 1933

[1] În original, joc de cuvinte: *mirar* - a privi/ *admirar* - a admira.

SFÂNTUL MARTIR MANUEL CEL BUN

Dacă numai pentru viaţa aceasta ne-am pus nădejdea în Hristos, atunci suntem cei mai nenorociţi dintre toţi oamenii.
(Sfântul Pavel, I, Corinteni, XV, 19)

Acum, când episcopul diocezei Renada, de care ţine mult îndrăgitul meu sat, Valverde de Lucerna, umblă, după cum se aude, să împlinească formalităţile pentru beatificarea lui don Manuel al nostru, sau mai bine zis a Sfântului Manuel cel Bun, care a fost paroh aici, vreau să las mărturie un fel de confesiune, cu ce soartă Dumnezeu ştie, că eu n-am de unde şti, despre tot ceea ce cunosc şi-mi amintesc în legătură cu acel bărbat excepţional care mi-a umplut viaţa lăuntrică şi mi-a fost adevărat tată spiritual, tată al spiritului meu, al meu, al celei numite Angela Carballino. Pe celălalt, pe tatăl meu trupesc şi lumesc abia dacă l-am cunoscut, fiindcă a murit când eu eram foarte mică. Ştiu că fusese un venetic în Valverde de Lucerna, că prinsese rădăcini aici, căsătorindu-se cu mama mea. Adusese cu el câteva cărţi: *Don Quijote*, opere de teatru clasic, câteva romane, povestiri, *Bertoldo*, toate de-a valma şi din aceste cărţi, aproape singurele care existau în sat, s-au nutrit visele mele de fată. Buna mea mamă nu-mi povestea mai deloc despre faptele şi spusele tatălui meu. Cele ale lui don Manuel, pe care, ca toţi

cei din sat, îl adora, de care era îndrăgostită – desigur în modul cel mai cast – îi şterseseră amintirea faptelor şi spuselor bărbatului ei. Pentru care, de altfel, se ruga la Dumnezeu, cu cea mai mare fervoare, în fiecare zi, când îşi făcea rugăciunile cu rozariul în mână.

Pe don Manuel al nostru îl ţin minte, de parcă ar fi fost ieri, încă de pe când eram copil de zece ani, dinainte de a mă fi trimis mama la Şcoala de maici din oraşul Renada, care avea şi catedrală. În vremea aceea, să fi avut el, sfântul nostru, vreo treizeci şi şapte de ani. Era înalt, zvelt, drept şi îşi ţinea capul aşa cum Stânca Vulturului de la noi îşi ţine creasta, iar ochii lui închideau tot adâncul albastru al lacului nostru. Atrăgea asupră-i toate privirile şi o dată cu ele cucerea toate inimile, iar privirea lui părea că ne străbate ca un ascuţiş luminând până la inimă. Toţi îl iubeau, dar mai cu seamă copiii. Ce lucruri ne spunea! Erau lucruri, nu cuvinte. Începuseră oamenii din sat să-şi dea seama că era sfânt; se simţeau învăluiţi şi îmbătaţi de mireasma sfinţeniei sale.

Cam în vremea aceea, fratele meu Lázaro, plecat în America de unde ne trimitea cu regularitate bani, cu care ne permiteam să trăim într-o cuviincioasă bunăstare, hotărî ca mama să mă dea la un colegiu catolic cu scopul de a-mi desăvârşi educaţia în altă parte decât în sat, cu toate că lui nu-i prea plăceau călugăriţele. „Dar cum acolo la voi – ne scria el – nu există până acum, după câte ştiu eu, şcoli laice, de orientare progresistă, şi cu atât mai puţin pentru domnişoare, trebuie să folosim ceea ce este. Important este ca Angelita să se şlefuiască şi să nu mai stea printre ţărăncile necioplite". Aşa am intrat la Şcoala de maici, gândindu-mă la început să mă fac profesoară acolo, dar mai târziu pedagogia mi-a stat în gât.

La colegiu am cunoscut fete de la oraş şi m-am împrietenit cu unele din ele. Dar continuam să mă interesez de lucrurile şi oamenii din satul nostru, de unde primeam în permanenţă veşti şi chiar câte o vizită. Până şi la colegiu ajunsese faima parohului

nostru, de care începuse să se vorbească în orașul episcopal. Călugărițele îmi puneau întruna întrebări în legătură cu el.

De pe când eram încă copil mi s-a întâmplat ca oamenii să vină la mine cu întrebările, preocupările și neliniștile lor, nu știu bine de ce anume, poate din pricina acelor cărți de tot felul ale tatălui meu. Și tot așa a continuat să mi se întâmple, chiar cu mai mare amploare, la școală, unde legasem diverse prietenii, mai ales cu una din colegc care mă îndrăgisc cum nu se poate mai mult și îmi propunea ba să intrăm împreună la aceeași mănăstire, jurându-ne frăție veșnică și pecetluind jurământul cu sângele nostru, ba îmi vorbea, cu ochii pe jumătate închiși, despre îndrăgostiți și aventuri matrimoniale. Firește că după aceea n-am mai aflat nimic despre ea și soarta ei. Și totuși, atunci când se vorbea de don Manuel al nostru sau când mama îmi povestea ceva despre el în mai toate scrisorile ei, pe care i le citeam prietenei mele, ea exclama, parcă cuprinsă de extaz:

– Ce noroc, draga mea, să poți trăi în preajma unui asemenea sfânt, a unui sfânt viu, în carne și oase și să-i poți săruta mâna! Când ai să te întorci la tine în sat, să-mi scrii mult, mult și să-mi povestești despre el.

Am stat la colegiu vreo cinci ani, care mi s-au șters din minte acum, ca un vis din faptul dimineții în negura amintirilor și m-am reîntors la Valverde de Lucerna când aveam cincisprezece ani. Aici don Manuel era totul, don Manuel cu lacul și cu muntele! Am venit plină de dorința de a-l cunoaște, de a mă pune sub protecția lui, pentru ca el să-mi însemne calea vieții.

Spunea lumea că la Seminar intrase pentru a deveni preot cu scopul de a avea grijă de copiii unei surori văduve atunci de curând, de a le putea ține loc de tată; că la Seminar se evidențiase prin istețimea și talentul său și că refuzase oferte pentru o carieră ecleziastică strălucită, din cauză că el nu voia să fie de altundeva decât din Valverde de Lucerna, din satul său pierdut ca o agrafă între lacul și muntele care se oglindește în el.

Și cât îi mai iubea el pe ai săi! Își dedica întreaga viață binefacerilor: salva căsniciile în impas, reda părinților pe fiii neîmblânziți sau

îi reda pe părinți copiilor lor și mai cu seamă aducea mângâiere celor amărâți și descurajați, îi ajuta pe toți să moară împăcați.

Îmi amintesc, printre altele, că, atunci când nefericita fiică a mătușii Rabona, care apucase pe căi greșite, s-a reîntors de la oraș, fără soț, fără vreo speranță și cu un prunc în brațe, don Manuel nu s-a lăsat până nu l-a făcut pe un fost iubit al ei, Perote, s-o ia de nevastă și să-l recunoască pe copilaș drept al său, spunându-i:

– Ei, hai, fii tu părintele acestui sărman prunc care nu are alt tată decât pe cel din Cer.

– Dar, don Manuel, dacă eu nu am nici o vină...

– Cine poate ști, fiule, cine știe...! Mai ales că nu e vorba aici de vreo vină...

Și iată că astăzi bietul Perote, invalid, paralizat, ara ca sprijin la bătrânețe și mângâiere a zilelor lui pe acel fiu pe care, molipsindu-se de sfințenia lui don Manuel, l-a recunoscut drept al său, deși nu era.

Era și încă mai este obiceiul ca în noaptea de San Juan să vină la lacul nostru fel de fel de femei nenorocite și nu puțini bărbați dintre cei care se cred posedați de diavol, deși se pare că nu sunt decât isterici sau uneori epileptici, iar don Manuel își lua asupra lui obținerea efectelor binefăcătoare atribuite lacului, încercând să le ușureze suferințele și, dacă se putea, să-i lecuiască. Și atât de puternică era acțiunea prezenței sale, a privirii, a blândeții autorității a cuvintelor și mai ales a vocii sale – ce minune de voce! –, încât reușea lecuiri surprinzătoare. Drept care i-a sporit faima într-atât, încât atrăgea la noi pe toți bolnavii din ținut. O dată a venit la el o mamă care i-a cerut să facă o minune cu fiul ei, dar el a răspuns, surâzând cu tristețe:

– Nu am permisiunea domnului episcop să fac minuni.

Se îngrijea, cu deosebire, ca toți să umble curați. Dacă cineva avea vreo ruptură la haine, îi spunea:

– Du-te să-l vezi pe paracliser ca să ți-o coase.

Paracliserul era croitor. Și când, în prima zi din an, veneau oamenii să-l felicite pentru că era ziua lui de nume – sfântul său

patron era însuşi Domnul Nostru Iisus –, don Manuel dorea ca toţi să se înfăţişeze cu cămaşă nouă, iar celui care nu avea îi dăruia el una.

Tuturor le arăta aceeaşi dragoste şi dacă dovedea mai mult interes faţă de unii, era pentru că aceia erau cei mai nefericiţi şi mai retraşi în durerea lor. Şi cum în sat trăia un biet idiot din naştere, Blasillo nătângul, pe acesta îl mângâia el mai mult şi chiar ajunsese să-l deprindă cu unele lucruri de era mai mare minunea ce îl putuse învăţa. Asta pentru că până şi bruma de inteligenţă ce mai pâlpâia în mintea nătângului se aprindea când imita, ca o biată maimuţă, pe don Manuel.

Minunată la don Manuel era vocea, o vocea dumnezeiască, ce te făcea să plângi. Când intona predoslovia la liturghia mare sau solemnă se cutremura biserica şi pe toţi cei care îl ascultau îi treceau fiorii până în măduva oaselor. Cântarea lui ieşea din biserică şi se lăsa asupra lacului şi la poalele muntelui. Când, la predica din Vinerea Mare, îşi înălţa glasul cu binecunoscutul „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?", peste oameni trecea o înfiorare adâncă, aşa ca peste apele lacului şfichiuite iarna de crivăţ. Şi părea că l-ar fi auzit cu toţii pe însuşi Domnul Iisus Hristos, de parcă glasul lui ar fi ţâşnit din vechiul crucifix la picioarele căruia îşi încredinţaseră suferinţele atâtea generaţii de mame. Chiar aşa era, încât, o dată, auzindu-l mama sa, a lui don Manuel, nu se mai putu stăpâni şi de acolo, de jos unde îngenunchease, strigă: „Fiul meu!" Şi s-a pornit un hohot de plâns printre toţi cei de faţă. S-ar fi putut crede că strigătul matern ţâşnise chiar de pe buzele întredeschise ale Fecioarei Îndurerate – cu inima străpunsă de şapte spade – care se afla în una din capelele laterale. După această întâmplare, Blasillo nătângul umbla pe uliţe, repetând, pe un ton patetic, fraza aceea: „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?" şi o făcea în aşa fel, încât tuturor celor care îl auzeau le dădeau lacrimile, spre marea bucurie a nătângului, fericit de succesul obţinut cu imitaţia lui.

Influenţa lui don Manuel asupra oamenilor era atât de mare, încât nimeni nu se încumeta să mintă în faţa lui şi toţi i se con-

fesau fără să mai fie nevoie să meargă la spovedanie. Așa se face că, atunci când s-a petrecut o crimă îngrozitoare în satul vecin, judecătorul, un nesăbuit care nu-l cunoștea bine pe don Manuel, îl chemă și-i spuse:

– Să vedem dacă dumneata, don Manuel, reușești să-l faci pe banditul ăsta să spună adevărul.

– Pentru ca după aceea să-l puteți pedepsi? replică sfântul nostru. Nu, domnule judecător, nu; eu nu scot de la nimeni un adevăr care ar putea să-l ducă la moarte. Treaba lui în fața lui Dumnezeu... Justiția umană nu mă privește. „Nu judecați pentru ca să nu fiți judecați" a spus Domnul.

– Dar bine, eu, domnule preot...

– Am înțeles; dați, domnia-voastră, domnule judecător, Cezarului ce e al Cezarului, iar eu voi da lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu.

La plecare, îl privi țintă pe presupusul vinovat și-i spuse:

– Îngrijește-te, fiule, de iertarea Cerului, este singurul lucru important pentru tine.

Toți din sat veneau la liturghie, fie și numai ca să-l audă și să-l vadă în altar, unde părea transfigurat, cu fața iluminată. El introducese în cultul popular un exercițiu sfânt și anume ca tot satul, adunat în biserică, bărbați și femei, bătrâni și copii, vreo mie de persoane, să recite la unison Crezul: „Cred în Dumnezeu Tatăl – Atotputernicul, Creatorul Cerului și al Pământului...", cu tot ceea ce urmează. Și nu mai era un cor, ci o singură voce unitară, toate vocile topite într-una singură, formând parcă un munte al cărui creștet, pierdut uneori în nori, era don Manuel. Când ajungeam la pasajul cu „cred în învierea morților și în viața veșnică", glasul lui don Manuel părea să se fi cufundat, ca într-un lac, în glasul poporenilor, pentru că de fapt el tăcea. Iar eu auzeam un dangăt, poate venind din orașul despre care se spune că ar fi scufundat în lac și ale cărui clopote ar fi sunat în noaptea de San Juan, dar poate, mai degrabă, era dangătul clopotelor din orașul scufundat în lacul spiritual al satului nostru; auzeam glasul morților care, în preajma sfinților, prindeau viață în trupurile noastre. Abia mai târziu, după ce am aflat secretul

sfântului nostru, am înțeles că era ca și când o caravană ar fi mers prin deșert și, după ce conducătorul ar fi murit, puțin înainte de capătul călătoriei, el ar fi fost luat pe umeri de oamenii săi ca să i se pună trupul neînsuflețit în pământul făgăduinței.

Cei mai mulți nu voiau să moară decât ținându-se de mâna lui ca de o ancoră.

Niciodată în predicile lui nu clama împotriva păgânilor, masonilor, liberalilor sau ereticilor. Ce rost ar fi avut, din moment ce nu exista așa ceva în sat? Cu atât mai puțin împotriva ziarelor dăunătoare. În schimb, una din cele mai frecvente teme ale predicilor lui era îndreptată împotriva gurilor rele. Pentru că el ierta totul și pe toți îi ierta. Nu voia să creadă în reaua intenție a nimănui.

– Invidia – îi plăcea să repete – o întrețin cei care se înverșunează să se creadă invidiați și cele mai multe persecuții sunt efectele maniei persecuției și nu ale persecutării altuia.

– Dar, vedeți, don Manuel, a vrut de fapt să-mi zică...

Iar el:

– Nu trebuie să dăm atâta importanță la ce ar avea cineva să zică sau la ceea ce zice fără să vrea...

Viața lui era activă și nu contemplativă. Se ferea cât putea ca nu cumva să rămână fără să aibă nimic de făcut. Când auzea vorba aceea, că trândăvia este mama tuturor viciilor, adăuga: „Și a celui mai rău dintre ele, care este gândul trândav". Când l-am întrebat ce voia să spună cu asta, mi-a răspuns: „A gândi trândav este a gândi cu scopul de a nu face nimic sau a gândi prea mult la ceea ce s-a făcut și nu la ceea ce rămâne de făcut. Ce-i făcut e bun făcut, altceva la rând, că nu există rău mai mare decât remușcarea neurmată de fapta care să îndrepte lucrurile".

De făcut! De făcut! Pricepusem cu bine încă de pe atunci că don Manuel se ferea să-și lase răgaz ca să gândească de unul singur, că trebuie să-l fi urmărit și pe el vreun gând. Așa se făcea că era întruna ocupat și nu de puține ori își inventa ocupații. Scria foarte puțin pentru sine, așa încât ne-a lăsat doar câteva scrieri sau note; în schimb, scria pentru alții, mai ales mamelor le redacta scrisori pentru fiii plecați de acasă.

Făcea şi muncă manuală, ajutând adesea cu braţele la unele munci ale sătenilor. La vremea treieratului era pe arie la treierat şi vântura, dând în acelaşi timp sfaturi sau descreţind frunţile celorlalţi. Se întâmpla uneori să facă treabă în locul vreunui bolnav. Într-o zi dintr-o iarnă aspră întâlni un copil, îngheţat de frig, pe care tatăl îl trimisese să aducă o vită de la mare distanţă, de pe munte.

– Uite – îi spuse el copilului – tu întoarce-te acasă, să te mai încălzeşti şi spune-i tatălui tău că mă duc eu să fac ce ţi-a spus. Întorcându-se cu vita, dădu de tatăl copilului care, foarte încurcat, venea în întâmpinarea lui.

Iarna spărgea lemne pentru săraci. Când s-a uscat nucul cel mare – „un nuc patriarhal", aşa spunea el – la a cărui umbră se jucase de copil şi din ale cărui nuci se înfruptase atâţia ani, ceru trunchiul, îl duse acasă la el şi făcu şase scânduri pe care le puse la păstrare sub pat, iar din restul lemne de încălzit pentru nevoiaşi. Obişnuia să mai facă mingi cu care să joace flăcăii *pelota* şi nu puţine jucării pentru cei mici.

Avea obiceiul să-l însoţească pe medic în vizitele sale şi insista să fie respectate prescripţiile lui. Se interesa mai ales de problemele pe care le aveau femeile cu sarcina şi cu creşterea copiilor; considera ca una din cele mai mari blasfemii vorbele acelea: „Să-l aläptezi şi Dumnezeu să-l aibă în pază" sau „dacă moare ajunge îngeraş". Îl mişca profund moartea copiilor.

– Un copil care se naşte mort sau care moare la puţină vreme după ce s-a născut, la fel ca şi o sinucidere – îmi spusese el cândva – este pentru mine unul din cele mai teribile mistere: un copil pe cruce!

Iar o dată, când cineva îşi luase viaţa, fusese întrebat de tatăl sinucigaşului, străin de loc, dacă avea de gând să-l înmormânteze în pământ sfânt şi el răspunse:

– Bineînţeles, căci în ultimul moment al agoniei, el s-a căit fără doar şi poate.

Adesea mergea şi la şcoală ca să-i dea o mână de ajutor învăţătoarei, nu numai la predarea catehismului. Şi asta pentru că fugea de trândăvie şi de singurătate. Ca să fie alături de oamenii din sat şi mai ales de tineri şi copii, îşi făcuse obicei să

meargă până și la baluri. Și nu o dată se pusese el să bată la tamburină pentru ca flăcăii și fetele să joace și această faptă, care la altul ar fi părut o grotescă profanare a sacerdoțiului, la el căpăta un caracter sfânt, asemănându-se cu un rit religios.

Când se auzeau clopotele de vecernie, lăsa deoparte tamburina și bețișorul, se descoperea și, urmat de toți ceilalți, se ruga: „Îngerul Domnului a vestit-o pe Maria: Ave Maria..." Apoi adăuga: „Și acum, la odihnă, până mâine".

– În primul rând – spunea – oamenii trebuie să fie mulțumiți de viață. Bucuria de a trăi este cel mai important lucru. Nimeni nu trebuie să vrea să moară înainte ca Dumnezeu să dorească asta.

– Dar eu vreau – i-a spus o dată o femeie văduvă de curând – eu vreau să mă duc după bărbatul meu...

– Și pentru ce? îi replicase el. Rămâi aici ca să te poți ruga la Dumnezeu pentru sufletul lui.

Altă dată, la o nuntă, spusese: „Ah, de-aș putea eu preschimba toată apa din lacul nostru în vin, într-un vinișor care, oricât ar fi băut, să înveselească mereu și să nu amețească niciodată... Ori măcar să dea o beție veselă!"

Într-un an trecuse prin sat o trupă de saltimbanci amărâți; conducătorul ei, care era însoțit de nevasta bolnavă și de trei copii care îl ajutau, o făcea pe paiața. În vreme ce, în piața satului, el îi făcea să râdă pe copii și chiar pe cei mari, femeia, simțind dintr-odată o gravă indispoziție, se văzu nevoită să părăsească reprezentația sub privirea neliniștită a clovnului și în hohotele de râs ale copiilor. Lângă ea apăru însă don Manuel care, câteva clipe mai târziu, o ajuta să moară creștinește, într–un ungher din grajdul hanului. După spectacol, când oamenii și paiața aflară de tragedie, se duseră cu toții la han și bietul soț, spunând cu glas înăbușit de plâns „Bine zice lumea, părinte, că sunteți un adevărat sfânt", se apropie de don Manuel dând să-i sărute mâna, dar don Manuel i-o luă înainte și, prinzându-i palma, îi vorbi așa în fața tuturor:

– Tu ești un adevărat sfânt, preacinstite saltimbanc; te-am văzut cum muncești și am înțeles că o faci nu numai cu scopul de a câștiga o pâine pentru copiii tăi, ci și ca să aduci bucurie copiilor celorlalți oameni și eu îți spun acum că femeia ta,

mama fiilor tăi, pe care am încredinţat-o lui Dumnezeu în timp ce tu munceai şi-i înveseleai pe semenii tăi, odihneşte întru Domnul, iar tu te vei duce să o întâlneşti acolo unde te vor răsplăti cu râsul lor îngerii pe care tu îi faci să râdă...

Plângeau toţi, cu mic cu mare, şi plângeau nu numai de durere, ci şi dintr-un nedesluşit sentiment de satisfacţie care domolea suferinţa. Abia mai târziu, amintindu-mi de clipa aceasta solemnă, am înţeles că veselia imperturbabilă a lui don Manuel era forma vremelnică şi pământească a unei infinite şi eterne tristeţi pe care, cu eroică sfinţenie, o ascundea de ochii şi urechile celorlalţi.

Implicându-se în mod conştient în câte o activitate, participând la muncile şi distracţiile tuturor, părea că ar fi vrut să fugă de el însuşi, că ar fi vrut să fugă de singurătate. „Mi-e teamă de singurătate" – spunea adesea. Cu toate acestea, din când în când se ducea singur la malul lacului, la ruinele acelei vechi mănăstiri unde păreau a se odihni încă sufletele cucernicilor călugări *cistercieni* pe care Istoria i-a îngropat în uitare. Acolo se afla chilia aşa-numitului Preot Căpitan, pe ai cărei pereţi se zice că ar mai fi rămas urme ale picăturilor de sânge cu care îi stropise el pe când se autoflagela. La ce anume se va fi gândit stând acolo don Manuel al nostru? Îmi amintesc că o dată, venind vorba despre mănăstire, l-am întrebat cum se făcea că nu-i venise ideea să se călugărească, la care el mi-a răspuns:

– Nu neapărat din cauză că am avut şi am încă de întreţinut pe sora mea văduvă şi pe nepoţii mei, ci pentru că eu nu sunt făcut să fiu călugăr sau pustnic; singurătatea mi-ar ucide sufletul, cât despre mănăstire, mănăstirea mea e Valverde de Lucerna. Eu nu trebuie să trăiesc singur. Trebuie să trăiesc pentru cei din satul meu, să mor pentru cei din satul meu. Cum să-mi pot salva sufletul dacă nu le salvez pe acelea ale semenilor mei?

– Dar au existat sfinţi care au trăit în schimnicie, sihăstriţi... – am spus eu.

– Da, dar lor le-a dat Domnul Dumnezeul nostru harul singurătăţii pe care mie nu mi l-a dat şi eu trebuie să mă resemnez. Nu pot renunţa la semenii mei ca să-mi salvez eu sufletul. Aşa m-a

făcut pe mine Dumnezeu. Eu n-aş putea rezista la ispitele pustietăţii. N-aş putea să-mi port propria cruce.

Am dorit ca aceste amintiri din care se nutreşte credinţa mea să creioneze portretul lui don Manuel al nostru aşa cum era când eu, o fetişcană de aproape şaisprezece ani, m-am întors de la Şcoala de maici din Renada la ceastălaltă mănăstire a noastră, Valverde de Lucema şi am îngenuncheat la picioarele sfinţiei sale.

– Ia te uită, fata Simonei – mi se adresă de cum mă văzu. S-a făcut o domnişoară în toată puterea cuvântului, care a învăţat să vorbească franţuzeşte şi să brodeze şi să cânte la pian şi mai ştiu eu câte altele. De-acuma pregăteşte-te şi tu să întemeiezi o familie. Dar fratele tău, Lázaro, când se întoarce? Tot în Lumea Nouă, nu-i aşa?

– Da, domnule, tot în America...

– Lumea Nouă! Şi noi în cea Veche. Ei bine, când ai să-i scrii, transmite-i din partea mea, din partea preotului, că aş vrea să ştiu când are să se întoarcă din Lumea Nouă într-asta Veche, să ne spună ce-i pe acolo. Şi scrie-i că are să găsească lacul şi muntele aşa cum le-a lăsat.

Când m-am dus să mă spovedesc la el, eram atât de tulburată, încât nu puteam scoate un cuvânt. Am spus rugăciunea „Eu, păcătoasa" bâlbâindu-mă, aproape suspinând. Iar, el dându-şi seama, îmi spuse:

– Dar ce-i cu tine, mieluşico? De ce anume, ori de cine ţi-e frică? Pentru că tu nu tremuri acuma sub greutatea păcatelor tale, nici de teamă de Dumnezeu, nu; tu tremuri din cauza mea, aşa-i?

Am izbucnit în plâns.

– Ce ţi s-o fi spus oare despre mine? Ce poveşti? Poate mama ta? Ei hai, hai liniştește-te şi gândeşte-te că cel cu care vorbeşti este fratele tău...

Am prins curaj şi am început a-i încredinţa neliniştile mele, îndoielile mele, tristeţile mele.

– Măi, măi, măi! Şi unde ai citit tu toate astea, învăţată mică? Asta e literatură. Nu te lăsa prea mult prinsă de ea, nici

măcar de Sfânta Teresa[1]. Şi dacă vrei să nu te mai frământi, citeşte-l pe *Bertoldo*, pe care îl citea tatăl tău.

După acea primă spovedanie la sfântul părinte, am simţit o mare consolare. Iar acea teamă de la început, mai mult respect decât teamă, cu care mă apropiasem de el, s-a preschimbat într-un sentiment de adâncă milă. Pe vremea aceea eram fată tânără, dar începusem să devin femeie, simţeam înlăuntrul meu fiorul maternităţii şi când l-am întâlnit pe bărbatul acela sfânt în confesional, am bănuit în susurul blând al glasului său o nerostită confesiune şi mi-am amintit cum, după ce exclamase el în altar „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?", mama sa, a lui don Manuel, răspunsese de jos, din genunchi: „Fiul meu!" şi strigătul ei sfâşiase liniştea bisericii. M-am dus încă o dată să mă spovedesc, cu gândul de a-i aduce o consolare.

Într-o zi, după ce i-am făcut cunoscută în confesional una din acele îndoieli ale mele, el mi-a răspuns:

– Cât despre asta, ştii şi tu ce stă scris în Catehism: „De lucrul acesta să nu mă întrebaţi pe mine, căci eu sunt neştiutor; învăţaţi are Sfânta Maică Biserica destui şi or şti ei să vă răspundă".

– Dar bine, don Manuel, învăţatul aici sunteţi dumneavoastră!...

– Eu, învăţat? Învăţat, eu? Nici pomeneală! Eu, micuţa mea ştietoate, nu sunt decât un biet preot de ţară. Iar întrebările astea, ştii tu cine ţi le strecoară, cine ţi le pune de fapt? Ei bine... diavolul!

Atunci eu, prinzând curaj, i-am spus dintr-o suflare:

– Dar dacă vi le-ar pune dumneavoastră, don Manuel?

– Cui? Mie? Şi încă diavolul? Noi doi nu ne cunoaştem, copila mea, nu ne cunoaştem.

– Şi dacă totuşi vi le-ar pune?

– Nu l-aş lua în seamă... Ei, destul, să-i punem capăt, că mă aşteaptă nişte oameni cu adevărat bolnavi.

M-am retras, gândindu-mă, nu ştiu de ce, că don Manuel al nostru, care căpătase atâta faimă ca locuitor al celor posedaţi de

[1] *Santa Teresa de Jesús* (1515-1582) scriitoare mistică, a cărei doctrină religioasă recomanda îmbinarea reculegerii contemplative cu activitatea practică.

diavol, de fapt nu credea în diavol. Şi mergând către casă, întâlnii pe Blasillo nătângul, care probabil dădea târcoale bisericii şi acesta, văzându-mă, ca să mă fericească cu talentele lui, repetă – şi în ce mod! – ştiutele cuvinte „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?" Ajunsei acasă, copleşită de tristeţe şi mă încuiai în camera mea ca să plâng. Mama veni la mine:

– Îmi pare mie, Angelita, că tu, cu atâtea spovedanii, ai să mi te faci călugăriţă.

– Nu-ţi fie teamă, mamă – i-am răspuns – că am destule de făcut aici în sat, aici e mănăstirea mea.

– Până ce ai să te căsătoreşti.

– Nu-mi stă gândul la aşa ceva – i-am replicat.

Altă dată, când m-am întâlnit cu don Manuel, l-am întrebat, privindu-l drept în ochi:

– Există iad, don Manuel? La care el, fără să se tulbure:

– Dar de ce te interesează pe tine, din moment ce oricum tu n-ai să te duci acolo?

– Mă interesează pentru alţii. Există?

– Tu să crezi în cer, în cerul pe care îl vedem. Priveşte-l – şi mi-l arătă deasupra muntelui şi mai jos, oglindit în lac.

– Dar trebuie ca oamenii să creadă în infern ca şi în cer, ripostai eu.

– Da, trebuie să credem în tot ceea ce ne învaţă să credem Maica noastră Sfânta Biserică Catolică Apostolică Romană. Asta-i tot!

Am citit nu ştiu ce tristeţe adâncă în ochii lui, albaştri precum apele lacului.

Anii aceia trecură ca un vis. Imaginea lui don Manuel creştea mereu în mintea mea, fără ca eu să-mi fi dat seama, pentru că era atât de implicat în cotidianul nostru şi necesar ca şi pâinea pe care zilnic o cerem în *Tatăl Nostru*. Eu îl ajutam cât puteam în treburile lui, făceam vizite la bolnavi, la şcoala de fete, aranjam veşmintele la biserică, o făceam, cum spunea el, pe diaconiţa.

O singură dată am lipsit din sat, când, la invitaţia unei colege de şcoală, am petrecut câteva zile la oraş; a trebuit însă să mă întorc repede, pentru că acolo mă sufocam, îmi lipsea

ceva, mi se făcuse sete de privelişte apelor din lac, mi-era foame de privelişte stâncilor de pe munte. Simţeam, cel mai mult, lipsa lui don Manuel al meu, de parcă absenţa lui m-ar fi făcut să nu am stare, de parcă el ar fi fost în pericol acolo, departe şi ar fi avut nevoie de mine. Începeam să simt un fel de afecţiune maternă faţă de părintele meu spiritual; voiam să-i uşurez povara crucii sale.

Şi aşa am ajuns eu să împlinesc douăzeci şi patru de ani, când s-a întors din America, cu ceva avere strânsă între timp, fratele meu Lázaro. Venise aici, în Valverde de Lucerna, cu scopul de a ne lua pe mine şi pe mama noastră să locuim la oraş, eventual la Madrid.

– La ţară – spunea el – te prosteşti, te abrutizezi şi sărăceşti.

Şi adăuga:

– Civilizaţia este contrariul ruralului; de ţărănisme nici să n-aud! Că doar nu te-am trimis la Şcoala de Maici ca să-mi putrezeşti aici, printre ţopârlanii ăştia necioplţi.

Eu tăceam, dispusă chiar să accept emigrarea; dar mama, care trecuse de şaptezeci de ani, s-a opus de la bun început. „La vârsta mea să-mi mai mut cuibul!", exclamase, dar mai apoi ne aduse la cunoştinţă cât se poate de răspicat că ea n-ar putea trăi fără să vadă lacul ei, muntele ei şi mai ales pe don Manuel al ei.

– Sunteţi ca pisicile, nu vă mai desprindeţi de casă! ne repeta întruna fratele meu.

Când îşi dădu seama de toată puterea pe care o avea sfântul nostru părinte asupra satului întreg, şi mai ales asupra noastră, a mamei şi a mea, se irită împotriva acestuia. I se păru că era un exemplu al obscurei teocraţii în care presupunea el că se afundase Spania. Şi începu să bolborosească fără încetare toate banalităţile anticlericale, şi chiar antireligioase şi progresiste pe care le adusese renovate din Lumea Nouă.

– În ţara asta de blegi – spunea el – preoţii le manevrează pe femei şi femeile pe bărbaţi... şi apoi, satul! Satul! Acest sat feudal...

Pentru el, feudal era un termen înfiorător; feudal şi medieval erau cele două calificative de care făcea risipă atunci când voia să condamne ceva.

Îl nedumerea efectul nul pe care îl aveau diatribele sale asupra noastră şi efectul aproape nul pe care îl produceau în sat,

unde oamenii îl ascultau cu respectuoasă indiferență. „Pe topârlanii âștia nu-i urnește nimeni". Dar, cum era bun, inteligent, curând se lămuri ce fel de putere era aceea pe care don Manuel o exercita asupra oamenilor și în puțin timp își dădu seama de sensul operei preotului din sat.

– Nu, nu e ca ceilalți – ajunse să spună el –, e un sfânt!

– Ce știi tu cum sunt alți preoți? îi replicam eu, la care el:

– Îmi închipui.

Cu toate acestea, tot nu intra în biserică și nici nu înceta de a face paradă peste tot de necredința lui, deși încerca întotdeauna să nu se atingă de don Manuel. În sat se înfiripase, încetul cu încetul, ideea iminenței unui fel de duel între fratele meu Lázaro și don Manuel, sau, mai bine spus, se aștepta o convertire a primului de către cel de al doilea. Nimeni nu se îndoia că, până la urmă, parohul avea să-l aducă în parohia lui. Lázaro, la rândul său, ardea de dorința – mi-a spus-o el mai târziu – de a merge să-l audă pe don Manuel, să-l vadă și să-l asculte în biserică, să se apropie de el și să stea de vorbă, să cunoască secretul acelei puteri spirituale asupra sufletelor. Dar s-a lăsat rugat până ce, în fine, din curiozitate – zicea el – se duse să-l asculte.

– Da, e cu totul altceva – admise imediat după aceea; nu este ca ceilalți, dar pe mine nu mă prinde; e prea inteligent ca să creadă chiar tot ce trebuie să-i învețe pe ceilalți.

– Va să zică, tu crezi că e un ipocrit? l-am întrebat.

– Ipocrit... nu! Dar își face meseria din care trebuie să trăiască.

În ceea ce mă privea, fratele meu insista ca să citesc cărțile aduse de el și altele pe care mă îndemna să le cumpăr.

– Așadar, fratele tău Lázaro – îmi zicea don Manuel – stăruie ca tu să citești? Atunci citește, fiica mea, citește și fă-i astfel plăcerea. Știu că n-ai să citești decât lucruri bune; citește, fie și romane. Nu sunt mai bune poveștile acelea care se pretind adevărate. E mai bine să citești decât să te ocupi cu bârfa și trăncăneala satului. Dar să citești mai cu seamă cărți cucernice care să-ți dea mulțumirea de a trăi, o mulțumire de unde să izvorască liniștea și pacea.

Să fi avut el oare o astfel de mulțumire?

Cam prin vremea aceea se îmbolnăvi de moarte şi muri mama. În ultimele ei zile, tot oful ei era ca don Manuel să-l convertească pe Lázaro, pe care spera să-l reîntâlnească într-o bună zi în cer, într-un colţ, lângă stele, de unde să se vadă lacul şi tot muntele din Valverde de Lucerna. Ea se ducea acuma să-l vadă pe Dumnezeu.

– Dumneata nu te duci – îi spunea don Manuel –, dumneata rămâi aici: trupul dumitale în acest pământ, iar sufletul şi el aici, în această casă, are să-i vadă şi are să-i audă pe copii, chiar dacă ei nici n-or să te vadă, nici n-or să te audă.

– Dar eu, părinte – zicea ea –, mă duc la Dumnezeu.

– Dumnezeu, fiica mea, este aici şi peste tot şi aici ai să-l vezi. Pe noi toţi în El şi pe El în noi toţi.

– Dumnezeu să vă răsplătească – îi spusei eu.

– Mulţumirea cu care mama ta va muri – mă încredinţă el –, aceasta va fi viaţa ei veşnică.

Şi întorcându-se către fratele meu Lázaro:

– Cerul înseamnă pentru ea că te va vedea din nou şi acum este momentul când trebuie să o salvăm. Spune-i că te vei ruga pentru ea, cea căreia îi datorezi viaţa şi eu ştiu că o dată ce i-o promiţi, o vei face şi ştiu că după ce te vei ruga...

Fratele meu, cu ochii scăldaţi în lacrimi, se apropie de mama, care intrase în agonie şi-i făcu promisiunea solemnă că se va ruga pentru ea.

– Şi eu am să mă rog în cer pentru tine, pentru voi – răspunse mama şi, sărutând crucifixul, cu ochii în ochii lui don Manuel, îşi dădu sufletul lui Dumnezeu.

– „Îm mâinile tale încredinţez sufletul meu!" – începu să murmure sfântul părinte.

Rămaserăm fratele meu şi cu mine singuri în casă. Cele petrecute la moartea mamei noastre îl apropiară pe Lázaro de don Manuel, care păru a neglija oarecum pe ceilalţi enoriaşi, pe ceilalţi nevoiaşi, pentru a avea mai multă grijă de fratele meu. Mergeau după-amiezile la plimbare pe malul lacului, ori spre ruinele acoperite de iederă ale vechii mănăstiri de *cistercieni*.

– E un om minunat – îmi spunea Lázaro. După cum ştii, se zice că în fundul lacului s-ar afla un oraş scufundat şi că în

noaptea de San Juan, la douăsprezece, se aud clopotele bisericii lui.

– Da, – aprobam eu – un oraş feudal şi medieval...

– Ei bine, eu cred – adăugă el – că şi în adâncul sufletului lui don Manuel se află un oraş scufundat şi din când în când se aud de acolo dangăte de clopot.

– Da – îi spusei – oraşul acesta scufundat în sufletul lui don Manuel, şi de ce nu şi într-al tău, este cimitirul sufletelor bunicilor noştri, ale celor din Valverde de Lucerna... feudal şi medieval.

Sfârşi fratele meu prin a se duce cu regularitate la liturghie, ca să-l asculte pe don Manuel şi când se auzi în sat că avea să-şi îndeplinească îndatoririle faţă de biserică şi că se va împărtăşi atunci când aveau să se împărtăşească şi ceilalţi, o mare bucurie îi cuprinse pe toţi sătenii, care gândiră că l-au recâştigat. Iar bucuria lor era atât de curată, încât Lázaro nu s-a simţit nici învins nici ruşinat.

Sosi şi ziua împărtăşaniei, în faţa întregului sat, împreună cu întregul sat. Când veni rândul fratelui meu, am văzut cum don Manuel, alb ca zăpada care acoperea muntele în ianuarie şi cuprins de înfiorare ca apele lacului şfichiuit de crivăţ, se apropie de el, ţinând ostia în mâna care îi tremura atât de tare când atinse buzele lui Lázaro, încât scăpă sfânta cuminecătură, năucit de ameţeală. Şi chiar fratele meu fu cel care culese de jos ostia şi o duse la gură. Iar oamenii, văzându-l pe don Manuel cum lăcrima, plânseră şi ei, zicându-şi: „Ce mult îl iubeşte!" Chiar în acel moment, cum era dimineaţă în zori, se auzi cântatul unui cocoş.

Întorşi acasă, ne închiserăm acolo, fratele meu şi cu mine iar eu mă aruncai de gâtul lui şi, sărutându-l, îi spusei:

– Ah, Lázaro, câtă bucurie ne-ai făcut tuturor celor din sat, vii şi morţi şi mai ales mamei, măicuţei noastre. Aivăzut? Bietul don Manuel plângea de bucurie. Câtă bucurie ne-ai făcut la toţi!

– Pentru asta am şi făcut ce-am făcut – mi-a replicat.

– Pentru asta? Ca să ne faci o bucurie? Poate ai făcut-o înainte de toate pentru tine însuţi, pentru convertirea ta.

Şi atunci Lázaro, fratele meu, tot atât de palid şi tremurând ca şi don Manuel când îi dăduse sfânta împărtăşanie, mă puse să mă aşez chiar în fotoliul în care obişnuia să şadă mama, trase aer în piept şi apoi, de parcă ar fi făcut o spovedanie în cadru domestic, îmi spuse:

– Ascultă, Angelita, a venit ceasul să-ţi spun adevărul, tot adevărul şi am să ţi-l spun, pentru că ţie nu pot, nu trebuie să ţi-l tăinuiesc şi pentru că, oricum, probabil tot l-ai ghici, mai devreme sau mai târziu, dar pe jumătate, ceea ce ar fi lucrul cel mai rău.

Apoi, senin şi calm, cu glas scăzut, îmi dezvălui o poveste care mă cufundă în apele tristeţii. Aflai că don Manuel îi tot spunea, mai ales în acele plimbări la ruinele vechii mănăstiri *cisterciene*, să nu-i scandalizeze pe ceilalţi, să dea un bun exemplu, să participe şi el la viaţa religioasă a satului, să se prefacă a crede chiar dacă nu credea, să-şi ţină pentru el ideile şi toate acestea fără a fi insistat ca să-l convertească.

– E posibil oare? am exclamat consternată.

– Şi încă ce posibil, surioară, ce posibil! Iar când eu îi spuneam: „Dar tocmai dumneavoastră, dumneavoastră preotul, sunteţi cel care mă sfătuieşte să mă prefac?" el îmi răspundea bâlbâindu-se: „Să te prefaci? Nu să te prefaci! Asta nu înseamnă că te prefaci! Bea apă sfinţită, după cum se spune şi vei sfârşi prin a crede". Şi când eu, uitându-mă în ochii lui, l-am întrebat: „Dar dumneavoastră, oficiind mereu liturghia, aţi sfârşit prin a crede?" el îşi plecă privirile asupra lacului şi-i dădură lacrimile. Iată, aşa i-am smuls secretul.

– Lázaro!... am gemut.

Chiar în clipa aceea, trecu pe stradă Blasillo nătângul strigând „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?" Iar Lázaro se cutremură, părându-i-se că aude glasul lui Don Manuel sau poate al Domnului Nostru Iisus Hristos.

– Atunci – continuă fratele meu – am înţeles sensul faptelor sale şi totodată i-am înţeles sfinţenia; pentru că este un sfânt, surioară, un adevărat sfânt. El nu încerca să mă câştige pentru cauza lui sfântă – pentru că este o cauză sfântă, cum nu se poate mai sfântă – nu ca să-şi aroge o victorie le face el pe toate, ci pentru pacea, pentru fericirea, pentru iluzionarea dacă vrei a

celor care i-au fost încredințați; am înțeles că dacă el îi amăgește în felul acesta – dacă asta poate fi numită amăgire – nu o face spre folosul propriu. Am fost de acord cu motivele lui și iată, în aceasta constă convertirea mea. Și n-am să uit niciodată ziua în care, la exclamația mea „Dar, don Manuel, adevărul, adevărul mai presus de orice!", el, tremurând, mi-a șoptit la ureche – cu toate că eram singuri în plin câmp – : „Adevărul? Adevărul, Lázaro, s-ar putea să fie ceva teribil, intolerabil, ceva mortal; oamenii simpli n-ar putea trăi cu acest adevăr". „Și de ce mă lăsați să-l întrevăd acum aici, prin această confesiune?" – l-am întrebat. Iar el: „Pentru că, de n-aș fi făcut așa, acest adevăr m-ar fi chinuit atât de mult, atât de mult, încât aș fi sfârșit prin a-l striga în mijlocul pieței și asta, niciodată, niciodată, niciodată! Menirea mea este să-i fac să trăiască cu sufletul pe enoriașii mei, să-i fac fericiți, să-i fac să se viseze nemuritori și nu să-i ucid. Pe lumea asta e nevoie ca ei să aibă o viață sănătoasă, să trăiască cu aceeași simțire toți, iar cu adevărul, cu adevărul meu, ei n-ar putea trăi. Să trăiască. Și asta e treaba Bisericii, să-i facă să trăiască. Religia adevărată? Orice religie este adevărată în măsura în care ajută să trăiască spiritual poporul care a îmbrățișat-o, în măsura în care îl consolează pentru faptul de a trebui să se nască spre a muri; pentru fiecare popor religia cea mai adevărată este aceea a lui, cea care l-a definit. Religia mea este să mă consolez consolându-i pe ceilalți, chiar dacă această consolare pe care le-o aduc lor nu este și pentru mine". Nu voi uita niciodată aceste cuvinte.

– Înseamnă că împărtășania ta a fost un sacrilegiu! cutezai să spun, căindu-mă chiar în clipa în care pronunțam aceste cuvinte.

– Sacrilegiu? Și cel care mi-a dat sfânta împărtășanie? Și liturghiile lui?

– Ce martiriu! suspinai.

– Iar acum – continuă fratele meu – mai există încă un martir care să aducă mângâiere sătenilor.

– Ca să-i amăgească? întrebai.

– Nu ca să-i amăgească – îmi replică –, ci pentru a-i întări în credința lor.

– Dar el, poporul, – întrebai – crede cu adevărat?

– Ştiu şi eu...?! Crede fără să vrea, din obişnuinţă, prin tradiţie. Şi noi trebuie să nu-l trezim. Să trăiască în sărăcia lui de sentimente mai bine decât să se căpătuiască cu o tortură de lux. Fericiţi cei săraci cu duhul!

– Asta, frăţioare, ai învăţat-o de la don Manuel. Şi acum, spune-mi, te-ai ţinut de cuvânt şi ai făcut ceea ce i-ai făgăduit mamei când era pe moarte, că ai să te rogi pentru ea?

– Cum era să nu mă ţin de cuvânt! Drept cine mă iei, surioară? Mă crezi în stare să nu-mi respect cuvântul, o promisiune solemnă şi încă o promisiune făcută unei mame, pe patul de moarte?

– Ce ştiu eu...! Poate ai vrut s-o amăgeşti ca să moară împăcată.

– Bine, dar dacă nu mi-aş fi îndeplinit promisiunea, aş fi trăit eu neîmpăcat.

– Şi atunci?

– Mi-am împlinit făgăduiala şi n-am încetat o singură zi să mă rog pentru ea.

– Numai pentru ea?

– Pentru cine altcineva?

– Pentru tine însuţi! Şi de acum înainte, pentru don Manuel!

Ne despărţirăm, mergând fiecare în camera lui, eu ca să plâng toată noaptea, pentru a cere convertirea fratelui meu şi a lui don Manuel, iar el, Lázaro, n-aş putea spune pentru ce.

Din ziua aceea, un tremur mă cuprindea ori de câte ori mă aflam singură cu don Manuel, pe care continuam să-l ajut în îndeletnicirile lui pioase. El păru a-şi da seama de starea mea sufletească şi a ghici pricina tulburării mele. Când, în cele din urmă, mă apropiai de el la spovedania preotului – cine era judecătorul şi cine inculpatul? – amândoi ne plecarăm capul şi plânserăm împreună. Tot el, don Manuel, fu cel care rupse teribila tăcere pentru a-mi spune cu un glas ce părea că vine din mormânt:

– Dar tu, Angelina, tu crezi tot aşa ca şi atunci când aveai zece ani, adevărat? Tu crezi?

– Da, cred, părinte.

– Atunci să crezi şi de-acum înainte. Iar dacă ţi se strecoară unele îndoieli, să le ţii pentru tine. Trebuie să trăim... Prinsei curaj şi, tremurând din cap până-n picioare, îl întrebai:

– Dar dumneata, părinte, dumneata crezi?

Şovăi o clipă, după care, venindu-şi în fire, îmi răspunse:

– Cred!

– Dar în ce, părinte, în ce? Crezi dumneata în viaţa de apoi, crezi dumneata că atunci când murim nu murim de tot, crezi că ne vom mai vedea, ne vom mai iubi într-o altă lume, în lumea de apoi? Crezi în viaţa de apoi?

Omul acela sfânt, sărmanul, suspină adânc.

– Ascultă, copila mea, să lăsăm toate astea.

Acum, când scriu aceste amintiri, mă întreb: De ce nu m-a amăgit? De ce nu m-a amăgit atunci ca pe ceilalţi? De ce era copleşit de tristeţe? Din pricină că nu se putea amăgi pe sine însuşi ori din pricină că nu putea să mă amăgească pe mine? Aş vrea să cred că era copleşit de tristeţe pentru că, neputându-se amăgi pe el însuşi, nu mă putea amăgi pe mine.

– Iar acum – adăugă – roagă-te pentru mine, pentru fratele tău, pentru tine însăţi, pentru toţi. Trebuie să trăim. Şi trebuie să dăm viaţă. Apoi, după o pauză:

– Şi de ce nu te căsătoreşti tu, Angelina?

– Ştii dumneata, părinte, de ce.

– Nu, nu; tu trebuie să te căsătoreşti. Lázaro şi cu mine îţi vom căuta un logodnic. Ar bine să te căsătoreşti ca să nu-ţi mai faci asemenea idei.

– Idei, don Manuel?

– Ştiu eu bine ce spun. Şi nu te frământa prea mult pentru ceilalţi, ajunge că fiecare trebuie să poarte răspunderea faptelor sale.

– Tocmai dumneata, don Manuel, îmi spui aşa ceva? Tocmai dumneata mă sfătuieşti să mă căsătoresc ca să port răspunderea faptelor mele şi să nu mă îngrijesc de ceilalţi? Tocmai dumneata!

– Ai dreptate, Angelina, nu mai ştiu nici eu ce spun; nu mai ştiu nici eu ce spun de când m-am spovedit ţie. Da, da, trebuie să trăim, trebuie să trăim.

În clipa în care mă pregăteam să mă ridic ca să plec din biserică, îmi spuse:

– Şi acum, Angelina, îmi dai iertatea în numele întregului sat?

Mă simţii cuprinsă de un misterios sacerdoţiu şi rostii:

– În numele Tatălui şi Fiului şi al Sfântului Duh, fii iertat, părinte.

Ieşirăm din biserică şi în momentele acelea instinctul matern îmi răscolea întreaga fiinţă.

Fratele meu, angajat deja cu totul în opera întreprinsă de don Manuel, devenise cel mai asiduu colaborator al său. Erau legaţi şi prin secretul comun. Lázaro îl însoţea în vizitele lui la bolnavi, la şcoli şi-şi punea banii la dispoziţia sfântului părinte. Şi nu-i mai lipsea mult să înveţe cum să-l ajute şi la liturghie. Reuşea să pătrundă tot mai mult în adâncul de nepătruns al sufletului lui don Manuel.

– Ce om extraordinar! – îmi spunea. Uite, ieri, plimbându-ne pe malul lacului, mi-a zis: „Iată, aici e cea mai mare ispită pentru mine". Şi cum eu îl întrebam, din ochi, îmi explică: „Sărmanul meu tată, care a murit la aproape 90 de ani, a trăit, după cum îmi mărturisea chiar el, torturat de ispita sinuciderii, pe care o moştenise de la *naţiune* – zicea el – dar s-a apărat. S-a apărat prin felul cum şi-a trăit viaţa. Ca să nu se lase pradă ispitei, s-a îngrijit cât a putut mai mult să se ţină în viaţă. Mi-a povestit scene teribile. Mie mi se părea o nebunie. Iar eu am moştenit această nebunie. Cât de mult mă cheamă apa aceasta care, cu aparenta ei linişte – curenţii trec pe dedesubt – oglindeşte cerul! Viaţa mea, Lázaro, e un fel de sinucidere continuă, o luptă împotriva sinuciderii, ceea ce e acelaşi lucru; dar o fac ca să trăiască ceilalţi, să trăiască ai noştri!" După aceea a mai adăugat: „Aici râul se linişteşte formând lacul, pentru ca mai încolo, mergând spre vale, să se dezlănţuie în cascade şi puhoaie prin văi adânci şi trecători, nu departe de oraş; tot aşa se linişteşte viaţa aici în sat. Numai că aici, lângă ochiul de apă stătătoare care oglindeşte stelele nopţii, ispita sinuciderii e mai mare decât lângă cascadele care te înfricoşează. Uite, Lázaro, eu i-am ajutat să moară cum se cuvine pe oamenii sărmani, ignoranţi, analfabeţi, care abia dacă au ieşit din sat şi am putut afla din gura lor, iar altcori am ghicit eu singur, adevărata cauză a bolii

care îi dusese la moarte și mi-a fost dat să privesc de acolo, de la căpătâiul patului de moarte, toată întunecimea prăpastiei în care cad cei care s-au săturat de viață. E de o mie de ori mai rău decât foamea! Să continuăm, așadar, Lázaro, să ne sinucidem prin opera pe care o înfăptuim, pentru poporul nostru, pentru ca acesta să-și vizeze viața așa cum lacul visează cerul".

– Altă dată – îmi mai povestea fratele meu – când am revenit în locurile acelea, am văzut o copiliță care păștea caprele și, cocoțată pe o ridicătură de la poalele muntelui, cânta cu o voce mai proaspătă decât apele lacului de la picioarele ei. Don Manuel mă oprește și, arătându-mi-o, îmi spune: „Uite, pare că timpul s-ar fi oprit în loc, pare că dintotdeauna, dinaintea existenței conștiinței mele, copilița asta ar fi fost aici, așa cum e acum, cântând ca acum și face impresia că așa va rămâne o veșnicie, și după ce conștiința mea se va fi stins. Ea face parte, împreună cu stâncile, norii, copacii, apele, din natură și nu din istorie". Cum mai simte și știe să însuflețească Don Manuel natura! N-am să uit niciodată ce mi-a spus în ziua aceea când a nins mult: „Ai văzut tu, Lázaro, mister mai mare decât acela al zăpezii ce dispare când cade pe lac în timp ce pe munte se așază ca o tocă albă?"

Don Manuel se vedea nevoit să-l mai domolească pe fratele meu care era plin de zel, dar avea și lipsa de experiență a neofitului. Aflând că le tot vorbea oamenilor împotriva unor superstiții populare, îi spuse:

– Lasă-i! E atât de greu să-i faci să înțeleagă unde se sfârșește adevărata credință și unde începe superstiția! Și cu atât mai greu ne e nouă! Așa că lasă-i, de vreme ce asta e o consolare pentru ei. E preferabil să creadă în toate, chiar și în lucruri contradictorii, decât să nu creadă în nimic. Vorbele acelea, că cine crede prea mult sfârșește prin a nu mai crede deloc, se trag de la protestanți. Să nu protestăm. Protestul ucide mulțumirea.

Într-o noapte cu lună plină – îmi istorisea Lázaro – se întorceau în sat pe malul apei; fața lacului era încrețită de briza dinspre munte și în undele mărunte licăreau razele lunii pline.

Don Manuel îi spusese:

– Ascultă cum sună litania apei: *ianua caeli, ora pro nobis,* poartă a cerului, roagă-te pentru noi! În ochi îi tremurară două

lacrimi fugare și în ele sclipi lumina lunii, ca în picăturile de rouă.

Pe măsură ce trecea vremea, băgam de seamă că forțele lui Don Manuel începeau să scadă, că nu mai izbutea să-și stăvilească întru totul tristețea de nepătruns care îl copleșea, că poate o boală haină îi măcina încetul cu încetul trupul și sufletul. Iar Lázaro, probabil ca să-i mai abată gândurile, îi propuse să întemeieze, prin biserică, un fel de sindicat catolic agrar.

– Sindicat? repetă cu tristețe don Manuel – Sindicat? ce mai e și asta? Eu nu cunosc alt sindicat decât Biserica, doar știi și tu, „împărăția mea nu este în lumea aceasta". Împărăția noastră, Lázaro, nu este în lumea aceasta...

– E în cealaltă?

Don Manuel plecă fruntea:

– Cealaltă, Lázaro, e tot aici, pentru că există două împărății în această lume. Sau mai degrabă, cealaltă lume... Ei, nici nu mai știu ce spun. Iar ideea asta a ta cu sindicatul e o reminiscență din vremea când erai progresist. Nu, Lázaro, nu; religia nu servește la rezolvarea conflictelor economice sau politice ale lumii acesteia, pe care Domnul le-a dat-o oamenilor să și-o împartă. Lasă-i pe oameni să gândească și să înfăptuiască așa cum gândesc și înfăptuiesc, să aibă o consolare pentru faptul de a se fi născut, să trăiască pe cât se poate mai mulțumiți cu iluzia că toate acestea au un scop final. Eu nu intenționez să-i îndemn pe cei săraci să se supună celor bogați, nici să le predic acestora din urmă să se subordoneze celor dintîi. Resemnare și caritate în toți și pentru toți. Pentru că și bogatul trebuie să se resemneze cu bogăția și cu viața, iar săracul, la rândul lui, trebuie să fie caritabil cu cel bogat. Chestiune socială? S-o dăm deoparte, asta nu mă privește. Că vor să facă o nouă societate, în care să nu mai existe bogați și săraci, în care să fie cu dreptate împărțită bogăția, în care toate să fie ale tuturor, ei bine, și ce-i cu asta? Nu crezi că din bunăstarea generală se va naște mai puternic plictisul de viață? Da, știu că unul din acești conducători ai așa-numitei revoluții sociale a spus că religia este opiu pentru popor. Opiu... opiu. Opiu, da. Să-i dăm opiu, ca să doarmă și să viseze. Eu însumi, prin toată activitatea mea continuă, îmi procur opiu. Și

tot nu reușesc să dorm bine și cu atât mai puțin să visez frumos... Ce cumplit coșmar! Pot spune și eu, împreună cu Divinul Învățător: „Sufletul meu este trist până la moarte". Nu, Lázaro, nu; nici un fel de sindicat făcut de noi. Dacă și l-ar face ei, aș considera că e bine, pentru că în felul acesta și-ar distrage atenția. Să se joacă de-a sindicatul, dacă asta le aduce mulțumire.

Toți oamenii din sat vedeau bine că lui don Manuel îi slăbeau forțele, că obosea. Chiar glasul lui, glasul acela care era o minune, căpătase un tremur interior. Îi dădeau lacrimile din cel mai neînsemnat motiv. Dar mai cu seamă atunci când vorbea sătenilor de lumea cealaltă, de viața de apoi, era nevoit să se oprească din când în când, închizându-și ochii. „El o și vede acum", spuneau oamenii. În clipele acelea, Blasillo nătângul plângea cel mai tare dintre toți; pentru că Blasillo începuse să plângă mai mult decât să râdă și chiar râsul lui suna a plâns.

Când a venit și Săptămâna Patimilor, ultima în care a mai slujit don Manuel în această lume, împreună cu noi, tot satul presimțea sfârșitul tragediei. Și cum a mai răsunat atunci acel „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?", ultimul pe care l-a rostit Don Manuel, plângând cu suspine, în biserică! Sau cuvintele acelea adresate de Divinul Învățător bunului tâlhar – „toți tâlharii sunt buni", obișnuia să spună don Manuel al nostru: „mâine vei fi cu mine în rai"! Și ultima împărtășanie generală pe care ne-a făcut-o sfântul nostru! Când a ajuns să-i dea sfânta împărtășanie fratelui meu, de data aceasta cu mână neșovăitoare, după ce pronunță liturgicele cuvinte: „... *in vitam aeternam*" se plecă la urechea lui și-i șopti: „Nu există altă viață veșnică în afara acesteia... dar ei s-o viseze eternă... o eternitate de câțiva ani..." Iar când mi-a dat mie sfânta împărtășanie, mi-a spus: „Roagă-te, fiica mea, roagă-te pentru noi". După care, urmă ceva extraordinar, ceva ce mi-a rămas în inimă drept cel mai mare mister, și anume îmi spuse cu o voce care părea din altă lume:„...și roagă-te și pentru Domnul nostru Iisus Hristos..."

M-am ridicat în picioare fără vlagă, ca o somnambulă. Totul în jurul meu părea un vis. Și m-am gândit: „Va trebui să mă rog

și pentru lac și pentru munte". Mă întrebam: „Sunt oare stăpânită de Diavol?" Ajunsă acasă, luai crucifixul pe care îl ținuse mama în mâini când își dăduse sufletul; privindu-l printre lacrimi și amintindu-mi acel „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?" rostit de cei doi Hristoși ai noștri, cel de pe acest pământ și cel din acest sat, începui să mă rog: „Facă-se voia ta, precum în cer, așa și pe pământ" și apoi „Și nu ne duce pe noi în ispită și ne izbăvește de cel rău, amin". M-am întors către Icoana Sfintei Fecioare Îndurerate, cu inima străpunsă de șapte spade, care fusese cea mai dureroasă consolare a bietei mele mame și m-am rugat: „Sfântă Născătoare de Dumnezeu, roagă-te pentru noi, păcătoșii, acum și în ceasul morții noastre, amin". Nu terminai bine rugăciunea, că-mi veni pe buze întrebarea: „Păcătoșii? Noi, păcătoși? Și care e păcatul nostru, care?" Și întrebarea m-a chinuit mult timp.

A doua zi mă dusei la don Manuel, a cărui religiozitate părea să capete, încet-încet, solemnitatea unui apus de soare, și-i vorbii:

– Vă amintiți, părinte, că acum câțiva ani, când v-am pus eu o întrebare, mi-ați răspuns așa: „De lucrul acesta să nu mă întrebi pe mine, căci eu sunt neștiutor; învățați are Sfânta Maică Biserica destui și or ști ei să vă răspundă"?

– Cum să nu-mi amintesc?... Și-mi amintesc că ți-am mai spus că acelea erau întrebări pe care ți le strecura diavolul.

– Ei bine, părinte, vin iarăși astăzi, cu cea stăpânită de diavol, ca să vă pun altă întrebare, pe care mi-o strecoară diavolul meu păzitor.

– Ascult întrebarea.

– Ieri, când mi-ați dat sfânta împărtășanie, mi-ați cerut să mă rog pentru noi toți și chiar pentru...

– Bine, să nu mai pomenim, spune mai departe.

– Am ajuns acasă și m-am pus să mă rog, dar când am ajuns la „roagă-te pentru noi, păcătoșii, acum și în ceasul morții noastre" am auzit o voce dinăuntru: „Păcătoși? Noi, păcătoși? Și care e păcatul nostru?" Deci, care este păcatul nostru, părinte?

– Care? A spus-o deja un mare învățat al Bisericii Apostolice Spaniole, a spus-o deja marele învățat autor al operei *Viața e vis*[1]: „cel mai mare păcat al omului este acela de a se fi născut". Iată care este, copila mea, păcatul nostru: acela de a ne fi născut.

– Și se poate îndrepta, părinte?

– Du-te și roagă-te din nou! Roagă-te iar și iar pentru noi, păcătoșii, acum și în ceasul morții noastre... Da, până la urmă te lecuiești de vis..., până la urmă te lecuiești de viață... Până la urmă scăpăm de crucea pe care o purtăm de la naștere.

... Așa cum a spus Calderón, facerea de bine, amăgirea benefică sunt utile chiar și dacă viața noastră este un vis.

Ceasul morții sale sosi în cele din urmă. Tot satul vedea cum se apropie. Și atunci ne-a dat el cea mai mare lecție. N-a vrut să moară singur, nici stând degeaba. A murit în timp ce predica poporului. Mai întâi, înainte de a cere să fie dus la biserică pentru că nu se mai putea mișca din cauza paraliziei, ne-a chemat acasă la el pe Lázaro și pe mine. Acolo, fiind numai noi trei, ne-a spus:

– Ascultați la mine: să aveți grijă de aceste biete oițe ale Domnului, să aibă consolare în viață, să creadă ceea ce eu n-am putut crede. Iar tu, Lázaro, când ai să mori, să mori ca mine, cum are să moară și Angela noastră, în sânul Sfintei Maici Biserica Catolică Apostolico-Romană, al bisericii din Valverde de Lucerna, bineînțeles. Și adio, căci nu ne vom mai vedea niciodată, pentru că se sfârșește acest vis al vieții...

– Părinte, părinte! gemui eu.

– Nu te întrista, Angela și roagă-te mereu pentru toți păcătoșii, pentru toți cei născuți. Iar ei să viseze, să viseze. Ce mult simt nevoia să dorm, să dorm, să dorm fără sfârșit, să dorm o întreagă eternitate și fără să visez! Uitând visul! Să mă îngropați între cele șase scânduri pe care le-am făcut din bătrânul nuc, sărmanul, la umbra căruia m-am jucat când eram copil, când începeam să visez... Pe vremea aceea credeam cu adevărat în viața veșnică! Adică, îmi închipui acum că pe atunci

[1] Pedro Calderón de la Barca (1600-1681).

credeam. Pentru un copil, a crede nu înseamnă decât a visa. La fel şi pentru popor. Cele şase scânduri făcute de mâna mea se află sub pat.

Se sufocă. După ce îşi reveni, continuă:

– Vă amintiţi poate că ori de câte ori ne rugam cu toţii într-un glas, cu toţii într-o simţire, toţi ca unul singur şi spuneam Crezul, la sfârşit eu tăceam. Când israeliţii se apropie de capătul peregrinării lor prin deşert, Domnul le spune lui Aaron şi lui Moise că, din cauză că ei nu au crezut în El, poporul lor nu va intra pe pământul făgăduinţei şi îi pune să urce pe muntele Hor, unde Moise îl dezbracă pe Aaron, care moare acolo şi apoi Moise urcă din câmpiile Moabului pe muntele Nebo, pe vârful Fasga, faţă în faţă cu Ierihonul şi Domnul îi arată tot pământul făgăduit poporului lui, spunându-i însă: „Nu vei ajunge acolo!" şi Moise moare în acel loc şi nimeni nu mai ştie unde îi este mormântul. Dar îl lăsase căpetenie pe Iosua. Fii tu, Lázaro, Iosua al meu şi dacă poţi opri soarele, opreşte-l fără să-ţi pese de progres. Ca şi Moise, l-am cunoscut pe Domnul nostru, visul nostru suprem, am stat faţă în faţă cu el şi tu ştii ce scrie la Scriptură, că acela care vede chipul lui Dumnezeu, ochii cu care ne priveşte acest vis al nostru, acela moare iremediabil şi pentru totdeauna. Ei bine, să nu-i vadă faţa lui Dumnezeu oamenii noştri din popor câtă vreme sunt în viaţă, pentru că după moarte nu mai e nici o problemă, nu vor vedea nimic...

– Părinte, părinte, părinte! gemui din nou.

Iar el:

– Tu, Ángela, să te rogi mereu, să nu conteneşti a te ruga pentru ca toţi păcătoşii să viseze până la moarte reînvierea trupului şi viaţa veşnică...

Mă aşteptam să continuie cu „şi cine ştie...?", dar Don Manuel se sufocă din nou.

– Şi acum – reluă –, acum, în ceasul morţii mele, e momentul să fiu dus, chiar în acest scaun în care stau, la biserică, pentru ca acolo să-mi iau rămas bun de la oameni, care mă aşteaptă.

L-am dus la biserică şi l-am aşezat, cu scaun cu tot, în prezbiteriu, lângă altar. Ţinea în mâini un crucifix. Fratele meu şi cu mine stăteam în imediata lui apropiere, dar Blasillo nătângul se strecurase şi mai aproape. Voia să ia mâna lui Don Manuel ca să i-o sărute.

Pe cei câțiva care încercară să-l împiedice, Don Manuel îi dojeni:

– Lăsați-l să stea lângă mine. Vino, Blasillo, dă-mi mâna. Nătângul plângea de bucurie. Apoi don Manuel spuse:

– Doar câteva cuvinte, fiii mei, pentru că abia îmi ajung puterile ca să mor. Nimic nou nu am a vă spune. V-am spus deja totul. Trăiți în pace și în mulțumire, cu speranța că toți ne vom vedea într-o zi în Valverde de Lucerna care se află acolo, printre stelele nopții ce se reflectă de deasupra muntelui în lac. Și să vă rugați, să vă rugați la Preasfânta Maria și să vă rugați la Domnul Nostru. Fiți buni, că asta ajunge. Iertați-mă pentru răul pe care vi-l voi fi făcut fără să vreau și fără să știu. După ce am să vă dau binecuvântarea mea, să rostiți cu toții într-un glas *Tatăl nostru, Ave Maria, Rugăciunea pentru Sfânta Fecioară* și, la urmă, *Crezul.*

Cu crucifixul în mână, dădu binecuvântarea poporului, în timp ce femeile, copiii și chiar mulți bărbați plângeau; îndată după aceasta începură rugăciunile, pe care Don Manuel le ascultă în tăcere, ținut de mână de Blasillo, care adormise în murmurul rugăciunii. Mai întîi, *Tatăl nostru* cu „facă-se voia ta, precum în cer, așa și pe pământ", apoi *Ave Maria:* „roagă-te pentru noi, păcătoșii, acum și în ceasul morții noastre", urmate de *Rugăciunea pentru Sfânta Fecioară:* „gemând și plângând în această vale a plângerii" și, în cele din urmă, *Crezul.* Iar când se ajunse la „învierea morților și viața veșnică", toți oamenii satului simțiră că sfântul lor își dăduse sufletul lui Dumnezeu. Și n–a mai trebuit să i se închidă ochii, pentru că murise cu ei închiși. Iar când s-au dus să-l trezească pe Blasillo văzură că adormise și el întru Domnul. Așa că a trebuit să-i îngroape o dată.

Tot satul s-a dus imediat la casa sfântului să adune relicve, să-și împartă bucăți din veșmintele lui, să ia tot ce se putea lua ca relicvă și amintire de la binecuvântatul martir. Fratele meu și-a păstrat breviarul, între filele căruia găsi, uscată ca într-un ierbar, o crăiță lipită pe o hârtie pe care erau însemnate o cruce și o dată.

Nimănui din sat nu-i venea a crede că don Manuel murise; sperau cu toții să-l vadă iar zi de zi, și poate că îl și vedeau, trecând de-a lungul lacului, oglindit în el sau profilat pe fun-

dalul munţilor; continuau cu toţii să-i audă glasul şi se duceau la mormântul lui, în jurul căruia s-a ţesut un adevărat cult. Cei posedaţi de diavol veneau să pună mâna pe crucea din lemn de nuc, făcută şi ea de mâna lui, din acelaşi pom din care scosese şi cele şase scânduri între care fusese îngropat. Dar cei cărora cel mai puţin le venea a crede că murise eram fratele meu şi cu mine. El, Lázaro, continua tradiţia sfântului şi chiar începu să aştearnă pe hârtie tot ceea ce auzise de la el, notiţe de care m-am servit şi eu pentru a scrie aceste memorii.

– El m-a făcut un om nou, un adevărat Lazăr, un înviat din morţi – îmi mărturisea. El mi-a dat credinţă.

– Credinţă? îl întrerupsei.

– Da, credinţă, credinţă în posibilitatea de a găsi o consolare în viaţă, de a fi mulţumiţi. El m-a lecuit de convingerile mele progresiste. Pentru că există, Angela, două feluri de oameni periculoşi, nocivi: cei care, convinşi că există viaţa de apoi, reînvierea trupului, îi chinuie pe alţii, ca nişte inchizitori, pentru ca, dispreţuind viaţa aceasta ca pe ceva trecător, s-o câştige pe ccalaltă, şi cei care, necrezând decât în această lume...

– Ca tine poate..., intervenii.

– Da, şi ca don Manuel. Dar, necrezând decât în această lume, speră în cine ştie ce societate viitoare şi se străduiesc să-i ia poporului consolarea de a crede în lumea dc apoi...

– Prin urmare...

– Prin urmare, trebuie să facem în aşa fel încât poporul să trăiască cu această iluzie.

Bietul preot care veni în locul lui don Manuel în parohie era copleşit de amintirea sfântului şi ni se încredinţă nouă, fratelui meu şi mie, ca să-l călăuzim. Nu voia altceva decât să meargă pe urmele sfântului părinte. Fratele meu îi spunea: „Fără multă teologie, ai înţeles, cât se poate de puţină teologie; religie, religie". Iar eu, auzind cum vorbea, surâdeam gândindu-mă dacă nu cumva tot teologie era şi ceea ce spuneam noi.

Începusem să mă tem pentru bietul meu frate. De când îl pierdusem pe don Manuel al nostru, nu se mai putea spune că

viaţa lui mai era viaţă. Făcea zilnic vizite la mormântul sfântului şi petrecea ore în şir contemplând lacul. Tânjea după liniştea şi pacea adevărată.

– Nu te mai uita atât la lac – îl dojeneam eu.

– Nu, surioară, nu te teme. Altul e lacul care mă cheamă, altul muntele. Nu pot trăi fără el.

– Dar mulţumirea de a trăi, Lázaro, mulţumirea de a trăi?

– Asta-i pentru alţi păcătoşi, nu pentru noi cei ce am văzut chipul lui Dumnezeu şi pe care ne-a privit în ochi acest vis al vieţii noastre.

– Ce, te pregăteşti să mergi să-l vezi pe don Manuel?

– Nu, surioară, nu; acum şi aici, acasă, unde suntem numai noi doi, să spunem adevărul întreg, oricât de amar ar fi, amar ca marea până la care ajung apele din lacul acesta dulce, tot adevărul pentru tine, care vrei să-i pui stavilă.

– Nu, nu, Lázaro; nu acesta este adevărul!

– Al meu, da!

– Al tău, dar şi al lui?...

– Şi al lui.

– Nu şi acum, Lázaro; acum nu. Acum crede altceva, acum crede...

– Ascultă, Angela, la un moment dat, don Manuel mi-a spus că există lucruri pe care omul, chiar dacă poate să şi le spună în sinea sa, trebuie să le ascundă celorlalţi, iar eu i-am replicat că îmi spunea acest lucru pentru a şi-l spune lui însuşi şi atunci el mi-a mărturisit că, după părerea lui, nu puţini din cei mai mari sfinţi, poate chiar şi cel mai mare dintre toţi, muriseră fără să creadă în viaţa de apoi.

– Să fie oare posibil?

– Şi încă ce posibil! Şi acum, surioară, ai grijă măcar să nu bănuiască cei de aici din sat care e secretul nostru...

– Să bănuiască? m-am mirat. Dacă aş încerca, prin absurd, să le explic aşa ceva, n-ar înţelege. Cei din popor nu înţeleg din cuvinte; oamenii nu au înţeles decât din faptele voastre. Să le spui aşa ceva ar fi ca şi cum ai citi unor copii de opt ani nişte pagini din Sfântul Toma d'Aquino... în latineşte.

– Bine, atunci, când o să mă duc şi eu, să te rogi pentru mine şi pentru el şi pentru toţi.

În cele din urmă, îi veni şi lui ceasul. Boala care îi măcina trupul robust părea să se fi agravat o dată cu moartea lui don Manuel.

– Nu-mi pare atât de rău că trebuie să mor – îmi spunea în ultimele lui zile – cât de faptul că, o dată cu mine, moare o altă părticică din sufletul lui don Manuel. Dar ce a mai rămas din el va trăi cu tine. Până ce, într-o bună zi, chiar şi noi, morţii, vom muri cu totul.

După ce a intrat în agonie, veniră, cum e obiceiul la ţară, oamenii din sat să-l vadă în ultimele clipe şi începură să se roage pentru a încredinţa sufletul său Sfântului Manuel cel Bun, martirul. Fratele meu n-a mai vorbit, le spusese tot ce a avut de spus, tot ce am scris şi eu aici. Era încă o legătură între cele două sate Valverde de Lucerna, acela de pe fundul lacului şi cel oglindit de suprafaţa acestuia; era, de acum, unul din morţii din viaţa noastră, unul, în felul său, din sfinţii noştri.

Am rămas mai mult decât dezolată, dar în satul meu şi printre oamenii lui. Abia după ce i-am pierdut pe don Manuel, părintele sufletului meu şi pe Lázaro, fratele meu mai mult decât trupesc, spiritual, îmi dau seama că am îmbătrânit. Oare chiar i-am pierdut? Oare chiar am îmbătrânit? Oare mă apropii de moarte?

Trebuie să trăim! El m-a învăţat să trăiesc, el ne-a învăţat să trăim, să simţim viaţa, să simţim sensul vieţii, să ne cufundăm în sufletul muntelui, în sufletul lacului, în sufletul oamenilor din sat, să ne pierdem în aceste suflete pentru a rămâne în ele. El m-a învăţat prin viaţa lui să mă pierd în viaţa oamenilor din sat şi eu nu mai simţeam cum trec orele şi zilele şi anii aşa cum nu simţeam cum curge apa din lac. Aveam impresia că viaţa mea urma să fie mereu aceeaşi. Nu mă simţeam îmbătrânind. Nu mai trăiam în mine, ci în semenii mei, iar semenii mei trăiau în mine. Eu spuneam în mod voit ceea ce ai mei spuneau fără să vrea. Ieşeam în stradă şi, cum îi cunoşteam pe toţi, trăiam în ei şi

uitam de mine, în vreme ce la Madrid, unde fusesem de câteva ori cu fratele meu, necunoscând pe nimeni, mă apăsa o singurătate teribilă şi eram torturată de prezenţa atâtor necunoscuţi.

Şi acum, când îmi scriu memoriile, această confesiune intimă a experienţei mele în legătură cu sfinţenia altora, sunt convinsă că Sfântul Manuel cel Bun şi fratele meu Lázaro au murit cu credinţa că nu cred în ceea ce ne interesează cel mai mult, dar în pofida acestui fapt, ei au crezut totuşi cu o dezolare activă şi resemnată.

Dar de ce – m-am întrebat adesea – nu a încercat don Manuel să-l convertească pe fratele meu tot printr-o amăgire, printr-o minciună, prefăcându-se a crede chiar dacă nu credea. Şi am înţeles că n-a făcut asta pentru că nu l-ar fi păcălit, pentru că în cazul lui nu ar fi fost de folos amăgirea, că numai cu adevărul, cu adevărul său, l-ar fi putut converti; că n-ar fi obţinut nimic dacă ar fi vrut să joace în faţa lui acea comedie – mai curând tragedie – pe care o juca pentru a-i salva pe oamenii din sat. Şi aşa l-a câştigat într-adevăr, întru pioasa lui înşelăciune, aşa l-a câştigat cu adevărul morţii în favoarea vieţii. Tot aşa m-a câştigat pe mine şi cu n-am lăsat niciodată pe ceilalţi să întrevadă divinul, prea sfântul său joc. Şi asta pentru că am fost şi sunt convinsă că Domnul Dumnezeul Nostru, prin nu se ştie ce tainice căi, i-a făcut să creadă că nu cred. Poate că la capătul trecerii lor prin lumea aceasta nu vor mai fi fost legaţi la ochi şi se vor fi trezit la realitate.

Dar eu, cred eu oare?

Când scriu toate acestea aici, în vechea casă în care m-am născut, la cei peste cincizeci de ani ai mei, când încep să-mi albească, o dată cu părul, şi amintirile, afară ninge, peste lac, peste munte şi ninge peste amintirile despre tatăl meu, veneticul, despre mama, despre fratele meu Lázaro, despre oamenii din sat, despre Sfântul Manuel şi chiar despre bietul Blasillo, Sfântul Blasillo al meu, la care mă rog să mă ajute de acolo din cer. Şi această zăpadă face să dispară colţurile, umbrele, căci

zăpada luminează chiar și noaptea. Eu nu știu ce este adevăr și ce este minciună, ce am văzut și ce am visat – sau mai bine zis ce am visat și ce am văzut doar – ce am știut și ce am crezut. Nu știu dacă acum, aici, pe această hârtie, tot atât de albă ca și zăpada, mi-am putut transpune conștiința, chiar dacă ar fi ca eu să rămân fără ea. Și la ce mi-ar folosi s-o mai am...?

Oare știu eu ceva? Oare cred ceva? Oare ceea ce povestesc aici a trecut și s-a petrecut exact așa cum povestesc eu? Oare se pot petrece asemenea lucruri? Oare toate acestea sunt mai mult decât un vis visat înăuntrul unui alt vis? Să fiu eu oare Angela Carballino, astăzi în vârstă de cincizeci de ani, singura persoană din sat în care încolțesc asemenea gânduri, care ar părea ciudate celorlalți? Dar aceștia, ceilalți, cei care mă înconjoară, cred ei oare? Ce înseamnă să crezi? Cel puțin, ei trăiesc! Iar acum, cred în Sfântul Manuel cel Bun, martirul care, fără să spere în nemurirea sufletului, le-a menținut lor speranța în ea.

Se pare că sfinția-sa domnul episcop, cel care a inițiat procesul de beatificare a sfântului nostru din Valverde de Lucerna, își propune să scrie, plecând de la viața lui, un fel de manual al parohului perfect și în acest scop adună tot felul de date. A cerut și de la mine în mod insistent; am avut câteva întrevederi, i-am dat tot felul de informații; dar am trecut sub tăcere întotdeauna secretul tragic al lui don Manuel și al fratelui meu. Curios că nu l-a bănuit. Și sper din toată inima să nu-i ajungă la cunoștință tot ce am pus pe hârtie în aceste memorii. Mi-e teamă de autoritățile pământești, de autoritățile vremelnice, fie ele și bisericești.

Las aici toate cele scrise, Dumnezeu știe cu ce soartă.

Cum au ajuns în mâinile mele aceste memorii ale Angelei Carballino? Iată, cititorule, un lucru pe care trebuie să-l țin secret. Ți le transmit exact așa cum au venit ele, fără ca eu să fi făcut decât puține, foarte puține corecturi în redactarea lor. Că s-ar asemăna mult cu alte lucruri pe care le-am descris eu însumi? Asta nu dovedește nimic împotriva obiectivității și originalității lor. Și mai știu eu oare dacă n-am creat și există în afara mea ființe reale și concrete cu *suflet nemuritor?* Știu eu dacă acel Augusto Pérez din romanul meu *Negura* nu avea dreptate atunci când pretindea a fi mai real, mai obiectiv decât

eu însumi, care credeam că îl inventasem? De realitatea acestui Sfânt martir Manuel cel Bun, așa cum mi-a revelat-o discipolul și fiica sa spirituală Angela Carballino, de această realitate, nici gând să mă îndoiesc. Cred în ea mai mult decât credea sfântul însuși; cred în ea mai mult decât cred în propria mea realitate.

Și acum, vreau să-ți amintesc, cititorule răbdător, versetul al nouălea din Epistola uitatului apostol Sfântul Iuda – ce poate face un nume! – unde ni se spune cum cerescul meu patron, Sfântul Arhanghel Mihail – Mihail înseamnă „cine ca Dumnezeu?", iar arhanghel, arhimesager – s-a luat la ceartă cu diavolul – diavol vrea să zică acuzator, cenzor – pentru trupul lui Moise și n-a acceptat ca acesta să fie dus la judecata iadului, ci i-a spus diavolului: „Certe-te pe tine Domnul!". Iar cine vrea să înțeleagă, să înțeleagă.

Dat fiind că Angela Carballino a amestecat în istorisirea ei propriile sentimente, și de altfel nici nu cred că putea face altfel, aș vrea să comentez aici ceea ce a spus ea și anume că dacă Don Manuel și discipolul său Lázaro ar fi vrut să mărturisească poporului care le era credința, poporul nu i-ar fi înțeles. Nici nu i-ar fi crezut, adaug eu. Ar fi crezut în faptele și nu în cuvintele lor, întrucât vorbele nu sunt de folos ca să sprijine faptele, ci faptele își ajung lor înseși. Și pentru cei dintr-un sat ca Valverde de Lucerna nu există alt mod de mărturisire a credinței decât comportarea. Poporul nici nu știe ce-i aceea credință, dar nici nu l-ar interesa prea mult probabil.

Știu bine că în această relatare, dacă vreți romanescă – iar romanul (nuvela) este cea mai intimă istorie, cea mai adevărată, din care cauză nu-mi explic de ce se mai indignează unii când Evanghelia este numită roman, pentru că astfel ea este înălțată, în fapt, deasupra unei cronici oarecare – știu bine, așadar, că în cele povestite aici nu se petrece nimic; dar sper că asta e din cauză că acolo toate rămân pe loc, așa cum rămân lacurile și munții și sufletele inocente aflate dincolo de credință și disperare, suflete care și-au găsit sălaș în lacuri și munți, în afara istoriei, în divinul roman.

Salamanca, noiembrie 1930

POVESTEA LUI DON SANDALIO, JUCĂTOR DE ŞAH

Alors une faculté pitoyable se
développa dans leur esprit,
celle de voir la bêtise
et de ne plus la tolérer.[1]
(G. Flaubert, *Bouvard et Pécuchet*)

PROLOG

Nu cu mult timp în urmă, am primit scrisoarea unui cititor necunoscut şi apoi copia unei părţi din corespondenţa pe care a purtat-o cu un prieten de-al său şi în care acesta îi povestea cum cunoscuse pe un anume don Sandalio, jucător de şah, încercând să schiţeze trăsăturile caracteristice ale acestui don Sandalio.
„Ştiind – îmi scria cititorul meu – că sunteţi în căutare de subiecte sau teme pentru nuvelele, romanele sau *nivolele* dumneavoastră, vă trimit câteva fragmente din scrisorile unui prieten în care veţi găsi ceva de acest gen. După cum veţi vedea, nu am lăsat numele locului unde s-au petrecut întâmplările relatate; cât despre data desfăşurării lor, e destul să ştiţi că e aceea a toamnei sau iernii anului 1910. Ştiu prea bine că dumneavoastră nu

[1] Atunci în mintea lor se dezvoltă o putere vrednică de milă, aceea de a vedea prostia şi de a nu o mai tolera (fr., trad. Irina Mavrodin).

sunteți dintre cei care se preocupă să-și situeze faptele într-anume loc și timp și poate că nu vă lipsesc motivele".

Multe lucruri în plus nu-mi mai spunea și nici eu nu vreau să spun mai multe în chip de prolog sau stimulator al apetitului.

I

31 august 1910

Iată-mă aici, dragul meu Felipe, în acest colț tihnit de pe malul mării, la poalele munților care se privesc în ape; aici, unde nimeni nu mă cunoaște și nici eu nu cunosc, slavă Domnului, pe nimeni. Am venit, după cum știi, căutând compania valurilor mării și a frunzelor copacilor, frunze care curând se vor rostologi precum valurile.

M-a adus aici, după cum știi bine, un nou atac de mizantropie sau mai bine zis antropofobie, căci am față de oameni nu atât ură, cât teamă. Asta pentru că s-a exacerbat în mine acea lamentabilă facultate care, după Gustave Flaubert, s-a dezvoltat în spiritele personajelor sale Bouvard și Pécuchet și anume aceea de a vedea prostia și de a nu o putea tolera. Deși, în ceea ce mă privește, nu a o vedea, ci a o auzi; nu a vedea prostia – *bêtise* – ci a auzi prostiile pe care, zi de zi și într-un mod de neiertat, le debitează tineri și bătrâni, proști și deștepți. Căci tocmai cei care trec drept deștepți sunt cei care fac și spun cele mai multe prostii.

Știu că mă vei combate cu propriile mele cuvinte, acelea pe care le-ai auzit de la mine de atâtea ori, și anume că omul cel mai prost este cel care moare fără să fi făcut sau spus nici o prostie.

Iată-mă făcând-o aici pe Robinson Crusoe, pe solitarul, e drept că printre umbre umane cu care mă mai încrucișez în drumul meu. Îți amintești când am citit noi acel pasaj teribil din *Robinson* când acesta, ducându-se spre barca lui, vede cu surprindere urma unui picior desculț de om pe nisipul plajei? A rămas înlemnit, ca lovit de trăsnet – *thunder struck* – de parcă ar fi

văzut o fantomă. A ascultat, a privit roată în jur, dar n-a auzit şi n-a văzut nimic. A străbătut toată plaja, şi nimic! Nu era decât urma unui picior, degete, călcîi, întreaga talpă. Şi Robinson s-a întors la vizuina lui foritificată, speriat în ultimul hal, privind în urmă la fiecare doi sau trei paşi, speriindu-se de copaci şi tufe, părându-i-se de la distanţă că fiecare trunchi era un om, cuprins de bănuieli şi presimţiri grele.

Cât de bine mi-l închipui pe Robinson! Eu fug, nu ca să nu văd urme de picioare goale de oameni, ci ca să nu le aud cuvintele venind din mintea lor căptuşită cu prostie şi mă izolez pentru a mă feri ca nu cumva să mă atingă prostiile lor. Merg la malul mării ca să aud cum se sparg valurile sau pe munte ca să aud murmurul vântului printre frunzele copacilor. Nici să n-aud de oameni! Nici de femei, bineînţeles! Cel mult, vreun copil care să nu ştie încă să vorbească, să nu ştie să repete mulţumirile aşa cum l-au învăţat acasă, ca pe un mic papagal, părinţii lui.

II

5 septembrie

Ieri am umblat pe munte conversând în tăcere cu copacii. Dar e inutil să fug de oameni: dau de ei peste tot; copacii mei sunt copaci umani. Şi nu numai pentru că au fost plantaţi şi îngrijiţi de oameni, ci încă dintr-un motiv. Toţi aceşti copaci sunt copaci domesticiţi sau domestici.

M-am împrietenit cu un bătrân stejar. Dacă l-ai vedea, Felipe, dacă l-ai vedea! Ce erou! Trebuie să fie de-acum tare bătrân. O parte din el a şi murit. Fii atent, în parte e mort, nu mort de tot. Are o rană adâncă prin care i se poate vedea interiorul. Şi acest interior este gol. Ne arată inima. Dar ştim, graţie unor noţiuni de botanică sumare, că adevărata lui inimă nu este aceasta, că seva circulă între ţesutul lemnos şi coajă. Cât de mult mă impresionează această rană deschisă şi întinsă, cu marginile ei rotunjite! Aerul pătrunde prin ea şi usucă interiorul stejarului unde, în caz de furtună, drumeţul se poate refugia şi unde şi-ar

putea găsi sălaș un anahoret sau un Diogene al pădurii. Dar seva curge totuși între coajă și lemn și dă sucul vieții frunzelor care înverzesc în soare. Înverzesc până ce, galbene și pârlite de arșiță, se îngrămădesc pe jos și apoi, putrezite, la picioarele bătrânului erou al pădurii, printre puternicele brațe ale rădăcinii sale, formează stratul de îngrășământ care va hrăni noile frunze ale primăverii viitoare. Și dacă ai vedea cum se întind rădăcinile lui ca niște brațe care își înfig miile de degete sub pământ! Niște brațe care se prind de pământ așa cum ramurile lui înalte se prind de cer.

După ce va trece toamna, bătrânul stejar va rămâne gol și tăcut, vei crede tu. Dar nu-i așa, pentru că îl îmbrățișează o iederă, eroică și ea. Dintre rădăcinile proeminente se înalță pe trunchi robustele viițe ale iederei și aceasta, cățărându-se pe bătrânul copac, îl acoperă cu podoaba ei de un verde strălucitor și permanent. Iar când frunzele stejarului vor cădea pe pământ, vântul de miazăzi va cânta cântece de iarnă printre firele de iederă. Așa încât chiar și mort, stejarul va înverzi în soare și poate vreun roi de albine își va face stup în rana largă din trupul său.

Nu știu de ce, dragul meu Felipe, dar se întâmplă că acest bătrân stejar începe să mă împace cu umanitatea. În afară de aceasta, de ce nu ți-aș spune-o, e atâta vreme de când n-am mai auzit o prostie! Și ținând-o așa întruna, nu poți trăi. Mă tem că voi capitula.

III

10 septembrie

Nu-ți spuneam eu, Felipe? Am capitulat! Am devenit membru al cazinoului, deși deocamdată mai mult ca să văd decât ca să aud și asta îndată ce au venit primele ploi. O dată cu timpul rău, nici malul mării, nici muntele nu mai oferă posibilități, cât despre hotel, ce aveam să fac acolo? Să-mi petrec ziua întreagă citind sau mai bine zis recitind? Nu se poate. Așa încât, în cele din urmă, m-am dus la cazinou.

Mai întâi stau o bucată de vreme în sala de lectură, unde mă îndeletnicesc, nu atât cu cititul ziarelor, cât cu observarea celor care le citesc. Pentru că abandonez ziarele imediat. Sunt mai stupide decât oamenii care le scriu. Ar mai fi câte unul din aceştia care ar avea oarecare talent ca să zică prostii, dar ca să le scrie?! Ca să le scrie... nici unul!

Cât despre cititori, merită să vezi ce mutre de caricatură fac ei când râd de caricaturi.

Apoi părăsesc salonul în care se adună toţi aceşti oameni; dar cu nu fug de sindrofiile şi iniţiativele lor. Frânturile de conversaţie care ajung până la mine îmi irită rana vie cu care am venit aici, retrăgându-mă ca într-o staţiune pentru tratament, în acest colţ maritim şi montan totodată. Nu, nu pot tolera prostia umană. Şi atunci, cu cea mai mare discreţie posibilă, o fac pe chibiţul vremelnic al partidelor de cărţi. În fine, oamenii aceştia formează un fel de societate aproape fără cuvinte. Şi-mi vine în minte acea infatuată prostie a pseudopesimistului Schopenhauer când spunea că proştii, neavând idei pe care să le schimbe între ei, au inventat nişte cartonaşe pictate pe care să le schimbe – cărţile de joc. Ei bine, dacă proştii au inventat cărţile de joc, nu sunt chiat atât de proşti, de vreme ce Schopenhauer n-a inventat nici măcar atât, ci un sistem de talmeş-balmeş[1] mental care se numeşte pesimism şi în care partea cea mai rea este durerea, de parcă n-ar exista plictiseala, lâncezeala, adică exact ceea ce îi omoară pe jucătorii de cărţi.

IV

14 septembrie

Încep să-i cunosc pe membrii cazinoului, pe partenerii mei – căci am acceptat deja să fiu membru, deşi numai temporar – desigur însă numai din vedere. Mă amuză să-mi închipui ce-or fi gândind ei, firește atunci când păstrează tăcere, pentru că de cum zic ei ceva, mie nu-mi mai este posibil să-mi imaginez gândurile

[1] În original se întrebuinţează cuvântul *baraja* cu dubla lui accepţie: cărţi de joc şi harababură, talmeş-balmeş.

lor. De aceea, făcând-o pe chibiţul, prefer să privesc partidele de *tresillo*[1] decât pe cele de *mus*[1], pentru că la acestea din urmă se vorbeşte prea mult. O întreagă harababură de *cer, vreau, încă cinci, încă zece, órdago!*, care mă distrează o vreme, dar după aceea mă oboseşte. Cuvântul *órdago!*, care s-ar părea că este basc, însemnând *uite-aici!*, mă înveseleşte destul de mult, mai ales atunci când şi-l comunică unul altuia cu un gest de cocoş de luptă.

Mă atrag mai mult partidele de şah căci, după cum ştii şi tu, în tinereţea mea am căzut şi eu pradă acestui viciu solitar, dar practicat în companie. Dacă aşa ceva s-ar putea numi companie. Dar aici, în acest cazinou, nu toate partidele de şah sunt silenţioase, nici nu înseamnă singurătatea a doi oameni uniţi prin joc; aici se formează de obicei un grup de chibiţi şi aceştia discută mişcările cu jucătorii şi chiar pun mâna pe tabla de şah. Aici se joacă partida dintre un inginer silvic şi un magistrat pensionar. Este tot ce poate fi mai pitoresc. Ieri, magistratul, probabil suferind de vezică, devenise deodată agitat şi neliniştit şi fu sfătuit să se ducă la toaletă, dar el o ţinea morţiş că nu merge singur, ci împreună cu inginerul, de teamă ca nu cumva acesta, între timp, să schimbe poziţia pieselor; drept care s-au dus amândoi, magistratul să se uşureze şi inginerul să-l escorteze, iar în timpul acesta chibiţii au stricat tot aranjamentul pieselor.

Există însă şi un biet domn, care mi-a stârnit cel mai mult interesul până acum. I se spune – foarte rar, pentru că abia dacă îi adresează cineva vreun cuvânt, după cum nici el nu intră în vorbă cu nimeni – i se spune, sau se numeşte, don Sandalio şi meseria lui pare a fi aceea de jucător de şah. N-am putut afla nimic despre viaţa lui, nici nu mă prea interesează de fapt. Prefer să mi-o închipui eu. Nu vine la cazinou decât ca să joace şah şi joacă aproape fără să scoată un cuvânt, cu o aviditate bolnăvicioasă. În afara şahului s-ar părea că lumea nu există pentru el. Ceilalţi membri ai cazinoului îl respectă sau poate îl ignoră, deşi am avut impresia că au faţă de el un anume sentiment de milă. Poate că îl consideră un maniac. Dar el găseşte întotdeauna pe cineva care, fie şi din compasiune, să joace cu el. În schimb

[1] Jocuri de cărţi (span.).

nu are chibiți. Aceștia înțeleg că l-ar deranja și îl respectă. Eu însumi nu m-am încumetat să mă apropii de măsuța lui, cu tot interesul pe care mi-l stârnește ca om. Îl văd atât de izolat în mijlocul celorlalți, atât de cufundat în sine! Sau mai degrabă în jocul lui, care pare a fi pentru el un fel de ritual sfânt, un fel de act religioas. „Dar când nu joacă, ce face? – m-am întrebat. Ce profesie are, cu ce își câștigă existența? Are familie? Iubește pe cineva? Are dureri și dezamăgiri? Se ascunde în sufletul lui vreo tragedie?"

Ieșind din cazinou, l-am urmărit când se ducea spre casă, vrând să văd dacă nu cumva, traversând spațiul acela ca o tablă de șah al Pieții Centrale, nu sărea într-un picior. Dar, la puțin timp, rușinat, am întrerupt urmărirea.

V

17 septembrie

Am vrut să mă eliberez de atracția pe care o exercită asupra mea cazinoul, dar este imposibil; imaginea lui don Sandalio mă urmărește peste tot. Acest om mă atrage la fel ca și copacul acela din pădure; e și el un copac, un copac uman, vegetând în tăcere. Pentru că el joacă șah așa cum copacii dau frunze.

De două zile n-am mai mers la cazinou, fac un mare efort ca să nu intru acolo, adesea ajung până la ușă, dar îndată o iau la fugă.

Ieri am fost pe munte; dar apropiindu-mă de șosea, loc bătut de oameni, de acel drum pietruit făcut de mâna sclavilor sau a lucrătorilor plătiți – cărările muntelui le-au făcut oamenii liberi (liberi?), cu piciorul – am simțit nevoia să intru adânc în pădure, alungat de toate acele anunțuri cu care a fost stricat verdele pădurii. Până și copacii de pe marginile șoselei au fost transformați în suporturi pentru anunțuri! Îmi închipui că păsărelele pădurii vor fi fugind de acești copaci-reclamă mai abitir decât de sperietorile pe care țăranii le pun în mijlocul câmpurilor cu semănături.

După cât se vede, nimic mai simplu decât să îmbraci niște pari în zdrențe omenești pentru ca să fugă de pe câmp nevinovatele creaturi care obișnuiesc a culege unde n-au semănat, păsăruicile libere pe care le îngăduie Tatăl Ceresc.

M-am afundat în pădure și am ajuns la ruinele unui vechi conac. Nu mai rămăseseră decât ziduri acoperite, ca și bătrânul meu stejar, de iederă. În spatele unuia din aceste ziduri pe jumătate dărâmate, în partea care forma odinioară interiorul casei, se mai păstrase ceea ce fusese vatra fostei locuințe și, pe ea, urma focului care arsese acolo, funinginea încă neștearsă. Funingine peste care strălucea verdeața frunzelor de iederă. Deasupra iederii zburătăceau câteva păsărele. Probabil în iedera aceea, lângă fosta vatră, își făcuseră cuib.

Și nu știu de ce, dar îmi amintii de don Sandalio, acest produs atât de specific orașului, cazinoului. Mă gândii că, oricât de mult aș fi vrut eu să fug de oameni, de prostia lor, de stupida lor civilizație, continuam totuși să fiu om, mult mai om decât îmi închipuiam și că nu puteam trăi departe de oameni. Poate chiar prostia lor este ceea ce mă atrage! Poate am chiar nevoie de ea pentru ca să-mi întrețin înverșunarea!

Se vede că am nevoie de don Sandalio, că fără don Sandalio nu mai pot trăi.

VI

20 septembrie

În fine, ieri! N-am mai putut. Don Sandalio sosi la cazinou, la ora lui obișnuită, ca un cronometru, foarte devreme, își bău cafeaua în grabă, se așeză la măsuța lui de șah, ceru piesele, le puse în ordinea de bătaie și începu să-și aștepte partenerul, care nu apărea. Don Sandalio avea pe chip o anume neliniște și privea în gol. Îmi provoca milă. Atâta milă încât nu m-am mai putut abține și m-am apropiat de el:

– După cât se pare, partenerul dumneavoastră nu vine astăzi – îi spusei.

– Așa se pare – îmi răspunse.

– În cazul acesta, dacă și dumneavoastră sunteți de acord, până vine el, aș putea face cu o partidă. Nu sunt un mare șahist, dar v-am văzut jucând și cred că nu v-ar plictisi jocul meu...

– Mulțumesc – se învoi el.

Crezusem că avea să mă refuze, ca să-și aștepte partenerul obișnuit, dar nu m-a refuzat. A acceptat oferta mea fără să mă întrebe, firește, cine eram. Ca și cum eu n-aș fi existat în realitate, nu aș fi fost o persoană distinctă față de el. În schimb el pentru mine exista... Cel puțin, așa îmi închipui. Abia dacă a catadicsit să-mi arunce o privire; era cu ochii pe tabla de șah. Pentru don Sandalio, pionii, nebunii, caii, turnurile, reginele și regii din jocul de șah au mai mult suflet decât persoanele care le mută. Și poate că are dreptate.

Joacă destul de bine, cu siguranță, fără prea mare încetineală, fără să discute și fără să refacă mutările; nu-l auzi zicând decât: „Mat!" Joacă, așa cum ți-am scris deunăzi, de parcă ar îndeplini un act religioas. Ba nu, mai bine spus, ca și cum ar compune o muzică religioasă și silențioasă. Jocul lui are ceva muzical. El mută piesele de parcă ar cânta la harpă. Iar calul lui mi se părea că-l aud, nu nechezând – nici vorbă! –, ci respirând muzical, atunci când se pregătea să dea un mat. E ca un cal cu aripi. Un Pegas. Sau mai bine spus un Clavileño[1]; tot de lemn și acesta. Cum se mai mișcă pe tablă! Nu sare, zboară! Dar când atinge regina? E muzica cea mai pură!

A câștigat și nu pentru că ar fi jucat mai bine ca mine, ci pentru că nu făcea altceva decât să joace, câtă vreme atenția mea se îndreptase și asupra lui, pentru a-l observa. Nu știu de ce, îmi închipui că s-ar putea să nu fie un om foarte inteligent, dar își pune toată inteligența, mai curând tot sufletul, în joc.

După câteva partide, când am considerat eu că e suficient – căci el nu obosește niciodată să joace – l-am întrebat:

– Ce s-o fi întâmplat cu partenerul dumneavoastră?

– Nu știu – îmi răspunse.

[1] *Clavileño*, numele calului de lemn din *Don Quijote* de Miguel de Cervantes.

Nu părea interesat să afle. Am părăsit cazinoul cu gândul să dau o raită pe plajă, nu înainte de a aştepta o vreme să văd dacă nu ieşea şi don Sandalio. „Oare el se plimbă vreodată?", mă întrebam. Curând apăru şi omul meu, mergea parcă absent. N-aş putea spune încotro îi erau îndreptate privirile. L-am urmărit până ce dădu colţul unei străzi şi intră într-o casă. Desigur, casa lui. Eu mi-am continuat drumul spre plajă, dar nu mai eram tot atât de singur ca în alte dăţi; don Sandalio mergea cu mine. Don Sandalio al meu. Dar înainte de a ajunge pe plajă, am cotit-o spre munte şi m-am dus să-mi văd bătrânul stejar, stejarul erou, cel cu rana deschisă înăuntrul lui şi năpădit de iederă. Bineînţeles că n-am făcut nici o legătură între el şi don Sandalio şi nici măcar între stejarul meu şi jucătorul meu de şah. Dar acesta din urmă este de acum o parte din viaţa mea. Şi eu, ca şi Robinson, am găsit urma unui picior desculţ, a unui suflet de om, în nisipul de pe plaja singurătăţii mele; dar n-am rămas ca lovit de trăsnet, nici înfricoşat, pentru că urma aceasta mă atrage. Va fi fiind urma unei prostii umane? A unei tragedii? Dar nu este oare prostia cea mai mare dintre tragediile omului?

VII

25 septembrie

Continuă să mă preocupe, dragul meu Felipe, tragedia prostiei sau mai bine spus a simplităţii. Acum câteva zile am auzit, fără să vreau, într-un hotel, o conversaţie care chiar că m-a lăsat ca lovit de trăsnet. Se vorbea despre o doamnă, care era pe moarte, iar preotul, aflat la căpătâiul ei, i-ar fi spus: „Bine, şi când o să ajungeţi în cer, nu uitaţi să-i spuneţi mamei mele, îndată ce o s-o vedeţi, că noi aici ducem o viaţă de buni creştini, ca să putem să venim să-i ţinem companie". Şi asta se pare că i-a spus-o preotul, un om de o rară pioşenie, în chipul cel mai

serios. Era limpede că preotul care vorbea astfel credea el însuşi în toate acestea şi am început să mă gândesc la tragedia simplităţii sau, mai bine spus, la fericirea simplităţii. Pentru că există fericiri tragice. Apoi am început să mă gândesc dacă nu cumva don Sandalio al meu nu e un om fericit.

Revenind la don Sandalio, trebuie să-ţi spun că joc cu el în continuare. Partenerul lui dinainte se pare că a plecat din oraş, ceea ce am aflat nu de la don Sandalio, care nu vorbeşte de partenerul lui, nici de vreun altul din semenii lui; nu cred să-şi fi bătut capul să afle dacă acela plecase şi nici măcar cine era el. Aşa cum nu-şi bate capul să vadă cine sunt eu şi n-ar fi de mirare ca nici numele să nu mi-l ştie.

Dat fiind că eu sunt nou pe aici, au apărut pe lângă noi câţiva privitori, împinşi de curiozitatea de a vedea cum joc şi poate crezând că sunt un alt don Sandalio, pe care trebuie să-l clasifice şi, eventual, să-l definească. Dar şi-au putut da seama repede că şi pe mine mă deranjează chibiţii nu mai puţin decât pe Don Sandalio, dacă nu chiar mai mult.

Alaltăieri au venit doi. Şi ce mai chibiţi! Nu s-au limitat să privească sau să comenteze cu vorbe mutările, ci s-au mai şi pus să facă politică, până când, nemaiputând răbda, le-am zis: „Nu puteţi să mai tăceţi odată?" Şi au plecat. Ce privire mi-a aruncat don Sandalio! O privire de profundă recunoştinţă! Am ajuns să cred că pe omul meu îl doare prostia tot atât cât şi pe mine.

Terminarăm partidele şi m-am îndreptat spre malul mării, să privesc valurile murind în nisipul plajei, fără a mai încerca să-l urmăresc pe don Sandalio, care se dusese, neîndoielnic, la casa lui. Dar mă tot gândesc dacă jucătorul meu de şah va fi crezând că după viaţa de aici se va duce în cer, ca să continue a juca acolo, o veşnicie, cu oameni sau cu îngeri.

VIII

30 septembrie

Observ că don Sandalio e cam îngrijorat. Probabil din cauza sănătății, pentru că se vede că respiră cu greutate. Din când în când, îți dai seama că-și reține un geamăt. Dar cine se poate încumeta să-i zică ceva? A avut chiar și un fel de ameteală.

– Dacă vreți, renunțăm... i-am spus.

– Nu, nu – mi-a răspuns; pentru mine, nu.

„Ce eroism!", mi-am spus în gând. Dar puțin după aceea am adăugat:

– De ce nu stați câteva zile în casă?

– În casă? se miră; ar fi și mai rău!

Și cred că, într-adevăr, i-ar fi fost mai rău să rămână acasă. Acasă? Și care este casa lui? Ce este în ea? Cine trăiește în ea?

Scurtai jocul, cu un pretext oarecare și mă despărții de el cu un „Însănătoșire grabnică, don Sandalio!" „Mulțumesc!" mi-a răspuns. Și n-a mai adăugat numele meu pentru că precis nu-l știa.

Don Sandalio al meu, nu cel care joacă șah la cazinou, cel care mi-a pătruns în străfundurile sufletului, al meu, mă urmărește de-acum pretutindeni; îl visez, aproape că sufăr împreună cu el.

IX

8 octombrie

Din ziua în care s-a retras de la cazinou cam indispus, don Sandalio n-a mai revenit. Lucrul acesta atât de neobișnuit m-a umplut de neliniște. După trei zile de absență a sa, m-am suprins cu dorința de a așeza piesele pe tabla de șah și a sta așa în așteptarea lui. Sau poate a altuia... Apoi am început aproape să tremur la ideea că poate tot gândindu-mă la don Sandalio al meu, acesta mi s-ar fi substituit și acum eu suportam o dublă personalitate. Și adevărul e că chiar și cu una e prea destul!

Până ce alaltăieri, la cazinou, unul din obișnuiții locului, văzându-mă atât de singuratic și, după cum și-o fi închipuit el, plictisit, se apropie să-mi spună:

– Știți ce a pățit don Sandalio...

– Eu? Nu, ce-a pățit?

– Păi... i-a murit fiul.

– Ah! Dar avea un fiu?

– Da, nu știați? Acela cu povestea...

Ce se petrecu oare cu mine în acel moment? Nu știu, dar auzind aceste cuvinte am plecat și l-am lăsat la mijlocul vorbei, fără să-mi pese că mi-ar fi luat-o în nume de rău. Nu, nu voiam să-mi plaseze povestea fiului lui don Sandalio. La ce bun? Eu trebuie să-l mențin pur, necontaminat, pe don Sandalio al meu și acum mi-l strica toată întâmplarea asta cu fiul care iese la iveală și mă împiedică, cu moartea lui, să joc șah câteva zile. Nu, nu, nu vreau să aflu nici o poveste. Povești? Când voi avea nevoie de așa ceva, am să mi le inventez singur.

Știi prea bine, Felipe, că pentru mine nu există alte povești decât romanele și nuvelele. Cât despre povestea cu don Sandalio, jucătorul meu de șah, n-am nevoie să mi-o spună membrii cazinoului.

Ieșii de la cazinou ducându-i dorul omului meu și urcai pe munte, să-mi văd stejarul. Soarele pătrundea prin deschiderea largă a interiorului gol. Frunzele începuseră să i se desprindă una câte una și, căzând, se încurcau o clipă în iederă.

X

10 octombrie

S-a întors don Sandalio, s-a întors la cazinou, s-a întors la șah. Și cel care se întorsese era același, al meu, cel pe care îl cunoșteam eu și revenise de parcă nu i s-ar fi întâmplat nimic.

– Mi-a părut foarte rău de nenorocirea care s-a abătut asupra dumneavoastră, don Sandalio! i-am spus, mințindu-l.

– Mulțumesc, mulțumesc foarte mult! mi-a răspuns.

Și s-a pus la joc. De parcă nimic nu se petrecuse în casa lui, în cealaltă viață a lui. Dar are el oare o altă viață?

Am ajuns să cred că, la drept vorbind, nici el nu există pentru mine, nici eu pentru el. Şi totuşi...

După ce am terminat partidele, m-am dus la malul mării, frământat de o întrebare ce-ţi va părea absurdă, mai mult ca sigur, căci te cunosc eu bine, şi anume: ce sunt eu pentru el, cum îi voi fi părând eu oare lui don Sandalio? Ce va fi gândind despre mine? Cine sunt oare eu pentru el?

XI

12 octombrie

Astăzi nu ştiu, dragă Felipe, ce demon nătâng m-o fi dus în ispită, că mi s-a năzărit să-i propun lui don Sandalio soluţionarea unei probleme de şah. – Problemă de şah? – se miră el. Nu mă interesează problemele. Ajung cele pe care ni le pune jocul, fără să mai fie nevoie să le căutăm noi.

Era singura dată când l-am auzit pe don Sandalio pronunţând atâtea cuvinte în şir, şi ce cuvinte! Nici unul dintre chibiţii de la cazinou nu îl va fi înţeles ca mine. Şi cu toate acestea, m-am dus după aceea la malul mării ca să caut problemele pe care îmi pare mie că ni le sugerează valurile.

XII

14 octombrie

Sunt incorigibil, Felipe, sunt incorigibil; de parcă nu mi-ar fi ajuns lecţia pe care mi-o dăduse don Sandalio alaltăieri, astăzi m-am apucat să-i fac o dizertaţie despre nebun, piesă pe care eu n-o mânuiesc prea bine!

I-am spus că *el alfil* [1], cuvânt ce înseamnă, se pare, elefant, este numit de francezi *fou*, adică nebun, iar de englezi *bishop*,

[1] *Alfil* (span.), nebun (la jocul de şah).

adică episcop, care mie îmi pare un fel de episcop nebun, cu ceva elefantin, care merge întotdeauna într-o parte, niciodată înainte, şi de pe alb pe alb sau de pe negru pe negru, fără să schimbe culoarea pătratului în care e pus şi indiferent de culoarea sa proprie. Şi câte nu i-am tot turuit despre nebunul alb în pătratul alb, de cel alb în pătratul negru, de cel negru în pătratul alb şi de cel negru în pătratul negru! Ce le-am mai sucit pe toate! Iar el, don Sandalio, mă privea speriat, aşa cum ar fi privit un episcop nebun, şi am avut chiar impresia că era gata-gata s-o ia la fugă de parcă ar fi văzut un elefant. Toate acestea le-am spus într-o pauză, în timpul în care schimbam piesele între noi, căci jucam pe rând cu albele şi negrele, pentru că cele albe erau întotdeauna preferate. Don Sandalio mă privea într-un fel care mă făcu să-mi pierd cumpătul.

Ieşind de la cazinou mă întrebam dacă privirea lui don Sandalio va fi fost îndreptăţită, dacă nu cumva înnebunisem şi aveam chiar impresia că, în groaza mea de a nu da peste prostia umană, în groaza mea de a nu da, ca Robinson, de urma vreunuia din semenii mei, începeam să umblu într-o parte, ca nebunul de la jocul de şah. Pe alb sau pe negru?

Îţi spun, Felipe, că acest don Sandalio mă înnebuneşte.

XIII

23 octombrie

Zilele astea nu ţi-am mai scris, dragul meu Felipe, pentru că am bolit, poate mai mult din cauză că intrasem la idei decât că aveam vreo boală. În plus, îmi făcea atât de bine să stau în pat, era aşa bine în aşternut! Prin fereastra dormitorului văd, chiar din pat, muntele, care e foarte aproape şi o cascadă nu prea mare. Pe noptieră am un binoclu şi îmi petrec multe clipe contemplând cu el cascada. Şi cum se mai schimbă lumina pe munte!

Am trimis după medicul cel mai renumit din oraş, doctorul Casanueva, care a venit cu intenţia ca, mai înainte de orice, să

combată ideea pe care mi-aș fi făcut-o despre propria mea boală. Dar n-a reușit decât să mă îngrijoreze și mai mult. Se încăpățânează să susțină că eu sfidez bolile prin simplul fapt că urc foarte des pe munte. A început prin a-mi recomanda să nu fumez, iar când i-am spus că-eu n-am fumat niciodată, n-a mai știut ce să spună. I-a lipsit hotărârea acelui alt confrate al său care, într-un caz analog, îi spusese bolnavului: „Atunci, fumați de acum înainte". Și poate că acela avea dreptate, căci lucrul cel mai important este să schimbi regimul de viață.

Aproape toate zilele acestea am stat în pat și nu pentru că ar fi fost într-adevăr necesar, ci pentru că așa îmi rumegam mai bine relativa mea singurătate. De fapt, mi-am petrecut cea mai mare parte a timpului în aceste opt zile din urmă într-o stare între veghe și somn, fără să știu dacă visam muntele, pe care îl aveam în fața sau îl vedeam înaintea mea pe don Sandalio, care nu era în fața mea.

Pentru că don Sandalio, după cum cred că îți închipui și tu, don Sandalio al meu a fost principalul vis al bolii mele. Mă bucuram să cred că în acele zile poate se va fi schimbat, că, atunci când eu voi reveni la cazinou și vom juca din nou partidele noastre de șah, el va fi altul, posibil de definit.

Dar, în acest răstimp, se gândea el oare la mine? Îmi simțea lipsa la cazinou? Va fi găsit acolo vreun alt partener – partener! – cu care să joace? Va fi întrebat el de mine? Exist eu pentru el?

Am avut chiar un coșmar, și anume se făcea că don Sandalio era un înfricoșător cal negru – cal de șah, firește! – care venea asupra mea să mă mănânce, iar eu eram un biet nebun alb, un biet episcop nebun și elefantin care sta în apărarea regelui alb, ca să nu i se dea mat.

M-am trezit din acest coșmar în zori și, simțind o puternică apăsare pe piept, am început să fac lungi și profunde inspirații și expirații, ca la gimnastică, să-mi întăresc inima care, așa cum crede doctorul Casanueva, este cam șubredă. Apoi am început să privesc cu binoclul razele soarelui care răsărea în apa cascadei de pe muntele din față.

XIV

25 octombrie

Nu mai mult de câteva rânduri pe această carte poştală. Am fost pe plajă, care era pustie. Şi mai pustie încă prin prezenţa unei tinere singuratice care se plimba pe fâşia udată de valuri. Am observat-o îndelung, fără ca ea să mă vadă. A scos o scrisoare, a citit-o, şi-a lăsat să-i cadă mâinile în care mai ţinea încă foaia; a ridicat-o din nou şi a citit-o încă o dată; apoi a rupt-o în bucăţele mici, îndoind-o o dată şi încă o dată înainte de a o rupe; a aruncat una câte una bucăţelele de hârtie şi vântul le-a purtat – fluturaşi ai uitării? – spre dig. După aceea a început să plângă, a scos batista şi şi-a şters lacrimile. Briza mării i le-a uscat. Asta-i tot.

XV

26 octombrie

Trebuie să-ţi povestesc astăzi, dragul meu Felipe, un lucru nemaipomenit, ceva atât de surprinzător încât nici romancierul cel mai plin de fantezie nu l-ar fi putut imagina. Ceva care îţi va dovedi câtă dreptate avea acel prieten al nostru Pepe Galicianul, cum îl numeam noi, care ne zisese, pe când traducea nu ştiu ce carte de sociologie: „Nu pot pricepe ce-i cu cărţile astea de sociologie de acum; traduc una despre căsătoria primitivă şi autorul nu spune altceva decât ba că indienii *algonquinos* se căsătoresc mai ştiu eu în ce fel, aborigenii *chipenais* mai ştiu eu cum în alt fel, cei din *Cafrería*[1] într-un chip mai nu ştiu cum şi o ţine tot aşa... Înainte umpleau cărţile de cuvinte, acum le umplu cu ceea ce numesc ei fapte sau documente; dar ceea ce nu se vede pe nicăieri sunt ideile... Dacă ar fi însă după mine, eu m-aş apuca să inventez o teorie sociologică, aş sprijini-o pe fapte inventate

[1] *Cafreria*, regiune din Africa.

de mine, pentru că sunt pe deplin convins că tot ceea ce poate inventa un om s-a petrecut, se petrece sau se va petrece odată şi odată". Câtă dreptate avea bunul nostru Pepe!

Dar să revenim la fapte, sau, dacă vrei, la întâmplarea de care îţi pomeneam.

Imediat ce m-am simţit mai în putere şi m-am smuls din lâncezeala patului, m-am dus, firește, la cazinou. Împins, mai ales, după cum îţi poţi închipui şi tu, de dorinţa de a-l întâlni pe don Sandalio al meu şi a ne relua partidele. Am ajuns acolo, dar omul meu nu era. Cu toate că era ora lui obişnuită. N-am vrut să întreb de el.

După un scurt răstimp, îmi pierdui răbdarea şi cerui o tablă de şah, scosei un ziar, în care era o problemă de şah şi mă cufundai în rezolvarea ei. La un moment dat veni unul din chibiţi şi mă întrebă dacă nu voiam să joc o partidă cu el. O clipă am fost tentat să-l refuz, pentru că ar fi fost un fel de trădare faţă de don Sandalio al meu, totuşi am sfârşit prin a accepta.

Acest membru al clubului, mai înainte chibiţ şi acum partener de joc, se dovedi a fi unul din acei jucători care nu pot să-şi ţină gura. Tot timpul anunţa mişcările, le comenta, repeta refrene şi chiar fredona câte un cântecel. Era ceva insuportabil. Câtă diferenţă faţă de partidele pline de gravitate, reculegere şi tăcere cu don Sandalio!

*

(Ajungând aici, îmi vine în minte că dacă autorul acestor scrisori ar fi trebuit să le scrie acum, în 1930, ar compara partidele cu don Sandalio cu cinematograful de pură reprezentare grafică, iar partidele cu noul partener, cu cinematograful sonor. Şi aşa am avea partide sonore sau cu turuială.)

*

Eu stăteam ca pe jeratic şi nu îndrăzneam să-i spun să tacă. Nu ştiu dacă şi-a dat seama, dar fapt e că, după două partide, mi-a

spus că trebuie să plece. Înainte de a pleca, îmi aruncă aceste vorbe:

– Ați aflat, fără îndoială, ce-a pățit don Sandalio...

– Nu; ce?

– Păi, l-au băgat la pușcărie.

– La pușcărie! exclamai eu uluit.

– Chiar așa, la pușcărie! Înțelegeți și dumneavoastră că... se porni el.

Iar eu, retezându-i-o:

– Nu, nu înțeleg nimic!

Mă ridicai și, fără să-mi mai iau rămas bun de la el, ieșii din cazinou.

„La pușcărie – îmi tot repetam – la pușcărie! De ce?" Dar în definitiv, ce-mi pasă mie? Așa cum n-am vrut să știu de povestea cu fiul lui, atunci când i-a murit, nu vreau să știu de ce l-au băgat la pușcărie. Nu-mi pasă de nimic din toate astea. Poate că nici lui nu-i pasă mai mult dacă e așa cum mi-l închipui, așa cum mi l-am construit eu, în mintea mea. Dar în pofida tuturor considerațiilor, această întâmplare schimbă total cursul vieții mele intime. Cu cine aveam să-mi mai joc partida de șah de acum încolo, fugind de incurabila prostie a oamenilor?

Mă bate gândul câteodată să verific dacă i se permite să comunice cu cei din afară iar în caz că da, să mă duc la închisoare și să cer permisiunea să joc zilnic câte o partidă cu el, bineînțeles fără să cercetez de ce l-au închis și nici să discut în legătură cu asta. Dar de unde pot eu ști dacă nu cumva el își face zilnic partida cu vreunul din pușcăriași?

După cum îți poți lesne închipui, toate acestea au făcut să se prăbușească planurile mele de singurătate.

XVI

28 octombrie

Fugind de cazinou, fugind de oraş, fugind de societatea umană care inventează închisori, am urcat pe munte, cât mai departe posibil de şosea. Şi ajuns departe de şosea, pentru că aceşti sărmani copaci-reclamă îmi par a fi şi ei nişte prizonieri sau pensionari de la ospiciu, ceea ce e aproape acelaşi lucru, iar toate aceste pancarte care fac reclamă la tot soiul de produse – unele, la maşini agricole, altele, şi cele mai multe, la lichioruri sau pneuri de automobile din acelea care mişună în goană peste tot –, toate acestea îmi amintesc de societatea umană, care nu poate trăi fără lanţuri, cătuşe, fiare, zăbrele şi temniţe. Observ în trecere că unele din aceste instrumente de tortură se numesc *esposas*[1] şi *grillos*[2]. Biete soţii, bieţi greieri!

Am urcat pe munte, părăsind cărările bătute de piciorul omului, evitând, pe cât posibil, locurile umblate, călcând peste frunze veştede – încep de acum să cadă – şi am mers până la ruinele acelui conac de care ţi-am mai pomenit; rămăşiţele de cămin încă înnegrite erau năpădite de iederă, în care îşi făcuseră cuib păsările... Şi cine ştie dacă pe vremea când conacul era plin de viaţă, când în cămin ardeau lemnele împroşcând scântei şi pe foc fierbea oala cu mâncare pentru toată familia, cine ştie dacă nu se afla pe acolo prin preajmă vreo colivie în care cânta din când în când papagalul prizonier.

M-am aşezat acolo, între ruine, pe o piatră şi am început să mă întreb dacă don Sandalio a avut cu adevărat un cămin, unde să fi locuit împreună cu fiul care îi murise şi, cine ştie, poate cu încă un altul, sau poate cu nevasta lui. A avut nevastă? Fusese văduv? Era căsătorit? Dar, la urma urmelor, ce-mi pasă mie? La ce bun să-mi propun a rezolva aceste enigme care nu sunt decât probleme de şah şi nu din cele oferite mie de jocul vieţii mele?

Ah, nu mi le mai oferă...! Ştii prea bine, dragul meu Felipe, că eu nu am, de atâţia ani, un cămin; că cel pe care l-am avut s-a distrus şi până şi funinginea din vatră s-a spulberat, tu ştii că

[1] *Esposas* (span.), are dublul sens de *cătuşe* şi *soţii*.
[2] *Grillos* (span.), înseamnă *fiare* (pentru deţinuţi) şi *greieri*.

pierderii căminului i se datorează puterea cu care mă răneşte prostia umană. Un solitar a fost Robinson Crusoe, un solitar a fost Gustave Flaubert, care nu putea tolera prostia umană, un solitar îmi pare a fi don Sandalio şi un solitar sunt eu. Şi orice solitar, Felipe, dragul meu Felipe, este un prizonier, este un deţinut, chiar dacă umblă slobod.

Ce face oare don Sandalio, şi mai singur acum în celula unei închisori? Se va fi resemnat deja şi va fi cerut o tablă de şah şi o cărticică cu probleme ca să se apuce să le rezolve? Sau va fi început să inventeze probleme? Lucrul de care aproape că n-am nici o îndoială, dacă nu mă înşel prea mult cu privire la caracterul său – şi nu poate încăpea aşa ceva faţă de don Sandalio al meu – este că nu-i pasă nici cât negru sub unghie de problemele pe care i le pune judecătorul cu interogatoriile lui.

Şi ce-am să fac eu în timp ce don Sandalio va sta la închisoarea din acest oraş în care am venit ca să mă refugiez de incurabila antropofobie care mă persecută? Ce-am să fac eu în acest colţişor dintre munte şi mare, dacă mi-l iau pe don Sandalio al meu, singura legătură cu această umanitate care mă atrage atât de mult şi totodată mă respinge atât de mult? Şi dacă don Sandalio iese din închisoare şi se întoarce la cazinou şi la şahul lui – ce altceva are să facă el? – am să mai joc eu oare cu el, sau am să mai pot măcar să-l privesc în faţă ştiind că a fost închis şi fără să ştiu de ce? Nu, nu; pe don Sandalio, pe don Sandalio al meu mi l-au ucis băgându-l la închisoare. Presimt că n-are să mai iasă de acolo. Să iasă din închisoare ca să fie tot restul vieţii lui o problemă? O problemă banală? Imposibil!

Nici nu-ţi închipui, Felipe, în ce stare sufletească am părăsit ruinele conacului. Mă gândeam întruna că ar trebui să-mi zidesc printre ele o chilie ca o celulă de închisoare şi să mă închid acolo ca într-o temniţă. Sau poate ar fi mai bine să fiu purtat, asemeni lui Don Quijote, într-o cuşcă de lemn, într-un car cu boi şi de acolo să privesc câmpul deschis pe care umblă oamenii întregi la minte care se cred liberi? Sau oamenii liberi care se cred întregi la minte, ceea ce în fond e acelaşi lucru. Don Quijote! Alt solitar, ca şi Robinson, ca şi Bouvard, ca şi Pécuchet, alt solitar, pe care un ecleziast plin de morgă, umflat de toată prostia oamenilor întregi la minte l-a numit don Prostălău, l-a proclamat drept

smintit și i-a aruncat în față tot felul de tâmpenii fără nici o noimă!

Și pentru că veni vorba de Don Quijote, trebuie să-ți spun, ca să mă răcoresc de tot în această scrisoare, că, așa cum îmi închipui eu, el n-a murit chiar imediat după ce s-a retras acasă la el, după ce l-a învins la Barcelona pe Sansón Carrasco, ci a mai trăit un răstimp, pentru a-și ispăși generoasa, sfânta sa nebunie față de gloata celor care veneau să-l caute ca să-i ceară ajutorul, să le aline păsurile și să îndrepte strâmbătățile, iar când el îi refuza, începeau să-l dojenească asupru și să-l acuze că e farsor sau trădător. Și, ieșind din casa lui, își spuneau: „Acum dă înapoi!" Și altă pacoste, încă și mai mare, care s-a abătut asupra lui trebuie să fi fost norul de reporteri care veneau să-l supună la interogatoriile acelea pe care li s-a năzărit acum să le numească anchete. Îmi închipui chiar că se va fi găsit careva să vină și cu întrebarea asta: „Cui se datorează, cavalere, celebritatea dumneavoastră?"

Gata, gata, gata! Căci nepătrunsă e prostia omenească!

XVII

30 octombrie

Întâmplările neprevăzute și nemaipomenite vin, ca și nenorocirile, toate buluc, după cum zic oamenii de la țară. Pun rămășag că nu-ți dă prin minte ce mi s-a întâmplat acum nu demult. Ei bine, am fost chemat de judecător ca să dau declarație. „Și ce fel de declarație?" te vei întreba tu. Exact aceeași întrebare mi-am pus-o și eu: Ce fel de declarație?

M-a chemat, m-a pus să jur sau să promit pe cuvânt de onoare că voi spune adevărul despre toate câte le știu sau mi s-ar cere și apoi m-a întrebat dacă și de când îl cunoșteam pe don Sandalio Cuadrado y Redondo. I-am

explicat în ce fel îl cunoşteam, că eu nu-l cunoşteam decât ca pe un jucător de şah şi că nu aveam nici cea mai mică idee despre viaţa lui. Cu toate acestea, judecătorul a stăruit să scoată de la mine ceea ce nu se putea scoate şi m-a întrebat dacă l-am auzit vreodată spunând ceva referitor la relaţiile cu ginerele său. Am fost nevoit să răspund că habar n-aveam că Don Sandalio ar avea sau ar fi avut vreo fiică măritată, după cum n-avusesem habar până în acel moment că se numea în acel fel contradictoriu, *Cuadrado y Redondo*[1].

– Bine, dar după câte spune ginerele său, care ne-a sugerat să vă chemăm pe dumneavoastră pentru declaraţie, el, don Sandalio, vorbea uneori despre dumneavoastră celor ai casei – îmi spuse judecătorul.

– Despre mine? întrebai la rândul meu, cât se poate de surprins. Bine, dar aveam impresia că nici nu ştie cum mă cheamă, că eu abia exist pentru el!

– Vă înşelaţi, stimate domn. După câte zice ginerele lui...

– Dar eu vă asigur, domnule judecător – îl întrerupsei – că nu ştiu despre don Sandalio nimic mai mult decât ceea ce v-am spus şi nici nu vreau să ştiu mai mult.

Judecătorul păru să se fi convins de sinceritatea mea şi m-a lăsat să plec fără să mai continue *anchitarea*.

Aşa încât iată-mă, cât se poate de tulburat în legătură cu ceea ce începea să devină don Sandalio al meu. Să mă mai întorc oare la cazinou? Să mă întorc ca să mă las rănit de frânturile din conversaţiile susţinute de membrii clubului, care sunt o întruchipare atât de fidelă a oamenilor de mijloc, a acelei umanităţi medii? Îţi mărturisesc, Felipe, că nu ştiu ce să fac.

[1]Ca substantive comune, *cuadrado* şi *redondo* înseamnă în spaniolă pătrat şi, respectiv, rotund. Unamuno utilizează frecvent acest procedeu în scrierile sale literare, pentru a realiza simbolistica numelor proprii.

XVIII

4 noiembrie

Acum urmează, Felipe, partea culminantă a relatărilor mele: don Sandalio a murit în închisoare. Nici nu știu bine în ce fel am aflat. Probabil am auzit la cazinou, unde se comenta moartea lui. Dar eu, fugind de comentarii, am fugit de la cazinou și am plecat pe munte. Umblam ca un somnambul; nu știam ce-i cu mine. Așa am ajuns la stejar, la bătrânul meu strejar și, cum începuse să bureze, m-am refugiat în golul din interiorul său. M-am băgat acolo, chircit ca și Diogene în butoiul lui și, în rana aceea adâncă, am început să... visez, în vreme ce vântul îngrămădea frunzele veștede la rădăcina stejarului.

Ce mi s-a întâmplat acolo? De ce m-am simțit brusc năpădit de o jale neagră și am început să plâng, așa cum auzi, Felipe, să plâng moartea lui don Sandalio al meu? Simțeam înlăuntrul meu un gol imens. Omul acela pe care nu-l interesau problemele alcătuite în mod sistematic, problemele pe care le dau ziarele la rubrica de hieroglife, logogrife, șarade și alte asemenea, omul căruia îi murise un fiu, care avea sau avusese o fiică măritată și un ginere, omul care fusese băgat la închisoare și în închisoare murise, acel om îmi murise mie. De acum încolo n-aveam să-l mai aud cum tace în timp ce joacă, n-aveam să mai aud tăcerea lui, Tăcere nuanțată de acel scurt cuvânt pe care îl pronunța liturgic, din când în când „șah!". Și nu de puține ori îl trecea sub tăcere și pe acesta, pentru că, dacă se vedea clar, ce rost avea să-l mai anunțe cu cuvântul?

Și acest om vorbea câteodată despre mine la el acasă, după câte spusese ginerele său. Imposibil! Respectivul ginere trebuie să fi fost un impostor. Ce putea don Sandalio să vorbească despre mine, din moment ce nu mă cunoștea? Abia dacă mă auzise spunând două-trei cuvinte! Doar dacă și el m-o fi inventat, așa cum eu îl inventasem pe el. Să fi făcut el cu mine ceva asemănător cu ceea ce făceam eu cu el?

Ginerele trebuie să fi fost, mai mult ca sigur, cauza închiderii lui. Dar cu ce scop? „Cu ce scop?" – mă întreb – și nu „de ce?" Pentru că în chestia asta cu închisoarea importantă e nu cauza, ci finalitatea. Și cu ce scop o fi făcut el ca judecătorul să

mă cheme pe mine să dau declarație? Pe mine? Oare ca martor pentru dezvinovățirea lui? Pentru a-l dezvinovăți de ce? De ce anume era acuzat Don Sandalio? E posibil ca don Sandalio, don Sandalio al meu, să fi făcut ceva prin care să fi devenit pasibil de închisoare? Un jucător de șah tăcut! Șahul, luat așa cum îl lua don Sandalio al meu, cu religiozitate, îl pune pe om dincolo de bine și de rău.

Acum îmi vin în minte acele solemne și puține cuvinte ale lui don Sandalio: „Probleme? Nu mă interesează problemele. Ajung cele pe care ni le pune jocul, fără să mai fie nevoie să le căutăm noi". Îl va fi adus la închisoare vreuna din acele probleme pe care ni le pune jocul vieții? Dar oare don Sandalio a trăit? Dat fiind că a murit, e limpede că a trăit. Dar ajung uneori să mă îndoiesc că ar fi murit. Un asemenea om nu poate să moară, nu poate să facă o mutare atât de greșită. Până și faptul că a făcut în așa fel încât să moară în închisoare mi se pare a fi un truc. A vrut să închidă moartea. Va reînvia el oare?

XIX

6 noiembrie

Încep să mă conving treptat – ce să-i faci? – de moartea lui don Sandalio, dar nu vreau să mă întorc la cazinou, nu vreau să mă las învăluit de vuietul acela de valuri al prostiei pașnice – și cea pașnică e cea mai rea –, de acea prostie umană în societate, imaginează-ți, prostia care îi face pe oameni să se asocieze unii cu alții. Nu vreau să-i aud comentând moartea misterioasă a lui don Sandalio în închisoare. Cu toate că, există oare pentru ei vreun mister? Cei mai mulți mor fără să-și dea seama de acest lucru, iar unii își rezervă pentru ultimul ceas cele mai mari prostii, pe care le transmit sub formă de sfaturi, cu limbă de moarte, în testamente pentru fii și moștenitori. Fiii lor nu sunt decât niște moștenitori, lipsiți de viață intimă, lipsiți de un cămin.

Jucători de *tresillo*, de *tute*, de *mus*[1], chiar de şah, dar din cei care fredonează cântecele sau refrene, fiind total lipsiţi de religiozitate. Nimic mai mult decât nişte chibiţi plicticoşi.

Cine a inventat cazinourile? La urma urmelor, mai acceptabile sunt cafenelele publice, mai ales dacă acolo nu se joacă, dacă nu se aude ţăcănitul dominoului şi sunt posibile discuţiile libere şi ocazionale, fără stenografi. Cafenelele de acest fel au chiar darul de a răcori sufletul. Prostia umană se epurează şi se subţie acolo pentru că râde de ea însăşi şi prostia, când ajunge să râdă de ea însăşi, nu mai este prostie. Gluma, farsa, o atenuează, o fac să fie iertată. Cazinourile astea, cu regulamentul lor, în care este de obicei inclus infamantul articol „sunt interzise discuţiile despre religie şi politică" – şi oare despre ce să se discute? – şi cu biblioteca lor mai demoralizantă chiar decât aşa-numita sală a crimei! Biblioteca aceea, care i se arată uneori străinului şi din care nu lipseşte Dicţionarul Academiei Regale Spaniole pentru a se rezolva disputele pe bază de pariuri în legătură cu valoarea vreunui cuvânt sau corectitudinea folosirii lui!... În schimb la cafenea...

Nu te teme, dragă Felipe, că am să mă refugiez pentru a mă consola de moartea lui don Sandalio în vreuna din cafenelele din oraş, nici nu te gândi. Abia dacă am pus piciorul în vreuna din ele. O singură dată, am intrat să iau o răcoritoare în una care era pustie la ora aceea. Avea nişte oglinzi mari, nu prea clare, puse faţă în faţă şi eu, între ele, mă vedeam reprodus de câteva ori, cu cât mai departe cu atât mai înceţoşat, pierzându-mă în depărtarea unui fel de vis trist. Ce adunare de schimnici formau toate acele imagini ca nişte icoane, toate acele copii ale originalului! Lucrul acesta începea să mă tulbure când a intrat în local unul din semenii noştri şi văzând eu cum traversau câmpul necuprins al acelui vis toate reproducerile fiinţei lui, toate acele imagini repetate ale sale, am ieşit în goană.

Iar acum am să-ţi povestesc ce mi s-a întâmplat o dată într-o cafenea din Madrid, unde mă aflam visând ca de obicei: la un moment dat au intrat patru golănaşi, care au început să discute despre tauri. Pe mine mă amuza să-i aud discutând, nu despre

[1] *Tresillo, tute, mus* (span.), jocuri de cărţi.

ceea ce văzuseră, ci despre ceea ce citiseră în revistele dedicate coridelor. Între timp apăru un individ care s-a aşezat pe lângă ei, a cerut cafea, a scos un caieţel şi a început să ia notiţe. Îndată ce-l văzură, şemecherii puseră capăt discuţiei şi părură că se reculeg, iar unul dintre ei începu să vorbească cu glas tare şi cu un ton oarecum sfidător: „Ştiţi ce vreau să vă spun? Ei bine, tipul ăsta care s-a înfipt aici cu caieţelul lui e unul din ăia care vin prin cafenele să tragă cu urechea la ce spunem noi, ca după aceea să ne dea la ziar... S-o dea la ziar pe bunică-sa!" Şi tot aşa, pe acelaşi ton, s-au luat toţi patru de bietul om – poate că nu era decât vreun cronicar de coride – în aşa fel încât îl siliră să plece. Iar dacă va fi fost nu cronicar de coride, ci vreunul din acei autori de romane realiste sau costumbriste[1], care venea acolo ca să se documenteze la faţa locului, atunci a meritat din plin lecţia care i s-a dat.

Nu, eu nu merg la nici o cafenea ca să mă documentez; cel mult ca să caut o sală cu oglinzi în care să ne adunăm, în tăcere şi la distanţă, câteva umbre umane care se destramă în depărtare.

Nici nu mă mai întorc la cazinou; nu, nu mă mai întorc acolo. Ai putea să replici că şi cazinoul este o galerie de oglinzi înceţoşate, că şi acolo ne vedem, dar... Aminteşte-ţi cum de atâtea ori am comentat cuvintele lui Pindar: „caută să fii cel care eşti" sau afirmaţia că omul este „vis al unei umbre". Ei bine, membrii cazinoului nu sunt vise de umbre, ci umbre de vise, ceea ce nu-i totuna.

Şi dacă don Sandalio m-a atras la cazinou, a fost pentru că el visa şahul, în vreme ce ceilalţi... Ceilalţi sunt umbre ale viselor mele.

Nu, nu mă întorc la cazinou; nu mă întorc acolo. Cel care nu ajunge nebun printre atâţia proşti e mai prost ca ei.

---

[1] Romanele de factură costumbristă tratau teme legate de obiceiurile, sărbătorile şi tipurile umane specifice, pitoreşti. Unamuno şi-a manifestat adesea dezacordul şi desonsiolerarea faţă de costumbrism ca modalitate artistică.

XX

10 noiembrie

În ultimele zile am fugit şi mai mult de oameni, cuprins de o mai mare teamă de a le auzi prostiile. De la malul mării la munte şi de la munte la malul mării, de la contemplarea rostogolirii valurilor pe mare la aceea a frunzelor pe pământ. Şi uneori, contemplând chiar rostogolirea frunzelor în valuri. Până când, ieri, ai să rămîi cu gura căscată, Felipe, cine crezi că a apărut la hotel solicitându-mi o convorbire? Ei bine, însuşi ginerele lui don Sandalio.

– Am venit să vă văd – începu el – să vă pun la curent cu cele întâmplate bietului meu socru...

– Vă rog să nu continuaţi – îl întrerupsei –, nu continuaţi. Nu vreau să ştiu nimic din ceea ce vreţi să-mi spuneţi, nu mă interesează nimic din ceea ce mi-aţi putea spune despre don Sandalio. Nu mă interesează ce li se întâmplă altora, nu vreau să mă amestec în viețile celorlalţi...

– Ştiţi, din cauză că l-am auzit pe socrul meu vorbind atât de mult despre dumneavoastră...

– Despre mine? Şi încă pe socrul dumneavoastră? Dar socrul dumneavoastră abia dacă mă cunoştea... don Sandalio poate nici numele nu mi-l ştia...

– Vă înşelaţi.

– În cazul în care mă înşel, prefer să mă înşel. Şi mă suprinde foarte tare că don Sandalio ar fi vorbit despre mine, pentru că don Sandalio nu vorbea de nimeni şi aproape de nimic.

– Aşa se întâmpla în afara casei.

– Aflaţi că nu dau doi bani pe ceea ce ar fi vorbit în casă.

– Eu credeam, stimate domn – îmi spuse el atunci – că v-aţi apropiat oarecum, poate aţi avut chiar oarecare afecţiune pentru don Sandalio...

– Da – l-am întrerupt iritat – dar pentru don Sandalio al meu, înţelegeţi, al meu, cel care juca şah cu mine în tăcere şi nu pentru cel al dumneavoastră, pentru socrul dumneavoastră. Poate că mă interesează jucătorii de şah tăcuţi, dar socrii nu mă interesează deloc. De aceea vă rog să nu insistaţi să-mi plasaţi povestea lui

don Sandalio al dumneavoastră, pentru că aceea a lui don Sandalio al meu o știu eu mai bine decât dumneavoastră.

– Dar măcar – insistă el – veți accepta ca un tânăr să vă ceară un sfat...

– Sfaturi? Sfaturi de la mine? Nu, eu nu pot sfătui nimic pe nimeni.

– Așadar, refuzați...

– Refuz categoric să aflu ceva în plus din ce-ați putea să-mi povestiți dumneavoastră. Mi-e destul cât îmi inventez eu.

Ginerele îmi aruncă o privire nu prea diferită de aceea a socrului său când îi vorbisem despre episcopul nebun, despre nebunul cu mersul lui într-o parte și, dând din umeri, își luă rămas bun și ieși din încăpere. Iar eu am rămas gândindu-mă dacă nu cumva don Sandalio o fi comentat acasă, în fața fiicei și ginerelui său, dizertația aceea a mea despre elefantinul episcop nebun de la jocul de șah. Cine știe...

Acum mă pregătesc să plec din acest oraș, să părăsesc acest colț de pe malul mării și de la poalele muntelui. Dar, pot oare să-l părăsesc? Nu rămân în stăpânirea lui prin amintirea lui don Sandalio mai ales? Nu, nu, nu pot pleca de aici.

XXI

15 noiembrie

Acum încep să-mi aduc aminte și să reconstitui unele vise obscure, care mi s-au perindat ca niște umbre vagi în fața ochilor, parcă trecând printr-o galerie de oglinzi încețoșate. Uneori, întorcându-mă noaptea acasă, îmi ieșea în cale o umbră umană care se proiecta în străfundurile conștiinței mele, adormite pe vremea aceea, producându-mi o senzație stranie; trecând pe lângă mine își pleca fruntea, de parcă s-ar fi ferit să nu o recunosc. Mă gândesc acum dacă nu era don Sandalio, dar alt don Sandalio, pe care eu nu-l cunoșteam, nu jucătorul de șah care își pierduse fiul, care i-ar fi vorbit ginerelui despre mine și,

în cele din urmă, a murit în închisoare. Voia, fără îndoială, să-mi scape, fugea ca eu să nu-l recunosc.

Dar, mă întreb, atunci când mi-a ieşit în cale, sau îmi închipui eu acuma că mi-a ieşit în cale, acea umbră umană, ca într-o oglindă înceţoşată, care astăzi, în depărtarea trecutului îmi pare misterioasă, oare eu însumi eram treaz sau dormeam?

Sau poate astăzi îmi par amintiri ale unor lucruri trecute – precum ştii, eu cred că, fie-mi permis paradoxul, există amintiri ale unor lucruri viitoare, aşa cum există speranţe legate de trecut, pe care le-am putea numi dor – nişte închipuiri abia zămislite de mintea mea? Pentru că trebuie să-ţi mărturisesc, dragul meu Felipe, în fiecare zi îmi făuresc noi amintiri, inventez încontinuu ceea ce mi s-a întâmplat şi ceea ce s-a întâmplat în faţa mea. Şi te asigur că nu cred că există cineva care să fie sigur că poate să deosebească ce anume i s-a întâmplat şi ce anume el singur în permanenţă inventează că i s-a întâmplat. Iar eu acum, după moartea lui don Sandalio, mă tem că îi dau o altă înfăţişare. Dar ce spun eu, mă tem? Să mă tem? De ce?

Umbra aceea, de altădată, pe care mi-o imaginez acum ieşindu-mi în cale, cu capul plecat – al lui sau al meu? – să fi fost a lui don Sandalio care dăduse atunci de una din acele probleme pe care ni le pune, prin trădare, jocul vieţii, poate chiar de problema care l-a dus la închisoare şi de la închisoare la moarte?

XXII

20 noiembrie

Nu, nu te osteni, Felipe; e inutil să insişti. Nu sunt dispus să caut date despre viaţa familială şi intimă a lui don Sandalio, n-am intenţia să-l caut pe ginerele lui ca să mă informez de ce şi cum a ajuns socrul lui la închisoare şi nici de ce şi cum a murit acolo. Nu mă interesează biografia lui, îmi ajunge povestea lui. Şi pe aceasta, totul este s-o visez.

Cât despre cealaltă sugestie pe care mi-o dai, să cercetez măcar cum este sau cum a fost fiica lui don Sandalio – mai bine zis cum a fost, din moment ce ginerele este văduv ca urmare a morții acestei fiice a lui don Sandalio – și cum s-a căsătorit, ei bine, să nu te aștepți la așa ceva din partea mea. Văd bine unde bați tu, Felipe, văd eu unde bați. În toată corespondența mea, tu ai simțit lipsa unei figuri de femeie și acum îți închipui că romanul pe care îl cauți, romanul pe care crezi că am să ți-l servesc eu va prinde cheag în clipa în care va apare ea. Ea! Ea din vechea poveste! Da, știu bine, „căutați femeia!" Dar eu n-am de gând s-o caut nici pe fiica lui don Sandalio, nici pe vreo altă femeie cu care el ar fi putut avea vreo legătură. Eu îmi închipui că pentru don Sandalio nu a existat o alta decât regina de la jocul de șah, această regină care merge dreaptă, ca un turn, în alb pe negru și în negru pe alb și în același timp poate merge oblic ca un episcop nebun și elefantin, de pe alb pe alb sau de pe negru pe negru; această regină care domină tabla de șah, dar la a cărei demnitate imperială poate ajunge, schimbându-și sexul, un amărât de pion. Aceasta cred eu că a fost singura regină a gândurilor sale.

Nu știu ce scriitor, din cei ce insistă asupra importanței sexualității, a spus că femeia este un sfinx fără enigme. Se poate; dar problema esențială a romanului, adică a jocului vieții noastre nu este o chestiune de sex, după cum nu este o chestiune de stomac. Problema esențială a romanului nostru, a romanului tău, Felipe, și al meu, al lui don Sandalio, este o problemă de personalitate, de a fi sau a nu fi, și nu de a mânca sau a nu mânca, de a iubi sau de a fi iubit; problema romanului nostru, al fiecăruia dintre noi, este dacă suntem mai mult decât jucători de șah sau de cărți sau membri de cazinouri sau... profesia, meseria, religia sau sportul care vrei tu și acest roman i-l las fiecăruia dintre voi ca să-l viseze cum crede el că i-ar fi mai de folos, să-l amuze și să-l consoleze. Se poate întâmpla să existe sfincși fără enigmă – și acestea sunt romanele care plac membrilor de cazinouri –, dar există și enigme fără sfinx. Regina de la șah nu are bust, sâni, chipul de femeie al sfinxului care stă la soare în nisipurile deșertului, dar are și ea enigma ei. Fiica lui don Sandalio se poate să fi fost ca un sfinx și să fi constituit cauza tragediei sale intime, dar nu cred să fi fost enigmatică; în shimb

regina gândurilor sale era enigmatică, deşi nu ca un sfînx; regina gândurilor sale nu stătea la soare în nisipurile deşertului, ci străbătea tabla în lung şi-n lat, mergând ba înainte, ba oblic. Ce vrei mai roman decât ăsta?

XXIII

28 noiembrie

Auzi poveste! Acum îmi vii cu ideea asta că să scriu cel puţin romanul lui don Sandalio jucătorul de şah. Scrie-l tu, dacă vrei. Ai aici toate datele, pentru că nu există mai multe decât cele pe care ţi le-am dat eu în aceste scrisori ale mele. Dacă îţi trebuie şi altele, inventează-le, amintindu-ţi de ceea ce spunea Pepe Galicianul al nostru. Deşi, în definitiv, ce vrei mai roman decât cel pe care ţi l-am povestit eu? Are de toate. Şi dacă cineva crede că nu ar fi de-ajuns, să pună de la el. În această corespondenţă a mea cu tine se află tot romanul jucătorului meu de şah. Pentru mine alt roman nu există.

Zici că ai jindui la ceva mai mult, la altceva? Bine, atunci fii atent, caută în oraşul în care locuieşti o cafenea cu oglinzi aşezate faţă în faţă şi înceţoşate, instalează-te undeva la mijloc şi lasă-te în voia visului. Şi dialoghează cu tine însuţi. Aproape sigur ai să sfârşeşti prin a-l descoperi pe don Sandalio al tău. Zici că nu ar mai fi al meu? Ce contează! Că nu e jucător de şah? O fi jucător de biliard sau de fotbal sau de ce-o fi. Sau o fi romancier. Fă-te aşadar, dragul meu Felipe, romancier şi nu va mai trebui să ceri romane de la alţii. Un romancier nu trebuie să citească romanele altora, chiar dacă alta e părerea lui Blasco Ibáñez[1], care spune că el abia dacă mai citeşte şi altceva decât romane.

Şi dacă e cumplit să fii de profesie fabricant de romane, cu mult mai cumplit este să fii de profesie cititor de romane. Şi crede-mă că n-ar exista fabrici, aşa cum sunt cele americane în

[1] *Vicente Blasco Ibáñez* (1867-1928), romancier spaniol.

care se produc articole în serie, dacă n-ar exista o clientelă care să consume articolele de serie, produsele cu marcă de fabrică. Şi acum, ca să nu fiu nevoit să-ţi scriu întruna şi ca să fug odată din acest colţ unde mă urmăreşte umbra enigmatică a jucătorului de şah, chiar mâine voi pleca spre tine, ca să continuăm acolo prin viu grai acest dialog despre romanul lui don Sandalio.

Pe curând, aşadar, şi te îmbrăţişează, în scris, prietenul tău.

EPILOG

Am revăzut această corespondenţă pe care mi-a trimis-o un cititor necunoscut, am recitit-o o dată şi încă o dată şi pe măsură ce o citesc mai mult şi o studiez mai bine, mă cuprinde o bănuială şi anume că e vorba, cel puţin în parte, de o ficţiune pentru a prezenta un fel de autobiografie prelucrată. Cu alte cuvinte că don Sandalio ar fi însuşi autorul scrisorilor, că s-a dedublat pentru a se reprezenta mai bine şi în acelaşi timp a se travesti şi a-şi ascunde adevăratul chip. Firește că n-a putut povesti împrejurările morţii sale şi conversaţia ginerelui său cu presupusul corespondent al lui Felipe, adică cu sine însuşi, dar acesta nu este decât un truc romanesc.

Sau nu cumva don Sandalio, acel *Don Sandalio al meu* din epistole nu este altul decât însuşi *dragul meu Felipe?* Să fie toate acestea o autobiografie romanţată a destinatarului scrisorilor, Felipe şi poate chiar a cititorului meu necunoscut? Autorul scrisorilor! Felipe! Don Sandalio jucătorul de şah! Figuri ale unei galerii de oglinzi înceţoşate!

Se ştie prea bine, de altfel, că orice biografie, istorică sau romanescă – care în acest caz e acelaşi lucru – este întotdeauna autobiografică, că orice autor care presupune că vorbeşte despre un altul nu vorbeşte în realitate decât despre sine însuşi şi despre propria lui persoană aşa cum crede el că este, oricât de diferită ar fi imaginea lui despre sine însuşi de propria lui persoană. Cei mai mari istorici sunt romancierii, care se amestecă pe ei înşişi

în cea mai mare măsură în istoriile lor, în istoriile pe care le inventează.

Pe de altă parte, orice autobiografie este nici mai mult nici mai puțin decât un roman. Romane sunt *confesiunile*, de la Sfântul Augustin la Jean-Jacques Rousseau și roman este *Poezie și adevăr* de Goethe, cu toate că acesta, prin însuși titlul pe care l-a dat *memoriilor* sale, arată ce a văzut cu toată olimpiana lui clarviziune – că nu există adevăr mai adevărat decât cel poetic, că nu există istorie mai adevărată decât romanul.

Orice poet, orice creator, orice autor de romane și nuvele – a scrie romane înseamnă a crea – atunci când creează personaje se creează pe sine însuși și dacă acestea se nasc moarte înseamnă că el ca autor este mort. Orice poet, vreau să spun orice creator, inclusiv Supremul Poet, Eternul Poet, adică Dumnezeu, pe măsură ce își creează în mod continuu Universul, poematizându-l nu face decât să se creeze pe Sine însuși în Poemul său, în Divinul Său Roman.

Date fiind toate acestea și multe altele pe care nu le mai pomenesc, nimeni nu-mi va scoate din cap ideea că autorul acestor scrisori în care ni se povestește biografia lui don Sandalio, jucătorul de șah este însuși don Sandalio deși, pentru a ne deruta, ne vorbește de propria lui moarte și de lucruri care s-au petrecut la scurt timp după aceea.

Nu o să lipsească, cu toate acestea, vreun cititor materialist din cei cărora le lipsește timpul material – *timp material*, cât de revelatoate este această expresie! – necesar ca să se cufunde până la cele mai profunde probleme ale jocului vieții, care să vină cu părerea că probabil eu am scris, cu datele din aceste scrisori, povestea lui don Sandalio, eu am găsit rezolvarea problemei misterioase a vieții sale și am făcut în felul acesta un roman, ceea ce se numește roman. Dar eu, care trăiesc într-un timp spiritual, mi-am propus să scriu romanul unui roman, care e ceva asemănător cu umbra unei umbre, nu romanul unui romancier și să-l scriu pentru cititorii mei, pe care mi i-am făcut pe măsură ce și ei m-au făcut pe mine. Alt lucru nu mă interesează prea mult și nu-i interesează prea mult nici pe cititorii mei. Cititorii mei, ai mei, nu caută lumea coerentă a nuvelelor sau romanelor așa-numite realiste; cititorii mei știu că subiectul nu

este decât un pretext pentru o nuvelă sau un roman şi că romanul sau nuvela rămân întregi şi încă mai pure, mai interesante, mai romaneşti, dacă se renunţă la subiect. De altfel, eu nici nu am nevoie ca cititorii mei – precum necunoscutul care mi-a dat scrisorile lui Felipe – să-mi procure subiecte pe care eu să le dau în nuvele şi romane; prefer, şi sunt sigur că şi ei au să prefere, să le propun eu nuvele şi romane, iar ei să le pună subiecte. Cititorii mei nu sunt dintre aceia care atunci când se duc să audă o operă ori să vadă un film – sonor sau nu – obişnuiesc să cumpere dinainte subiectul ca să ştie la ce să se aştepte.

Salamanca, decembrie 1930

UN BIET OM BOGAT SAU SENTIMENTUL COMIC AL VIEŢII

Dilectus meus misit manum suam per foramen, et venter meus intremuit ad tactum eius.

(Cantica Canticorum, V, 4)[1]

Emeterio Alfonso era, la cei douăzeci şi patru de ani ai săi, burlac, singur şi fără obligaţii familiale, posesor al unui mic capital şi în acelaşi timp funcţionar la Bancă. Îşi amintea vag de copilărie şi de felul în care părinţii săi – modeşti meşteşugari care, economisind întruna, adunaseră oarecare avere – obişnuiau să exclame atunci când îl auzeau recitînd din textul de retorică şi poetică: „Tu ai să ajungi ministru!" Dar el, la vârsta la care ajunsese, având mica lui rentă şi leafa, nu invidia nici un ministru.

Emeterio era un tânăr înclinat, în mod esenţial şi radical, să economisească. În fiecare lună depunea rodul economiilor sale chiar la Banca la care îşi făcea serviciul. Şi aşa cum era economicos cu banii, era grijuliu cu munca, sănătatea, gândirea şi sentimentele. Se limita în treburile lui bancare să-şi facă datoria şi nimic mai mult, era temător şi lua tot felul de măsuri de precauţie, accepta toate locurile comune ale bunului simţ comun şi era zgârcit cu prieteniile. În fiecare noapte, înainte de culcare, aproape întotdeauna la aceeaşi oră, îşi punea pantalonii într-unul din acele dispozitive care îi menţin întinşi şi fără cute.

Se ducea la întrunirile obişnuite de la cafenea, unde râdea de glumele celorlalţi, dar nu se obosea să facă şi el vreo glumă.

[1] Iubitul mâna pe fereastră a întins şi inima mi-a tresărit (lat.) – *Cântarea Cântărilor*, V, 4; trad. Gala Galaction.

Dintre companioni îi deveni ceva mai apropiat doar Celedonio Ibáñez, care i se adresa cu „Oh, iubitule Teotimo!" ca să-şi arate clasa. Celedonio era discipolul acelui nemaipomenit don Fulgencio Entrambosmares del Aquilón de care s-a vorbit pe larg în romanul nostru *Amor şi pedagogie*[1].

Celedonio îl învăţă pe admiratorul său Emeterio să joace şah şi îl introduse în arta amuzantă, inofensivă, onestă şi salutară a descifrării şaradelor, hieroglifelor, logogrifelor, cuvintelor încrucişate şi altor probleme inocente. Celedonio, la rândul său, se dedica economiei pure, cu calcul diferenţial şi integral şi toate celelalte, şi nu celei politice. Era consilierul şi chiar confesorul lui Emeterio. Iar acesta, graţie comentariilor lui Celedonio, se punea la curent cu sensul celor ce se petreceau, că despre cele ce se petreceau fără sens se informa din *Corespondenţa Spaniei*, pe care o citea zilnic, în fiecare seară, la culcare. Sâmbăta îşi permitea să meargă la teatru, numai la comedii sau vodeviluri, nu la drame.

Aşa era, pe dinfară, în exterior, viaţa molcomă şi metodică a lui Emeterio; în interior, dacă nu chiar în intimitate, era doar un locatar al pensiunii doñei Tomasa. Interioritatea lui era pensiunea; ea ţinea loc de familie. Formată din comis-voiajori, studenţi, candidaţi la diverse catedre şi persoane cu îndeletniciri ambigue, clientela pensiunii se primenea continuu. Clientul cel mai stabil era el, Emeterio, care pătrundea treptat din interioritatea în intimitatea casei doñei Tomasa.

Inima acestei intimităţi era Rosita, unica fiică a doñei Tomasa, care îi ajuta să ţină casa şi servea la masă, spre marea mulţumire a clienţilor. Pentru că Rosita era proaspătă, atrăgătoare, chiar provocatoare. Accepta cu surâsul pe buze unele slăbiciuni ale clienţilor, ştiind că micile ei cochetării acopereau deficienţele cotletelor servite şi suporta glumele picante, uneori chiar le provoca sau dădea replica. Rosita avea douăzeci de primăveri. Dintre toţi clienţii, cel căruia îi acorda în mod special favoarea ochilor ei plecaţi şi a clipirilor dese ale genelor era Emeterio. „Să vedem dacă îţi cade în plasă!..." – obişnuia să-i spună mama ei, doña Tomasa, iar ea, copila: „Sau dacă îl vânez..." „Da' ce, e carne sau peşte?" „Mie îmi pare că

[1] Roman publicat de Unamuno în 1902.

nu e nici carne, nici peşte, ci pui de baltă". „Pui de baltă? Atunci pune-l pe jeratic, fetiţo, pune-l pe jeratic, că doar la ce-s buni ochii ăştia?" „Bine, mamă, dar nu-l mai provoca şi tu, mă descurc cu singură" „Atunci punc-te pe treabă, ai înţeles? Şi, mult tact!" Şi aşa, Rosita începu să-l pună pe jeratic pe Emeterio, sau don Emeterio, cum îi spunea ea întotdeauna, găsindu-l chiar atrăgător.

Emeterio încerca şi el, în stilul lui economicos, să tragă foloase şi totodată să se apere, pentru că nu voia să pice de prost. În afară de asta îl rodea, printre atâtea altele care îl rodeau, faptul că ceilalţi clienţi aveau un fel de a surâde care lui, lui Emeterio, i se părea a fi plin de compasiune, atunci când urmăreau manevrele şi ocheadele Rositei; toţi, cu excepţia lui Martínez, care le privea cu toată seriozitatea lui de candidat la o catedră de psihologie. „Ei bine, nu, nu, pe mine n-are să mă prindă fetişcana asta – îşi spunea Emeterio; să rămân eu cu ea pe cap şi pe deasupra cu doña Tomasa! Vorba ceea: «Omul mai bine se-ngrijeşte singur... omul, omul..., dar nu bărbatul»".

– În plus – spunea Emeterio, confesându-i-se oarecum lui Celedonio –, fetişcana asta ştie prea multe. Are o tactică...

– Iar tu, Emeterio, împotriva tacticii... cu tact!

– Dimpotrivă, Celedonio, dimpotrivă. Tactica ei are într-adevăr tact, tactică cu tact. Dacă ai vedea cum se mai lipeşte de mine! Cu orice pretext, în aparenţă fără să vrea, mă atinge. Vrea să mă seducă, fără îndoială. Şi nu ştiu dacă nu cumva, în acelaşi timp...

– Ei lasă, Emeterio, ţi s-o fi năzărind, că tu şi unde nu-i decât un deget vezi un client.

– Din contra, clienţii sunt cei care îmi par a fi degete. Şi apoi, Martínez ăsta, candidat de profesie, o mănâncă din ochi în timp ce-şi molfăie biftecul, iar ea face impresia că l-ar ţine de rezervă pentru cazul în care eu nu m-aş hotărî.

– Păi, hotărăşte-te, Emeterio, hotărăşte-te!

– Şi dacă ai vedea cu ce vicleşuguri umblă... O dată, când mă pregăteam să citesc foiletonul din *La Corres*[1], mă pomenesc cu ea că-mi intră în cameră şi după aceea se face că ar fi tare

[1] Prescurtare de *La Correspondencia.*

rușinată și se înroșește toată și-mi zice: „Vai, scuzați don Emeterio, am încurcat!..."

– Ți se adresează cu *don*?

– Întotdeauna. Și când îi spuneam uneori să-l lase pe *don*, să-mi zică Emeterio, simplu, știi ce mi-a răspuns? Uite-așa: „Simplu? Simplu, nu, don Emeterio, cu *don*..." Și chestia cealaltă, să se prefacă precum că ar fi încurcat camera și să dea buzna...

– Te afli în casa mamei ei, doña Tomasa și mă tem ca nu care cumva, așa cum scrie la Scriptură, să te ducă în camera celei care a născut-o...

– La Scriptură? Dar Sfânta Scriptură spune lucruri de-astea?...

– Da, este din acea mistică operă, *Cântarea Cântărilor* de la care, ca printr-un cordon ombilical, s-au adăpat atâtea suflete însetate de iubirea transcendentală. Iar povestea asta cu cordonul ombilical care hrănește este și ea, firește, biblică.

– În cazul ăsta, trebuie să fug, Celedonio, trebuie să fug, fetișcana asta nu e potrivită să fie nevasta mea...

– Dar a altuia?

– Oricum, încurcături de-astea nu vreau, nu! Sau faci lucrurile cum poruncește Dumnezeu, sau nu le faci...

– De acord, dar Dumnezeu poruncește așa: creșteți și vă înmulțiți! Iar tu, după cât se vede, nu vrei să te înmulțești.

– Să mă înmulțesc? Destule înmulțiri fac eu la Bancă. Să mă mai înmulțesc și eu pe mine? Eu însumi?!

– Bine, atunci ridică-te la cub. Asta înălțare!

Într-adevăr, Emeterio nu avea altă grijă decât să se apere de tactica învăluitoare a Rositei.

– Ei, văd că încerci să mă pui pe jeratic – ajunse să-i spună el o dată – dar să știi că în van te străduiești...

– Ce vreți să spuneți cu asta, don Emeterio?

– Cu toate că, chiar în van, n-aș zice. Pentru că o dată plec de aici și... în sănătatea ta, Rosita!

– În sănătatea mea? Poate în a dumneavoastră...

– Da, în sănătatea mea, dar cu precauție...

Sărmanul Emeterio! Rosita îi cosea nasturii, pe care el dinandins îi lăsa să se rupă; Rosita obișnuia să-i facă nodul la cravată spunându-i: „Veniți încoace, don Emeterio; ce mai Adam sunteți și dumneavoastră!... Veniți să vă aranjez cum se cuvine cravata..." Rosita îi strângea sâmbăta lenjeria murdară, cu excepția vreunui articol pe care el îl sustrăgea ca să-l ducă singur la spălătorie. Rosita îi aducea la pat paharul de punci cald atunci când trebuia să se culce mai devreme din cauza guturaiului. El, la rândul lui, ajunse s-o ducă uneori sâmbăta la teatru, ca să vadă câte ceva de râs.

De ziua Morților o duse să vadă *Tenorio*[1]. „Și de ce, mă rog, don Emeterio, se dă așa ceva de Ziua Morților?" „Păi, din cauză că apare Comandorul..." „Ei bine, don Juan ăsta mie îmi pare un bleg".

Cu toate acestea, Emeterio, economicosul, nu se lăsa.

– Părerea mea – îi spunea doña Tomasa fiicei sale – este că blegul ăsta s-a încurcat pe aici cu careva...

– Ce să se încurce, mamă, ce să se încurce! Încurcături, el? Aș fi mirosit eu...

– Și dacă respectiva nu se parfumează...

– Aș fi mirosit-o pe respectiva și dacă nu s-ar fi parfumat...

– Dar vreo logodnică oficială?

– Logodnică oficială, el? Cu atât mai puțin.

– Atunci?

– Nu-l trage ața la însurătoare, mamă, nu-l trage... L-o fi trăgând la altceva...

– Păi, în cazul ăsta, fata mea, schimbăm foaia, că tu nu poți pierde vremea, va trebui să recurgem la Martínez, cu toate că aproape nu suportă comparație. Ia zi, ce cărțulii sunt alea pe care ți le-a dat să le citești?

– Mai nimic, mamă, niște trăsnăi scrise de prietenii lui.

– Bagă de seamă, să nu-i vină lui cheful să scrie romane dealea ieftine și să ne mai pună și pe noi în vreunul...

– Și ce-ai vrea, mamă?

---

[1] În Spania există tradiția ca în fiecare an, de Ziua Morților, să se dea spectacole cu piesa lui José Zorrilla, *Don Juan Tenorio* (1844), data fiind semnificația ei de glorificare a religiei catolice.

– Eu? Nici într-un caz să mă văd că apar prin broşurelele alea!

În cele din urmă, după ce se consultă şi dezbătu chestiunea cu Celedonio, Emeterio se hotărî să fugă din calea ispitei. În acest scop folosi prilejul unei vacanţe de vară pentru a pleca la o staţiune balneară ca să-şi vadă de sănătate, iar apoi, revenit în capitală şi la slujba sa de la Bancă, se mută cu bagaj cu tot la altă pensiune. Cufărul, vechiul său cufăr, îl lăsase la plecarea în vacanţă în casa doñei Tomasa, ca pe un fel de gaj, luând cu el numai o valiză. După ce s-a întors, nu se încumetă să se ducă să-şi ia rămas-bun de la Rosita, ceru doar, printr-o scrisoare, să i se trimită cufărul cel mare.

Dar cât de greu îi venea! În câte nopţi de coşmar nu-l chinuia amintirea Rositei! Abia acum înţelese cât de puternic legat de ea rămâsese, abia acum, în întunericul nopţii îl urmărea acea clipire a genelor provocatoare şi arzătoare. „Provocatoare – îşi spunea – pentru că mă cheamă, arzătoare, pentru că ascunde o flacără, flacăra unui foc şi totodată pentru că ochii ei au dulceaţa periculoasă a ochilor înfocaţi ai fetelor din Peru... Am făcut bine că am fugit? Ce rău îmi făcea Rosita? De ce am căpătat frică de ea? Omul singur... dar am impresia că văicărelile burlacului fac şi mai rău la sănătate..."

– Dorm prost şi visez urât – îi spunea lui Celedonio – îmi lipseşte ceva, simt că mă sufoc...

– Îţi lipseşte ispita, nu mai ai cu cine să lupţi.

– Pentru că nu fac altceva decât s-o visez întruna şi Rosita a devenit pentru mine un coşmar...

– Coşmar, ea? Coşmar?!

– Nu pot uita, mai ales, cum îşi pleca ochii, cum clipeau des genele ei...

– Văd că eşti pe cale să scrii un tratat de estetică.

– Fii atent, nu ţi-am spus până acuma. Tu ştii că eu am întotdeauna la mine în cameră un calendar din acelea americane de perete, ca să ştiu ce zi este...

– Vrei să spui ca să dezlegi şarada sau hieroglifele din fiecare zi...

- Şi pentru asta, şi pentru asta. Dar află că, în ziua în care am plecat din casa doñei Tomasa şi mi-am luat, bineînţeles, şi calendarul o dată cu toate ale mele, ei bine, n-am mai rupt foaia...

– Renunţând la şarada din acea zi solemnă!

– Da, n-am rupt-o şi aşa a rămas şi aşa stă şi acum.

- Asta îmi aminteşte, Emeterio, de întâmplarea cu acel bărbat proaspăt căsătorit care, după ce i-a murit nevasta, a dat un pumn în ceas, o simplă lovitură, prin care l-a oprit şi l-a lăsat aşa în continuare, ca să marcheze momentul tragic, ora şapte şi treisprezece, şi nu l-a mai reparat.

– Nu-i rău, Celedonio, nu-i rău.

– Eu cred însă că ar fi fost mai bine ca în acel moment să fi smuls acele care arătau ora şi minutul şi să continuie totuşi să-l întoarcă în aşa fel încât, dacă ar fi fost întrebat „Ce oră este, domnule?" să poată răspunde „Merge, dar nu marchează!" în loc de „Marchează, dar nu merge!" Să ţii un ceas care s-a oprit?... Niciodată! Să ticăie, chiar dacă nu marchează ora.

Emeterio continua să cultive relaţiile cu cei care veneau la întrunirile de la cafenea, râzând de glumele altora, continua să meargă la teatru sâmbăta, continua să-şi depună la sfârşitul fiecărei luni economiile la banca la care avea slujba, economii care creşteau, puse peste anterioarele economii şi continua să-şi îngrijească sănătatea de burlac convins, luând tot soiul de precauţii ca să cruţe cât mai mult. Dar, ce gol în viaţa lui! Nu, nu, întrunirile acelea nu erau viaţă. Unul dintre participanţi, cel mai glumeţ şi mai inventiv, un ziarist, se prezentase la bancă într-o zi, ca să-l tapeze de ceva bani şi, văzându-se refuzat, îi spusese de la obraz: „Dumneata m-ai escrocat!" „Eu?" „Da, dumneata, pentru că la întrunirile noastre vine fiecare cu ceea ce se pricepe şi dă ce are; eu te-am făcut să râzi, te-am distrat; dumneata nu spui nimic acolo, dumneata vii acolo doar ca un om cu bani; acum vin eu la dumneata şi te solicit în problema la care te pricepi şi dumneata mă refuzi, prin urmare dumneata m-ai escrocat, m-ai escrocat!" „Bine, dar eu, stimate domn, nu merg acolo ca om bogat, ci în calitate de consumator..." „Consumator, de ce?" „De glume! Am râs la glumele dumitale şi suntem chit!"

„Consumator zici... să consumi!... De fapt, nu faci altceva decât să te consumi!" Şi era adevărat. Cât despre noua pensiune!...

– Ce casă, Celedonio, ce casă! Asta nu-i casă, e han. La doña Tomasa, acolo da, aceea era într-adevăr casă!

– Da, o casă cu chiriaşi.

– Şi asta e o casă cu chiriaşi, dar slujnicele, ce bestii! În fine, Rosita era fiica proprietăresei, fata casei şi acolo n-am avut de-a face cu slujnicele...

– Cu femeile, vrei să zici?

– Dar dincoace, în hanul ăsta! Este aici o Maritornes[1] care se încăpăţânează să facă ouăle prăjite înotând în ulei şi de câte ori îi atrag atenţia când mi le aduce aşa, ea îmi vine mie cu explicaţii, cică ar fi „ca să ungeţi pe pâine". Imaginează-ţi!

– Precis că Rosita prăjea ouăle ca fata casei...

– Bineînţeles! Avea grijă de sănătatea mea; dar bestiile astea... Şi ce crezi, s-a mai încăpăţânat şi să-mi pună cuţărul lipit de perete, din care cauză, îţi dai seama, nu se mai poate deschide bine, pentru că e un cuţăr din acelea vechi, cu capacul curbat...

– Aha, ca cerul, concav-convex.

– Ah, Celedonio, de ce am plecat eu din casa aceea?

– Vrei să spui că în casa astălaltă nu te încălzeşte nimeni...

– Asta nu seamănă deloc a cămin... cu foc în vatră...

– Şi de ce nu te duci la altă pensiune?

– Toate sunt la fel...

– Depinde de preţ. Tratamentul e în funcţie de preţ.

– Nu, nu; în casa doñei Tomasa nu eram tratat în funcţie de preţ, ci ca unul de-al casei...

– Firește, tu nu erai un client obişnuit al pensiunii. Alte gânduri aveau ele.

– Cu bune intenţii, Celedonio, cu bune intenţii. Pentru că încep să-mi dau seama că Rosita era îndrăgostită de mine în mod dezinteresat. În schimb eu... de ce-am plecat?

– Prevăd, Emeterio, că ai să te întorci în casa Rositei...

---

[1] Personaj din romanul lui Cervantes, *Don Quijote*.

– Nu, de-acum nu mai, nu se poate. Cum să explic întoarcerea mea? Ce-or să zică ceilalţi clienţi? Ce-o să gândească Martínez?

– Martínez nu gândeşte, te asigur; se pregăteşte să predea psihologia...

Câtva timp mai târziu, Emeterio îi spunea lui Celedonio:

– Ştii cu cine m-am întâlnit ieri?

– Cu Rosita, desigur. Era singură?

– Nu, nu era singură; era cu Martínez, care e acum soţul ei; dar, în afară de asta, ea, Rosita, persoana ei, nu era numai ea...

– Nu te pricep; doar dacă te referi la faptul că era însoţită sau poate mergea pe două cărări...

– Nu, era, după cum se zice, într-o situaţie interesantă. Chiar ea s-a grăbit să mi-o spună şi cu ce priviri triumfătoare, cu ce bătaie de gene de sus în jos: „Sunt, vedeţi şi dumneavoastră, don Emeterio, într-o situaţie interesantă". Şi eu m-am tot gândit după aceea care era interesul ei în această situaţie[1].

– Cred şi eu, e cât se poate de natural ca un funcţionar de bancă să-şi pună această întrebare. În schimb celălalt, Martínez, ar fi interesant de ştiut ce gândeşte despre această situaţie interesantă în raport cu psihologia, logica şi etica. Ei bine, şi ce impresie ţi-au făcut toate acestea?

– Să fi văzut!... Pe Rosita o avantajează schimbarea.

– Care schimbare?

– Schimbarea situaţiei; s-a rotunjit, s-a făcut o adevărată matroană... Să fi văzut cât de majestuoasă şi solemnă păşea sprijinindu-se de braţul lui Martínez...

– Şi tu, precis că te-ai gândit: „De ce nu m-am lăsat? De ce nu m-am aruncat... cu capul înainte spre căsătorie?" Şi te-ai căit de fuga ta, nu-i aşa?

– Cam aşa ceva, da, cam aşa ceva...

– Şi Martínez?

– Martínez mă privea cu un surâs plin de seriozitate, cu care ar fi vrut parcă să-mi zică: „N-ai vrut-o? Uite că acum e a mea!"

– Şi tot al lui urmaşul...

---

[1] În original se mizează pe polisemantismul cuvântului *interés: interes; folos, câştig; dobândă.*

– Sau urmaşa. Pentru că dacă ar fi fost al meu, ar fi ieşit băiat, dar... cu Martínez?

– Îmi pare că deja eşti gelos pe Martínez...

– Ce mototol am fost!

– Dar doña Tomasa?

– Doña Tomasa? Ah, da; doña Tomasa a murit şi asta probabil a determinat-o pe Rosita să se căsătorească, pentru a putea ţine mai departe casa în mod decent...

– Şi în felul acesta Martínez din client a ajuns patron?

– Întocmai, dar a continuat să-şi dea lecţiile particulare şi să-şi pregătească examenul pentru ocuparea postului la catedră. Şi acum, se pare că providenţa l-a ajutat să obţină în fine o catedră şi se duce la post cu nevasta şi cu ceea ce mai poartă ea...

– Ce-ai pierdut, Emeterio!

– Dar ce-a pierdut Rosita!

– Şi ce-a câştigat Martínez!

– Pfui! O amărâtă de catedră! În schimb eu n-o să mai am un cămin, voi trăi de unul singur... burlac... Ce viaţă, Celedonio, ce viaţă!...

– Bine, dar femei sunt cu duiumul!...

– Ca Rosita, nu; ca Rosita nu! Şi ce mult o avantajează schimbarea!

– Plus avantajul catedrei.

– Îţi spun, Celedonio, nu mai sunt om.

Şi într-adevăr, toată viaţa intimă, toată ascunsa intimitate a bietului Emeterio Alfonso – Alfonso era numele de familie, drept care Celedonio îl îndemna să semneze Emeterio de Alfonso, cu particula de noblеţe *de* –, toată viaţa sa intimă se prăbuşea treptat într-un hău de mortală indiferenţă. Nu-l mai amuzau nici glumele, nu se mai distra descifrând şarade, hieroglife sau logogrife; viaţa nu-i mai aducea nici o bucurie. Dormea, dar inima îi rămânea trează, cum se spune în mod mistic în *Cântarea Cântărilor*, iar veghea inimii lui era visul. Capul lui dormea, iar inima visa. La birou făcea socoteli cu capul adormit în timp ce inima lui visa la Rosita, la acea Rosita care dobândise o nouă situaţie. Iar el, în situaţia în care se afla, trebuia să calculeze dobânzile altora. Şefii se văzură nevoiţi să-i atragă atenţia

asupra unor greşeli. Într-o bună zi îl chemă don Hilarión şi-i spuse:

– Aş dori să vorbesc cu dumneata, señor Alfonso.

– Spuneţi, don Hilarión.

– Nu pot spune că n-am fi mulţumiţi de serviciile dumitale, señor Alfonso, nu. Dumneata eşti un funcţionar model, sârguincios, harnic, discret. În plus, eşti clientul băncii. Aici îţi depui dumneata economiile. Şi e limpede că încetul cu încetul îţi faci o avere frumuşică. Dar, te rog îngăduie-mi, señor Alfonso, să-ţi pun o întrebare, în calitate nu de superior ierarhic ci, să zicem, de părinte...

– Eu nu pot uita, don Hilarión, că ai fost prietenul apropiat al tatălui meu şi că dumneavoastră mai mult decât oricui vă datorez slujba care îmi permite să economisesc dobânzile de pe bunurile lăsate de el; aşa că dumneavoastră aveţi dreptul să mă întrebaţi orice doriţi...

– În ce scop doreşti dumneata să faci asemenea economii şi să devii bogat?

Emeterio rămase buimăcit ca după o lovitură de care nu se poate şti de unde vine. Ce-şi propunea don Hilarión, cu această întrebare?

– Păi... păi... nu ştiu – bâigui.

– Faci economii ca să faci economii? Să fii bogat ca să fii bogat?

– Nu ştiu, don Hilarión, nu ştiu...; am o pasiune pentru economiile...

– Bine, dar să facă economii cineva care e neînsurat şi... fără obligaţii?

– Obligaţii? şi Emeterio se alarmă. Nu, nu am obligaţii; vă jur, don Hilarión că nu am...

– În cazul acesta nu-mi pot explica...

– Ce anume nu vă puteţi explica, don Hilarión? Spuneţi-mi limpede.

– Faptul că mereu eşti distrat, că de un timp încoace îţi scapă greşeli în socotelile pe care le faci. Şi acum, un sfat.

– Ascult, don Hilarión.

– Cel mai bun lucru pe care l-ai putea face, señor Alfonso, ca să te vindeci şi să nu mai fii distrat, ar fi... să te căsătoreşti!

Căsătorește-te, señor Alfonso, căsătorește-te. La banca noastră cei căsătoriți au randament mai bun.

– Să mă căsătoresc, don Hilarión, eu, Emeterio Alfonso? Să mă căsătoresc? Și cu cine?

– Gândește-te bine la asta în loc să fii distrat întruna. Și căsătorește-te, señor Alfonso, căsătorește-te!

Pentru Emeterio devenise imposibilă acea viață de o profundă singurătate interioară. Evita obișnuitele întruniri și se ducea la cafenelele îndepărtate, de prin mahalale, unde nimeni nu-l cunoaștea pe el și nici el pe nimeni. Privea cu tristețe, mai ales duminicile, la acele familii de meșteșugari și de mici burghezi – poate câte un profesor de psihologie – care mergeau, cei doi soți și copiii, să-și bea cafeaua cu pâine prăjită și să asculte concertul popular de pian. Iar când vedea câte o mamă ștergându-l la nas pe vreunul din copiii mai mici, își amintea de grija maternă, da, maternă, pe care o avea față de el Rosita, în casa doñei Tomasa. Și gândul îl purta la orașul de provincie, obscur și îndepărtat, în care Rosita, Rosita lui, avea grijă ca Martínez să nu fie distrat, ca să poată da lecții de psihologie, logică și etică fiilor altor bărbați și altor femei. Și dacă întorcându-se spre... casă nu, pentru că aceea nu putea fi numită casă, ci han sau hotel, pe vreo străduță sordidă, se întâmpla să se audă strigat de câte o mogâldeață înfășurată în mantie: „Ascultă, om bogat!", atunci își spunea în sinea lui, în timp ce grăbea pasul: „om bogat? Și la ce bună bogăția? La ce bune dobânzile de pe economiile mele dacă nu contribui și eu la situația interesantă a cuiva? Numai ca să cumpăr hârtie de la stat? Dar ce mă privește pe mine statul? Nu mă interesează... De ce am fugit, Doamne? De ce nu m-am aruncat? Cu capul înainte!"

Asta nu mai era viață. Începu să vagabondeze pe ulițe, să se piardă în mulțimea trecătorilor, să-și imagineze viața interioară a celor cu care își încrucișa drumul, dezgolindu-le cu privirea nu numai trupul, ci și sufletul. „Dacă aș fi știut eu – își spunea – psihologia pe care o știe Martínez... Martínez ăsta pe care eu l-am căsătorit cu Rosita. Pentru că nu încape îndoială că eu am fost cel care i-am căsătorit... Acum, în fine, să fie fericiți și să aibă parte de sănătate, că asta contează... Oare ei își mai amintesc de mine? Și când anume?"

Se obişnui, mai întâi, să urmărească fetele, după aceea pe cei care le urmăreau pe ele, mai apoi să asculte vorbele curtenitoare la care ele nu şovăiau să răspundă, pentru ca în cele din urmă să urmărească perechile, ce mult se bucura să vadă perechi reuşite! „Hait – îşi spunea – pe asta a lăsat-o logodnicul... sau ce-o fi fost..., umblă de una singură, dar n-o să treacă mult şi are să apară altul... Ăştia îmi pare că au făcut un schimb cu ceilalţi doi; să fie o nouă combinaţie?... Câte combinaţii binare or încăpea între patru termeni?... Încep să uit matematica..."

– Bine, omule – îi spuse într-o zi Celedonio surprinzându-l în timp ce bătea străzile făcând investigaţii sau făcea investigaţii bătând străzile –, bine omule, ştii că ai început să devii o figură populară printre perechile de logodnici?

– Cum aşa?

– Ţi-au prins partea slabă; ce se mai distrează pe seama celui pe care îl numesc ei inspectorul de logodne! Toţi spun: Bietul om!

– Ei bine, află că într-adevăr asta e pasiunea mea, nu pot să neg. Sufăr dacă văd pe vreun flăcăiandru că-şi lasă iubita pentru alta ori dacă fetele sunt silite să-şi schimbe iubitul ori dacă vreuna din cele vrednice nu-şi găseşte pe cineva care să-i spună: „Să nu te ofileşti!" Şi oricât s-ar găti, nu vine la ea nici un pretendent.

– Sau chiriaş.

– Cum vrei. Asta mă face să sufăr mult şi dacă s-ar putea aş înjgheba o agenţie matrimonială sau m-aş face peţitor.

– Sau altceva...

– Mi-e totuna. Dacă lucrurile acestea s-ar face aşa cum le-aş face eu, din dragoste pentru semenii mei, din caritate, din umanitate, nu cred că ar fi ceva dezonorant...

– Cum să fie, Emeterio, cum să fie! Aminteşte-ţi că Don Quijote, cavalerul model şi culme a dezinteresului, spune că „nu este aşa cum ar fi de dorit îndeletnicirea de codoş, care este o îndeletnicire de oameni înţelepţi, extrem de necesară în republica bine organizată şi cu care n-ar trebui să se ocupe decât persoane de origine bună şi în plus ar mai trebui să existe încă cineva care să-i vadă şi să-i examineze chiar pe aceştia..." şi aşa mai

departe, toate câte urmează în legătură cu asta şi pe care nu mi le mai amintesc...

– Chiar aşa-i, aşa-i, Celedonio, mă pasionează acest lucru, dar ca artă pură; artă pentru artă, din cel mai curat dezinteres şi nici măcar cu scopul ca republica să fie bine organizată, ci doar pentru ca ei să se bucure cât mai din plin, iar eu să mă bucur la rândul meu văzându-i şi simţindu-i pe ei bucuroşi.

– Şi e firesc ca Don Quijote să fi avut slăbiciunea pentru codoşi şi alte asemenea soiuri de oameni. Aminteşte-ţi cu câtă milostenie, cu câtă dragoste maternă s-au purtat cu el fetele acelea zise prostituate ori milostiva Maritornes, care ştia să lase deoparte onestitatea când era vorba să sară în ajutorul aproapelui ei. Sau crezi cumva că Don Quijote e ca domnii aceia de la Academia regală de Limbă Spaniolă care definesc prostituata drept „femeia care se foloseşte de trupul ei pentru a câştiga, practicând viciul lascivităţii". Dar câştigul e una şi activitatea e alta. Şi multe o fac nu pentru a câştiga, nici din lascivitate, ci ca să se amuze.

– Da, ca pe un sport.

– Ca şi tine, ca pe un sport şi nu ca să câştigi, nici din lascivitate, nu-i aşa, cum faci tu când urmăreşti perechile...

– Îţi jur că...

– Da, chestiunea e să-ţi treci vremea, fără să te implici prea serios. Tu întotdeauna ai fugit de implicare. E mai amuzant să se implice şi să se compromită alţii.

– Dar să ştii, îmi pare atât de rău când văd o fată cu toate calităţile că-şi schimbă iubiţii şi nu-l ţine pe nici unul...

– Eşti un artist, Emeterio. Nu ţi-ai dat seama niciodată că ai vocaţie pentru artă?

– Ba da, într-o vreme m-am apucat să modelez...

– Aha, deci îţi place să frământi lutul cu mâna...

– Era şi asta...

– Divină îndeletnicire aceea de olar, că doar aşa se spune că ar fi făcut Domnul pe primul om, ca pe o oală de lut...

– Dar mie, Celedonio, mai mult mi-ar plăcea să restaurez amforele antice...

– Cârpacidestrâchini! Cu scoabe?

– Nu, domnule; treaba asta cu scoabele e o grosolănie. Dar închipuie-ţi tu să iei o amforă...

– Zi-i mai bine urcior, Emeterio.

– Bine, să iei un urcior făcut cioburi şi să-l faci ca nou...

– Îţi repet, Emeterio, tu eşti un adevărat artist. Ar trebui să-ţi faci un atelier de o..rie.

– Şi spune, Celedonio, când Dumnezeu i-a scos o coastă lui Adam ca s-o facă din ea pe Eva, i-a pus-o la loc după aceea?

– Îmi închipui că da. După ce a pus mâna pe ea, bineînţeles.

– Ce mai, Celedonio, n-am ce face, mă pasionează îndeletnicirea asta care lui Don Quijote i s-a părut a fi atât de necesară şi n-o fac nici din plăcerea de a pune mâna...

– Nu, tu preferi să priveşti cu ochii...

– E mai spiritual.

– Aşa se pare.

– Uneori, gândindu-mă la singurătatea mea, îmi vine în minte ideea că eu trebuia să mă fi făcut preot...

– Pentru ce?

– Pentru ca să ascult spovedaniile...

– Ah, da! Ca să-şi deschidă sufletul în faţa ta?...

– Îmi amintesc când mergeam eu la spovedanie, fiind copil, şi preotul, între două prize de tutun, mă iscodea: „Să nu minţi, să nu minţi, de câte ori, de câte ori?" Dar eu nu-mi puteam deschide sufletul în faţa lui. Nici măcar nu-l pricepeam.

– Şi acum, pricepi mai mult?

– Ascultă, Celedonio, ceea ce mi se întâmplă acum este că...

– Că te plictiseşti de nu mai poţi...

– Ceva mai rău, ceva mai rău...

– Firește, trăind în singurătatea asta...

– În singurătatea amintirilor mele de le pensiunea doñei Tomasa...

– Iarăşi Rosita!

– Iarăşi, da, iarăşi Rosita...

Şi se despărţiră.

Ceea ce avu prilejul să observe într-una din escapadele lui ascunse îl impresionă puternic. Puţin după ce intrase, pe înserat, într-o cafenea de cartier, deschise uşa o tânără, cu unghiile

lungi, cu genele lungi – ca Rosita!; unghiile, vopsite cu roşu, iar genele negre sub sprâncenele smulse şi apoi vopsite cu negru, genele ca nişte unghii ale pleoapelor umflate şi vineţii.

„Ce gene mari!" – îşi spuse Emeterio. Şi îşi aminti ce auzise de la Celedonio – care era un erudit – despre o plantă carnivoră, roua-cerului, prevăzută cu un fel de gene cu care prinde insectele atrase de floarea ei şi le suge sucul. Tânăra cu genele lungi înaintă mlădiindu-se, privi în jur cu ochi scormonitori, îşi trecu privirea peste Emeterio şi făcu favoarea unei bătăi de gene bătrânelului chel care îşi sorbea încetişor cafeaua cu lapte, după ce mai devreme înfulecase pâine prăjită. Îl prinse în unghiile pleoapelor, făcându-i cu ochiul, în timp ce îşi trecea limba ca să-şi umezească buzele pline. Bătrânelului i se aprinse chelia, ajungând de culoarea unghiilor de la degetele tinerei; ea îşi umezea buzele colorate în violet, iar el înghiţi în sec. Tânăra îşi aplecă într-o parte capul şi, ridicându-se de parcă ar fi avut un resort, ieşi. După ea, ducându-şi mâna la nas pentru a disimula, o luă pe urmele genelor lungi şi el, bietul bătrânel cu cafeaua cu lapte. Iar după ei doi, tulburat până-n străfunduri, Emeterio, care se întreba în sinea lui: „O fi având dreptate don Hilarión?".

Aşa treceau anii în goană şi Emeterio trăia ca o umbră rătăcitoare şi economicoasă, precum o ciupercă, fără viitor şi aproape fără trecut. Pentru că treptat i se ştergea până şi amintirea acestuia. Nu numai că nu-l mai frecventa pe Celedonio, dar aproape că fugea de el. Mai ales de când Celedonio se căsătorise cu servitoarea lui.

– Ce mai e cu tine, Emeterio – îl întrebă acesta o dată când se întâlniră – ce-i cu tine?

– Ei, băiatule, nici eu nu mai ştiu. Nu mai ştiu cine sunt.

– Dar înainte ştiai?

– Nu mai ştiu nici dacă sunt... Trăiesc...

– Şi te îmbogăţeşti, aşa mi s-a spus...

– Mă îmbogăţesc?

– Şi cu Rosita, ce mai e? Pentru că el, Martínez, a făcut între timp tot ce putea face el mai mult...

– Adică, alte situaţii interesante? Alţi copii?

– Nu; un loc vacant pe listă...

– Cum? A murit?

– Da, a murit, lăsând-o pe Rosita văduvă şi cu o fiică. Şi tu, Emeterio, ai să faci într-o bună zi un loc vacant... la Bancă.

– Taci, taci, nu vorbi de asta!

Şi Emeterio o luă la goană, cu gândul la postul vacant. De atunci încolo, în nebulozitatea umbrei în care se topeau ofilitele lui amintiri, începu să ia proporţii o singură preocupare: postul vacant. Şi ca să nu se mai frământe, ca să uite că îmbătrâneşte, ca să nu se mai gândească atâta că într-o bună zi avea să se pensioneze – pensionar şi burlac, burlac pensionat! – bătea străzile căutând cu privirea neliniştită vreo imagine de care să se agaţe. „Pensionat şi burlac – îşi spunea – ce mai bucurie! Dar Rositei ce bucurie îi va fi rămas, în afară de fiica ei?"

Până ce, într-una din zile simţi cum brusc, ca după o revelaţie providenţială, inima îi tresare, cuprinsă parcă de presimţiri şi prinde să renască trecutul acela care ar fi putut fi şi n-a fost, trecutul acela care era ex-viitorul său. Cine era apariţia minunată care umplea strada ca mireasma pădurii virgine? Cine era fetişcana mândră, cu priviri provocatoare, care îi întinerea pe cei ce o vedeau?

Se luă după ea. Iar ea, simţindu-se urmărită, începu să calce mai apăsat şi să-şi întoarcă din când în când faţa cu ochi surâzători, cu un zâmbet amuzat, de compătimire pentru cel care o privea. „Căutătura asta – îşi spuse Emeterio – vine parcă din altă lume..., da, am impresia că ar veni parcă din adâncul vechiului meu cufăr, în care mă aşteaptă calendarul de odinioară".

De acum avea o ocupaţie şi anume să urmărească misterioasa apariţie, unde locuia, cine era şi... Ah, acel teribil post vacant după pensionare sau după... Şi greşelile pe care făcea calculând dobânzile altora!

Câteva zile mai târziu, vagabondând prin cartierele pe unde se ivise apariţia, o văzu însoţită de un tânăr. Şi-i veni în minte, nu ştia bine nici el din ce pricină, Martínez. Simţi că e gelos. „Ia te uită, mă ramolesc – îşi spuse. Pensionarea asta care îmi bate la uşă!... Locul vacant!"

Nu trecu mult şi se întâlni cu Celedonio.

– Ştii, Celedonio, pe cine am întâlnit ieri?

– Cum să nu ştiu: pe Rosita!

– De unde știi?

– Ajunge să-ți văd privirea. Pentru că te găsesc reîntinerit, Emeterio.

– Adevărat? Ei bine, așa e.

– Și cum ai întânit-o?

– Ca să vezi, acum câteva zile, în hoinărelile mele pe străzi, îmi iese în cale o apariție divină..., o fetișcană numai flăcări în ochi, plină de viață, plină...

– Lasă *Cântarea Cântărilor,* treci la subiect.

– Și m-am luat după ea. Fără să bănuiesc, firește, cine este. Cu toate că ceva îmi spunea mie inima, o presimțire îmi spunea mie, într-un fel nedeslușit, așa ceva care venea din ăsta... ăsta...

– Da, ceea ce Martínez, tatăl ei, ar fi numit subconștient...

– Exact, subcoștientul ăsta...

– Subconștient se spune...

– Mă rog, subconștientul mi-o spunea, dar eu... nu-l înțelegeam. Și am văzut-o cu un tinerel, logodnicul ei, și am fost gelos...

– Da, pe Martínez.

– Mi-am propus chiar să-l trimit la plimbare pe tinerel...

– Trimis la plimbare vei fi tu, Emeterio.

– Nu-mi mai aminti de pensionare, că acum inima mi-e plină de bucurie[1]. Sigur că îmi spuneam în sinea mea: „Ai grijă, Emeterio, vezi ca nu cumva acum, la cincizeci de ani și mai bine, să te lași prins de o copiliță care ar putea foarte bine să fie fiica ta... Ai grijă, Emeterio..."

– Și cum s-au terminat toate astea?

– Cum să se termine, ieri, tot mergând pe urmele copilei divine, ajung la casa unde locuiește și mă pomenesc că iese de acolo Rosita în persoană, mama ei. Dacă ai vedea-o cum arată! Parcă n-au trecut anii peste ea!

– Nu, în schimb au trecut peste tine... și peste dobânzile tale.

– O femeie dolofană bine, de patruzeci și șase de ani! Da, o doamnă care pare de vârstă incertă... Îndată ce a dat cu ochii de

[1] În original, joc de cuvinte: *jubilación* (span.) – pensionare și *jubilo* – jubilare, bucurie.

mine: „Încântată să vă văd, don Emeterio!..." „Eu sunt şi mai încântat, Rosita, şi mai încântat!" – i-am răspuns. " Dar ce mai faceţi?" m-a întrebat. Şi am început să stăm la taifas, până ce m–a invitat să urc şi să intru în casă...

– Şi tu ai urcat şi ea ţi-a prezentat-o pe fiica ei...

– Întocmai!

– Întotdeauna a fost Rosita, ştii tu mai bine decât mine, o femeie pricepută la tactică şi manevre.

– Crezi tu aşa ceva?

– Ceea ce cred este că era la curent cu faptul că o urmăreai pe fiica ei şi, după ce tu i-ai scăpat, se gândeşte să te vâneze acum, cu dobânzi cu tot, pentru fiica ei...

– Stai să vezi, stai să vezi! Mi-a prezentat-o, într-adevăr, pe fiica ei, pe Clotilde, dar aceasta a plecat imediat, pretextând nu mai ştiu ce, şi am avut impresia că asta nu i-a prea convenit mamei...

– E clar, se ducea după logodnicul ei...

– Iar noi am rămas singuri...

– Acum începe partea interesantă.

– Şi mi-a povestit despre viaţa ei şi despre văduvie. Stai, să văd dacă-mi amintesc bine: „După ce dumneavoastră aţi fugit de la noi..." a început ea să-mi zică. Iar eu: „Am... fugit?" După care, ea: „Da, după ce aţi... fugit de la noi, eu am rămas nemângâiată, pentru că figura aceea, recunoaşteţi şi dumneavoastră, don Emeterio, n-a fost tocmai plăcută, ce să mai vorbim... Şi în cele din urmă, am fost nevoită să mă căsătoresc. N-am avut încotro!" „Şi soţul tău?" – am întrebat-o „Cine, Martínez? Sărăcuţul! Un biet om – sărac, adică tot ce poate fi mai rău..."

– Iar ea, se gândea în acest timp că un biet om bogat, ca tine, Emeterio, e tot ce poate fi mai bun...

– Nu ştiu. Şi a început să se smiorcăie...

– Da, cu gândul la ea şi la fiica ei...

– Şi mi-a spus despre fiica ei că era o bijuterie, o piatră preţioasă...

– Fără montură.

– Ce vrei să spui?

– Nimic decât că acuma încearcă să te facă pe tine s-o montezi sau să-i găsești locul potrivit...

– Ce-ți mai trece prin minte, Celedonio!

– Nu mie, ei, ei!

– Cred că te înșeli dacă presupui că ea...

– Nu, nu presupun altceva decât că încearcă s-o aranjeze pe fiică-sa, să ți-o plaseze ție...

– Și ce dacă ar fi așa?

– Păi, înseamnă că te-ai lăsat, Emeterio, că ai căzut, că deja te-a vânat sau te-a pescuit.

– Ei, și ce-i cu asta?

– Nimic, decât că de-acum poți să ieși la pensie.

– Și când vizita a luat sfârșit, mi-a spus: „De acuma puteți veni oricând doriți, don Emeterio, veți fi aici ca și în casa dumneavoastră".

– Chiar că are să fie casa ta.

– Depinde de Clotilde.

– Nu, depinde de Rosita.

Și într-adevăr, între Rosita și fiica ei Clotilde începu un fel de duel.

– Ascultă, fetița mea, trebuie să te gândești bine și să lași copilăriile. Logodnicul ăsta al tău, Paquito ăsta, nu mi se pare o partidă, în schimb don Emeterio este...

– O partidă?

– Da, o partidă. Sigur că e cu mult mai în vârstă ca tine, că ar putea foarte bine, la anii lui, să-ți fie tată; dar încă arată bine și mai ales, m-am informat eu și am aflat, stă bine cu fondurile...

– Și bineînțeles, cum tu n-ai putut să pui mâna pe el când erai fată de vârsta mea, acum vrei să mi-l pasezi mie... *Iote!* Un babalâc ca ăsta! Și zi, tu de ce l-ai lăsat să-ți scape?

– A avut dintotdeauna spirit de economie și era foarte preocupat să-și cruțe sănătatea. Cine știe ce i s-o fi năzărit, că dacă s-ar fi căsătorit cu mine...

– Păi acum, mamă, ar fi și mai rău, pentru că, ținând cont de anii lui și de ai mei, problema asta cu sănătatea... aici ar fi de înțeles, trebuie să-l preocupe și mai mult.

– Eu însă cred că nu-i aşa, că el acum nu-şi mai face griji cu sănătatea, iar tu trebuie să te foloseşti de asta.

– Ascultă, mamă, eu sunt tânără, mă simt tânără şi nu vreau să mă sacrific s-o fac pe infirmiera ca să-mi rămână după aceea un mic capital. Nu, nu, eu vreau să mă bucur de viaţă...

– Ce prostuţă eşti, fetiţo! Tu nu ştii cum e cu lanţul!

– Ce mai e şi asta?

– Păi, iaca: tu te căsătoreşti cu acest domn, care te ţine... bine, cât te-o ţine..., tu îl îngrijeşti...

– Îngrijesc de sănătatea lui, aşa-i?

– Dar nu prea mult, nu e nevoie să te sacrifici. Mai întâi de toate, îţi faci datoria...

– Dar el?

– Şi el îşi face datoria, tu rămâi văduvă, când eşti o adevărată matroană, dar încă în plinătatea vârstei...

– Cum eşti tu acum, nu-i aşa?

– Da, ca mine; numai că cu n-am para chioară, pe când tu, dacă te căsătoreşti cu don Emeterio, ai să rămâi văduvă în alte condiţii...

– Da, cu ceva parale...

– Ei, aici e şpilul. Atunci, văduvă, bogată şi pe deasupra arătoasă, pentru că tu semeni cu mine şi ai să câştigi cu anii..., ei bine, văduvă şi bogată, ai să-ţi poţi cumpăra pe oricare Paquito ţi-o fi pe plac.

– Care, la rândul lui, îmi moşteneşte paralele şi-şi caută, când ajunge şi el un don Emeterio, o altă Clotilde...

– Şi tot aşa înainte, iaca ăsta-i lanţul, fetiţa mea.

– Ei bine, mamă, eu nu mă leg cu lanţul ăsta.

– Adică, te încăpăţânezi sau mai bine zis te prosteşti cu iubiţelul tău? Crezi că dragostea ţine de foame? Gândeşte-te bine, fata mea, gândeşte-te.

– M-am gândit şi m-am răzgândit. Cu don Emeterio, nu. Am să ştiu eu cum să-mi câştig pâinea, dacă trebuie, n-am nevoie de punga lui.

– Dar tu îl vezi, fetiţo, cât de entuziasmat este, ramolit, bietul om, dar e capabil să facă pentru tine orice nebunie; vezi că...

– Ce-am spus e bun spus, mamă.

– Bine, şi acum, ce-i spun eu când are să vină iar? Ce fac cu el?

– Păi, încearcă tu încă o dată să-l aprinzi.

– Dar bine, fetiţo!...

– Mă înţelegi tu, mamă.

– Chiar prea bine, fetiţa mea.

Şi s-a prezentat din nou, firește, don Emeterio acasă la Rosita.

– Ascultaţi, don Emeterio, fata mea nu vrea să audă vorbindu-se de dumneavoastră...

– Nici vorbindu-se?

– Ei, nici chiar aşa, vreau să zic că nu vrea nici să i se pomenească de căsătorie...

– Nu, nu, n-am de gând deloc să o forţez, Rosita, nici gând de aşa ceva... Dar eu... mi se pare că reîntineresc... parcă sunt altul... sunt în stare să...

– Să-i faci dotă?

– Sunt în stare să... mi-ar plăcea aşa mult, la vârsta mea ... eu mereu atât de singur... să am un cămin... o familie de îngrijit, burlăcia mă apasă de acum... nu mă mai aşteaptă decât pensia şi locul vacant...

– Adevărul, Emeterio – şi o dată cu suprimarea, pentru întâia oară, a lui don, se sprijini mai mult de el – mă miram şi eu de ce te străduiai tu atâta să economiseşti ca să faci avere, dacă nu aveai familie... era de neînţeles...

– Asta îmi zicea într-o vreme şi don Hilarión.

– Dar spune-mi, Emeterio – şi, cu o tehnică perfidă, se lipi şi mai mult de el – spune-mi, îţi mai este teamă pentru sănătatea ta, ca în vremurile noastre bune?

Emeterio nici nu mai ştia dacă visa ori era treaz; se simţea transportat înapoi în timp, în vremea aceea la care tot visase de douăzeci şi mai bine de ani; tot ce se petrecuse după aceea i se ştersese din minte şi chiar apariţia Clotildei părea să se fi destrămat. Îl cuprindea ameţeala.

– Ţi-au trecut acele temeri pentru sănătatea ta, Emeterio?

– Acum, Rosita, acum mă simt în stare de orice. Nu mă mai tem nici de... locul vacant! De ce am lăsat, Dumnezeule, să-mi scape ocazia atunci?

– Dar nu sunt eu aici, Emeterio?

– Tu, tu, Rosita? Tu?

– Da, eu... eu...

– Dar...

– Spune, cum îţi par?

Şi, nici una nici două, i se aşeză pe genunchi. Iar Emeterio începu să tremure de bucurie, nu de bătrâneţe. Şi-i cuprinse cu braţele talia de respectabilă matroană.

– Ai ceva greutate, fetiţo!

– Da, are omul pe ce pune mâna, Emeterio.

– Eşti plinuţă bine.

– Să fi ştiut eu, pe vremea când ne-am cunoscut, tot ce ştiu acuma...

– Dacă aş fi ştiut eu, Rosita, dacă aş fi ştiut eu!...

– Ah, Emeterio, Emeterio – şi-l mângâia trecându-şi palma peste nasul lui – ce prostuţi eram noi atunci...

– Tu nu prea erai, prostul eram eu.

– Când mama mă tot îndemna să te provoc şi tu erai aşa de...

– Aşa de tembel?!

– Dar acuma...

– Acuma ce?

– Nu vrei să reparăm trecutul?

– Bine, dar asta e o declaraţie în toată regula!

– Întocmai! Dar nu ca aceea a lui Tenorio, blegul acela, pentru că nici nu e în versuri, nici nu suntem într-un loc retras, pe malul apei, nici nu străluceşte luna, nici...

– Dar fiica ta, Rosita? Ce facem cu Clotilde?

– Asta va fi spre binele ei...

– Şi al tău.

– Şi al tău, Emeterio!

– Nu-ncape îndoială că e spre binele meu!

Şi aşa a fost.

Mai târziu, ca, şireată, îi spunea, plină de tact:

– Să știi, comoara mea, că tot timpul cât am purtat-o în pântece pe Clotilde, m-am gândit cel mai mult la tine, la tine... Astea au fost capriciile mele de femeie însărcinată...

– Iar cu îți jur că atunci când am venit aici, după Clotilde, veneam, chiar dacă n-o știam, după tine, Rosita, după tine... Era instinctul... sau, cum cred că zicea Martínez, subconștientul...

– Și asta cu ce se mănâncă? Nu l-am auzit niciodată vorbind de așa ceva...

– Nu, nu e ceva de mâncare... Deși, ca să mâncăm și încă să mâncăm bine, avem mai mult decât suficient grație averii mele...

– Da. Ca să mâncăm... toți patru?

– Care patru, Rosita?

– Păi, tu... eu... Clotilde...

– Sunt trei.

– Și... Paquito!

– Și Paquito! Fie! În amintirea lui Martínez!

Atât de mare fu bucuria Rositei, acum o doamnă de vârstă incertă, încât izbucni în plâns – isterie? –, iar Emeterio se repezi să-i sărute ochii, să-i soarbă lacrimile și să-și lingă de pe buze dulcea lor amăreală. Pentru că acelea nu erau, nicidecum, lacrimi de crocodil.

Rămase stabilit și parafat, cu sărutări și îmbrățișări, că aveau să se căsătorească toți patru: Rosita cu Emeterio, Clotilde cu Paquito și că cele două familii vor locui împreună, iar Emeterio va face dotă Clotildei.

– Mă așteptam eu la un astfel de gest din partea ta, Emeterio, iar tu ai să vezi ce viață ai să duci în anii ăștia...

– Da, plini de bucurie, chiar dacă voi fi pensionar. Și n-am de gând să las vacant locul de lângă tine.

Și se căsătoriră, în aceeași zi, mama cu Emeterio și fiica cu Paquito. Cele două perechi se instalară să locuiască împreună. Și Emeterio se pensionă. Avură o lună de miere dublă, una în scădere și alta în creștere.

– A noastră, Rosita – spunea Emeterio într-o criză de melancolie retrospectivă –, nu e de miere, ci de ceară...

– Mai bine taci şi nu te mai gândi la prostii.

– Dacă n-aş fi fost atât de prost acum... câţi ani or fi de atunci...

– Nu fi grosolan, Emeterio, măcar acum.

– Acum când eşti o doamnă cu ceva anişori...

– Îţi par eu?...

– Arăţi mai bine decât când erai tânără, crede-mă!

– Atunci?

– Ah, Rosita, Rosita de Sarón, eşti ca nouă!

– Şi spune, Emeterio, ţi-a trecut mania aceea cu şaradele?... Pentru că îmi părea rău să te văd cu „prima... a doua... a treia..."

– Taci, comoara mea, tu eşti totul pentru mine!

Şi în timp ce o strângea la pieptul lui, îşi tot spunea, cu ochii închişi: „Rota... tata... rorro... tero... sita...si..."

Şi apoi:

– Dar ia spune, primul tău soţ, Martínez, tatăl Clotildei...

– Eşti gelos pentru ce-a fost?

– Asta-i subconştientul!

– Află că îţi era foarte recunoscător şi chiar te admira.

– Mă admira pe mine?

– Pe tine, da, pe tine. E adevărat că şi eu îi spusesem cât de corect ai fost cu mine, şi cum te-ai purtat ca un adevărat cavaler...

– Cavaler a fost el, Martínez!

– Ia uite-aici, vezi medalionul ăsta? Are aici un portret al lui Martínez, dar pe dedesubt, ascuns, portretul tău... şi acuma, vezi?

– Şi acuma, dedesubtul portretului meu va sta celălalt, nu-i aşa?

– Care? Al mortului? Da' de unde! Nu sunt atât de romantică!

– Atunci eu trebuie să-ţi arăt calendarul pe care îl aveam în camera mea în momentul acela când am hotărât să fug. N-am smuls foaia din ziua aceea şi l-am păstrat aşa.

– Şi acuma te gândeşti să-i smulgi pe rând toate foile?

– Pentru ce? Ca să descifrez şaradele din zilele rămase din acel an fatidic? Nu, comoara mea, nu.

– Ah, eşti o bogăţie!

– Bogăţie, crezi? Bogăţie? Eu, sărăcul de mine, sunt un biet om, dar nu un biet om... sărac.

– Şi cine spune asta?

– Mi-o spun eu.

Abia trecuse luna de miere şi într-o bună zi Emeterio se întâlneşte cu Celedonio.

– Mă uit la tine, Emeterio şi te găsesc reîntinerit. Se vede că-ţi priieşte la sănătate căsătoria.

– Şi încă cum, Celedonio, şi încă cum! Rosita asta a mea îmi dă viaţă... parc-cu neputinţă! Sigur, atâţia ani văduvă!

– Totul e chestie de economie, Emeterio; sigur că nu politică, ci de maxim şi minim. Trebuie să ştii să te cruţi. Ai grijă, prin urmare, ce risipeşti cu Rosita ta şi în ce te bagi... Pe deasupra, convieţuirea cu perechea tânără... Clotilde... Paquito...

– Cine? Ginerele meu vitreg? E un biet copil care s-a căsătorit din libertinaj.

– Din libertinaj?

– Da, închipuie-ţi că printre cărţuliile lui găsesc una intitulată: *Manualul amantului perfect.* Manual! Închipuie-ţi, manual!

– Mda, mai bine-i zicea ghid sau rezumat sau catehism...

– Sau abecedar! Dar manual! Îţi spun eu că e un mainuţoi, un muţunache...

– Da, un cvadruman vrei să spui. Păi, âştia sunt cu adevărat periculoşi. Îmi amintesc că o dată călătoream împreună cu o pereche de tineri căsătoriţi care nu făceau altceva decât să tot profite de tuneluri şi pentru că întrecuseră măsura cu gângurelile şi giugiulitul în nasul meu, le-am atras atenţia şi ştii ce mi-a răspuns mucoasa aia? Uite-aşa: „Ce? Ţi se strepezesc dinţii de poftă, bunicuţule?" „Mie? – i-am replicat – să mi se strepezească dinţii? Mie? Află că eu, tinerico, de ani de zile am protezâ şi noaptea o pun într-un pahar cu apă dezinfectată". La care ea n-a mai avut nimic de zis. Aşa că... ai grijă de sănătatea ta!

– De sănătatea mea au grijă ei, toți trei. Uite, de pildă, de curând a trebuit să stau la pat din cauza unui guturai zdravăn și să fi văzut cum mă mai răsfăța Clotildita și-mi aducea punciuri calde. E o încântare! Și apoi, știi, Clotildita are un talent pe care s-ar părea că l-a moștenit de la doña Tomasa, bunica ei dinspre mamă, care a fost patroana pensiunii unde am stat și talentul ăsta al ei e că fluieră mai ceva ca un canar. Doña Tomasa fluiera și ea, mai ales în timp ce stătea să prăjească ouăle, dar nepoata ei n-a apucat s-o cunoască – murise înainte de a se naște ea – și cum Rosita n-a putut niciodată să fluiere, după câte știu, de unde să fi dobândit Clotildita îndemânarea asta cu care fluieră cele mai noi cântecele de prin *zarzuelas*[1]? Mistere ale naturii feminine!

– Asta, Emeterio, are probabil legătură cu șarpele dinainte de căderea sau mai bine zis izgonirea din Rai...

– Dar partea curioasă, Celedonio, este că pe lângă talentul ăsta, folosește întotdeauna cuvinte simple și directe fără vreun sens ascuns...

– Dacă așa crezi tu, Emeterio...

– Da; și în afară de fizic, e leită taică-său, Martínez.

– Da, metafizica ei e paternă, martineziană. Dar ia zi tu, n–a apărut vreo rivalitate între cele două perechi?

– Ei aș! Sâmbăta mergem toți patru la teatru, niciodată însă la drame. Rositei și Clotildei le place să râdă, deci comedii, farse, iar noi, eu și Paquito, ne bucurăm să le vedem râzând. Și nu se sperie deloc dacă e și câte o glumă picantă, iar eu nu văd nici un rău în asta...

– Dimpotrivă, Emeterio – și spunând acestea, Celedonio deveni mai serios decât un profesor de estetică –, dimpotrivă, râsul purifică totul. Nu există glumă imorală pentru că, dacă ar fi imorală, n-ar avea haz; imoral e doar viciul trist și virtutea tristă și ea. Râsul e indicat pentru constipați, mizantropi; e mai bun decât apa de Carabaña. E virtutea purgativă a artei, catarsisul, după cum a spus Aristotel, sau Aristofan sau cine o fi spus. Înțelegi, Emeterio?

---

[1] Operă dramatică și muzicală în care alternează cântecul și declamația.

– Da, Celedonio, da; trebuie să cultivăm sentimentul comic al vieții, spună ce-o vrea acest Unamuno[1].

– Da, Emeterio, și trebuie să cultivăm chiar și pornografia metafizică, ceea ce nu-i totuna, firește, cu metafizica pornografică...

– Dar orice metafizică e pornografică, Celedonio.

– Despre mine pot să-ți spun, Emeterio, că am și început să scriu o dizertație apologetico-exegetico-mistico-metafizică despre vlaga lui Rahab, haimanaua care figurează în genealogia Sfântului Iosif preafericitul. De citatele biblice, cu menționarea capitolului și versetului, te scutesc, că eu nu sunt, slavă Domnului, Unamuno.

– Ascultă, Celedonio, pentru că mi-ai spus că lucrezi la o dizertație, mi-am amintit că, vorbind cu Rosita despre Martínez, mi-a zis că și el începuse să scrie un roman în care, cu nume schimbate, apăreau Rosita și cu mine și pensiunea doñei Tomasa, dar a mai precizat că ea, Rosita, nu l-a lăsat să-l publice. „Că-l scrie, treacă-meargă – spunea ea –, dar să-l și publice?" „Și de ce nu – am întrebat-o – dacă în felul acesta se vor amuza și alții citindu-l?" Tu ce părere ai?

– Ai dreptate, Emeterio, multă dreptate. Și mai ales, trebuie să cultivăm, așa cum spuneai tu foarte bine mai înainte, sentimentul comic al vieții, fără să ne mai gândim la locul vacant de pe listă. Cunoști doar acel aforism vechi și plin de înțelepciune: din lumea asta pleci cu ce-ai venit și nimic mai mult!

Și se despărțiră cu un mai puternic sentiment de dragoste pentru viața care trece și mai buni, mai optimiști decât înainte. În cazul în care știm ce este acest optimism. Și ce sunt bucuria și tristețea, metafizica și pornografia. Vorbe de clacă de-ale criticilor!

Într-o zi, Rosita se apropie cu un surâs misterios și, îmbrățișându-l, îi spuse la ureche:

– Știi, comoara mea, ce veste îți dau? Ghicești?

– Ce?

– Ghici, ghicește, cine a pus oul pe paie?

– Și cine a pus paiele pe ou, Rosita?

---

[1] Aluzie la cunoscutul eseu *Sentimentul tragic al vieții* din 1913.

– Bine, nu-mi mai întoarce vorba și răspunde. Știi să răspunzi la ghicitoare? Știi răspunsul? Spune, da sau nu, așa cum ne învață Domnul Nostru Iisus Hristos.

– Nu, mă dau bătut! Spune!

– Află că vom avea un nepoțel...

– Nepoțel? Pentru tine! Pentru mine e nepot vitreg!

– Nu fi rău!

– Nu, nu, dar mie îmi place să folosesc limba în mod corect. Fiul fiicei vitrege este nepot vitreg.

– Dar atunci fiului vitreg al fetei, cum i-ai mai spune?

– Ai dreptate, Rosita... Să mai zică cineva că e bogată săraca noastră limbă castiliană[1]... bogăția limbii ... Da, toate aceste situații!

– Câte îți mai trec mereu prin minte, Emeterio!...

– Dar tu! Tu prin câte treci!

Și Emeterio stătu multă vreme să se gândească, văzându-l pe Paquito: „Și el, fiul prin alianță al soției mele, ce-mi este mie? Fiu vitreg prin alianță[2]? Sau ginere prin alianță? Sau ginere vitreg? Ce încurcătură!"

Sosi pe lume și nepoțelul vitreg și Emeterio deveni și mai sentimental.

– Nu știi cât îmi este de drag – îi spunea lui Celedonio. El mă va moșteni, va fi moștenitorul universal și unic al banilor mei, de la sine înțeles, în schimb eu voi muri cu satisfacția că nu i-am transmis nici o tară fizică așa că el nu va moșteni nimic din naivitatea de care am dat eu dovadă în viața mea. Și voi avea grijă să nu facă o pasiune din descifrarea șaradelor.

– Dar Clotilde, presupun că fiind acum mamă, arată și mai bine.

– E splendidă, Celedonio, îți spun, splendidă și mai atrăgătoare ca niciodată. Dar pentru mine continuă să fie un fruct oprit! Pe care îl pot privi, dar nu-l pot atinge.

– Și te consolezi cu ce poți atinge dar nu-ți vine să privești...

---

[1] Termen sinonim cu limba spaniolă, provenit de la numele provinciei Castilia unde s-a dezvoltat dialectul castilian, care a stat la baza formării limbii literare spaniole.

[2] În original, jocuri de cuvinte bazate pe sufixe specifice fără echivalent în limba română.

– Nu-i chiar așa, Celedonio, nu-i chiar așa.

– Vorbă să fie! Adevărul e că nu degeaba a spus Sfântul Toma Apostolul ce-a spus, și am să-ți fac plăcerea să citez: „Atinge și crede!"

– În cazul Clotildei, Celedonio, mă mulțumesc cu văzutul. Și văd că e o bijuterie, cum spune mama ei; maică-sa în picioare, dar mai reușită.

– Ei, o bijuterie cu o montură mai reușită. În cazul acesta, consolează-te, pentru că dacă te-ai fi căsătorit la vreme cu Rosita, Clotilde n-ar fi ieșit cum a ieșit.

– Da, mă gândesc adesea cum ar fi fost Clotilde dacă eu aș fi fost tatăl ei adevărat...

– Poate că a luat de la tine ce era mai bun, ideea pe care o avea Rosita despre tine...

– Așa îmi spune și ea, cu atât mai mult acum, când n-a mai rămas din mine decât ideea... În schimb, nepoțelul vitreg nu e o idee!

– Chiar și nepoțelul vitreg ți se datorează ție, generozității tale, pentru că tu ești cel care i-a căsătorit pe Paquito și Clotilde. Îți amintești când vorbeam noi de vocația ta pentru acea îndeletnicire extrem de necesară în republica bine organizată?...

– Cum să nu-mi amintesc!...

– Și tu, urmărindu-i, mânat de această vocație, pe cei doi, Clotilde și Paquito, ai făcut-o pe propria ta celestină[1]. Admirabile sunt drumurile Providenței!

– Da, pe atunci începuseră să mă obosească drumurile vieții.

– Tu i-ai folosit Rositei ca să-l pescuiască pe Martínez, predestinatul, care, dacă n-ai fi fost tu, n-ar fi mușcat din momeală, iar Martínez i-a folosit ei înseși, făcându-i-o pe Clotilde, cu ajutorul căreia te-a pescuit ea pe tine acum...

– Dar dacă Martínez nu murea?

– Îmi spune mie inima că tot ar fi pus ca mâna pe tine.

– Înseamnă că...

---

[1] Sinonim cu *codoașă, intermediară*, care provine de la numele celebrului personaj *Celestina* din romanul dialogat *La Celestina* (1499) de Fernando de Rojas.

– Da, dar este mai decent să dăm vina pe mort... Şi aşa a rezolvat problema vieţii ei.

– Care?

– O alta! Să păcălească şi ea pe cineva! Iar tu ţi-ai rezolvat problema vieţii tale.

– Şi care e problema vieţii mele, Celedonio?

– Plictiseala unei vieţi în singurătate, preocupat să economiseşti şi să te cruţi, ca să nu cumva să cazi de prost, de teamă ca nu care cumva să te păcălească cineva.

– E adevărat... e adevărat...

– Şi să ştii că omul singur, plictisit, cade în mania pasienţelor şi asta până la urmă îl imbecilizează. Singura soluţie este să-şi dea pasienţele într-o companie...

– Trebuie să-ţi mărturisesc că, într-adevăr, Rosita şi cu mine ne-am făcut obiceiul ca după cină să ne aşezăm lângă foc şi să facem o partidă de cărţi...

– Ce-ţi spuneam eu, ce-ţi spuneam? Vezi? Şi ea umblă cu înşelăciuni, nu-i aşa? Ca să nu câştigi?

– Uneori...

– Iar pe tine te amuză că ea te înşală, şi râzi de parcă te-ar gâdila? Şi te laşi înşelat? Te laşi păcălit! Ei uite, asta-i toată filozofia sentimentului comic al vieţii. De glumele care se fac în comedii pe seama încornoraţilor nu râde nimeni mai mult decât încornoraţii înşişi, atunci când sunt filozofi şi eroici. Să te veseleşti pentru că te simţi ridicol? Divina plăcere de a râde de cei care râd de tine!...

-- Da, doar se spune: „Numai nevasta să nu mă înşele, dar dacă mă înşală, să nu aflu, să nu-mi pese..."

– Asta, Emeterio, e ceva meschin şi trist. Trebuie să te înalţi mai mult şi anume până la: „Dacă ea e fericită să mă păcălească, eu, din dragoste pentru ea, îi voi face această plăcere..."

– Dar...

– Şi există încă ceva, pe o treaptă şi mai sus, şi anume, să te dai în spectacol pentru ca lumea să se distreze...

Nu, nu, Emeterio, nu te-ai înălţat pe aceste culmi de măreţie.

Tu continuă să joci cărți, dar fără să riști nimic, în mod dezinteresat, pentru că în dezinteres constă gluma... Iar în glumă, stă viața...

– Bine, ajunge, că toate conceptele astea îmi sfredelesc bulbul rahidian.

– Atunci scarpină-te la ceafă, ca să scapi de mătreață.

*

Și acum cititorii mei, cei care au citit deja cărțile mele *Amor și Pedagogie* și *Negura*, precum și alte romane și povestiri de-ale mele, amintindu-și că toți protagoniștii lor, cei care m-au făcut pe mine, au murit ori s-au omorât – și vreau să spun că un iezuit a ajuns să afirme că sunt un incitator la sinucidere –, ei bine, acești cititori se vor întreba, poate, cum a sfârșit Emeterio Alfonso. Dar oamenii de acest fel, în genul lui Emeterio Alfonso – sau don Emeterio de Alfonso – nu se omoară și nici nu mor, sunt nemuritori, sau mai degrabă se nasc în lanț. Iar cu am încredere, cititorilor, și sper că Emeterio Alfonso al meu va fi nemuritor.

Salamanca, decembrie 1930

O POVESTE DE IUBIRE

I

De la o vreme, pe Ricardo începuse să-l obosească dragostea aceea de tinerețe. Prelungitele șederi sub fereastra iubitei îl apăsau cu greutatea datoriei împlinite fără chef. Nu, nu era cu adevărat îndrăgostit de Liduvina și poate că nici nu fusese vreodată. Fusese o iluzie trecătoare, o năuceală de flăcău care, îndrăgostindu-se în principiu de femei, se aprinde pentru prima apariție cu ochi luminoși. Și apoi, această dragoste împiedica împlinirea destinului său pe care unele semne cerești i-l deslușiseră. Cuvintele din Evanghelie, auzite, clar și neîndoielnic, într-o dimineață, după împărtășanie, îi deschiseseră calea către Dumnezeu: „Mergeți și propovăduiți vestea cea bună tuturor semințiilor pământului". Menirea lui era să fie predicator, să propovăduiască Evanghelia și în acest scop trebuia să îmbrace veșmânt preoțesc sau chiar, mai bine, să se călugărească la vreo mânăstire din acelea complet izolate de lume. Fusese născut să fie apostol, propovăduitor al cuvântului lui Dumnezeu, nu tată de familie și cu atât mai puțin soț, iar logodnic în nici un caz.

Fereastra casei unde locuia Liduvina dădea spre o străduță străjuită într-o parte de zidurile înalte ale unei mânăstiri de maici din ordinul Ursulinelor. Dincolo de ziduri se zărea silueta unui chiparos falnic și cu multe ramuri, unde își făcuseră sălaș vrăbiile care ciripeau întruna. La căderea serii, verdele închis al

copacului se profila pe orizontul în flăcări al apusului și în acele clipe clopotele catedralei împrăștiau în liniștea amurgului, către infinit, unde domoale de rugăciune. Acele ecouri ale secolelor trecute îi făceau pe Ricardo și Liduvina să-și întrerupă un moment conversația; ea își făcea semnul crucii, în timp ce el își ațintea privirile în pământ. Stând așa, cu privirea plecată, se gândea că își trăda destinul; limba de bronz îi spune: „Du-te și propovăduiește la tot norodul vestea cea bună".

Conversațiile lor lâncezeau și aveau parcă ceva forțat. Zăbrelele ferestrei care îi despărțeau pe cei doi logodnici erau adevărate gratii de închisoare, căci ei erau prizonieri ai sentimentului nu atât de iubire, cât de statornicie și onoare. Iar ochii lui Ricardo nu mai sorbeau visele din pupilele de abanos ale Liduvinei.

– Dacă ai vreo treabă, nu renunța din cauza mea – îi spunea ea o dată.

– Ce treabă? Eu nu am, micuța mea, altceva de făcut decât să te privesc – îi răspunsese el.

Urmaseră, brusc, câteva clipe de tăcere, când ei au realizat golul din cuvintele lor.

Discuțiile aveau aproape întotdeauna ca subiect bârfele din oraș, mai ales despre celelalte perechi de logodnici. Uneori, Liduvina mai lăsa să-i scape câte o vorbă despre nemulțumirea ei înnăbușită provocată de viața de familie, împreună cu sărmana ei mamă, aproape paralizată, veșnic tăcută și sora ei roasă de invidie, într-o casă fără nici un bărbat. Nu-și amintea nimic de tatăl ei, dar își amintea de frățiorul cu care se jucase cândva, ca și cu o păpușă și care dispăruse dintre mâinile și sărutările ei, așa cum se spulberă un vis în zori.

În fiecare seară, Ricardo pleca de sub fereastra iubitei gândindu-se și mai mult că iubirea aceea murise abia născută, dar a doua zi revenea în același loc, atras de un puternic magnet. Îl chemau tihna și tristețea care dădeau un aer melancolic întregii străduțe. Chiparosul negru, zidurile înalte, pline de crăpături, ale mănăstirii, apusurile în flăcări, concertele vrăbiilor, toate acestea părând să fi fost făcute pentru a se armoniza cu ochii mari și negri ai Liduvinei și cu pletele ei întunecate. De câte ori nu contemplase Ricardo, în amurg,

reflexele aramii din părul iubitei sale! În clipele acelea, ca împrumuta ceva din rumeneala serii și din cântecul clopotelor care, sonorizând-o parcă, o spiritualiza; și bietul adorator se gândea că poate Liduvina însăși era vestea cea bună pe care el se simțea chemat s-o propovăduiască. Curând însă, în zulufii unde mureau ultimele raze de soare, vedea talazurile unui fluviu negru care îl târăște pe cel ce i s-a încredințat către marea zbuciumată a naufragiului său.

Trebuia să termine povestea aceea, fără îndoială; dar cum? Cum să se rupă de acea obișnuință? Cum să nu-și țină cuvântul? Cum să apară drept inconstant și ingrat? Ghicea, la drept vorbind știa, că și ea era tot atât de dezamăgită de dragostea aceea și tot atât de plictisită de el ca și el de ea; și-o mărturisiseră în tăcere, unul altuia, cu ochii, într-o criză de conversație și mai ales atunci când s-au privit în scurta pauză de după rostirea rugăciunii. Adevărul era că își petreceau serile priveghind un sentiment mort, prizonieri ai onoarei și ai cuviinței. Nu, ei nu puteau fi ca alții pe care de atâtea ori îi condamnaseră. Numai că, pentru a nu fi ca alții, nu mai erau nici ei înșiși. Ce era de făcut ca să provoace o explicație, să se confeseze unul celuilalt, să-și dea mâna ca doi prieteni și să se despartă, cu durere, adevărat, dar cu bucuria eliberării? Pe el îl aștepta mănăstirea; pe ea, poate, sufletul unui bărbat predestinat a fi companionul ei pentru o viață întreagă.

Tot meditând la situația în care se găsea, Ricardo descoperi o soluție pe cât de ingenioasă pe atât de sentimentală. Relația lor amoroasă, veche de cinci ani, lâncezea și cu toate că atât el cât și ea ar fi avut de acasă mai mult decât ar fi fost necesar pentru a trăi fără să fie nevoiți să muncească, mama ei și tatăl lui nu se învoiau să le dea consimțământul pentru căsătorie până ce el nu-și va fi terminat studiile, care trenau din cauza lipsei lui de entuziasm. Ei bine, el, Ricardo avea să simuleze nerăbdarea și în același timp o reînmugurire a iubirii de la început și-i va propune să fugă în lume cu el. Ea, firește, nu va accepta, îl va respinge cu indignare și atunci, având pretextul pentru a-i putea arunca în față că ea nu-l iubea cu o pasiune adevărată, care s-o determine să lase la o parte prejudecățile și sfielile, ei bine, atunci el se va putea elibera. Dar dacă ea ar accepta? Nu, nu era posibil

să accepte Liduvina să fugă. Dacă ar accepta... atunci... cu atât mai bine!

Acest act de disperare, această sfidare lansată ipocritei conştiinţe a tuturor celor ce erau sclavii datoriei avea să renască iubirea, în cazul în care ea ar fi existat vreodată; ar fi făcut-o să se nască în cazul în care ea nu se înfiripase niciodată între ei doi. Da, poate chiar mai bine ar fi fost ca ea să accepte.

Voalat, cu aluzii vagi şi cu reticenţe, Ricardo insinuă ideea fugii. Iar ea păru a nu fi înţeles, sau cel puţin se făcu că nu pricepe. Ce sentimente îi provocau toate astea? Avea să profite de acel pretext pentru a-şi recâştiga libertatea de a se îndrăgosti din nou şi cu adevărat?

II

Casa aceea mare, unde locuia Liduvina, respira plictiseală şi o neagră tristeţe. Ungherele mucegăite, veşnic în umbră, păreau să emane în toată casa un miros greu. Când bătrânul ceas cu greutăţi bătea, târâş-grăpiş, orele, s-ar fi spus că întreaga casă gemea sub povara amintirilor. Mama Liduvinei îşi târa de două ori pe zi trupul tremurător şi neputincios până la un fotoliu ponosit, iar penumbra coridoarelor era străpunsă din când în când de privirea încruntată a celeilalte fiice. Surorile îşi vorbeau foarte puţin. Nu mai mult vorbea Liduvina cu mama ei, dar o alinta adesea cu mângâieri care erau pentru ea o veche obişnuinţă. Acea sărmană mamă părea un biet animal rănit care trăieşte în ceaţa deasă a unui vis cu dureri.

Liduvina nu ţinea minte să fi trăit şi altceva decât visul trecător al acelei păpuşi vii, cu ochi albaştri, care râdeau în mijlocul aureolei de păr blond. Pe atunci ea era Ina, căci aşa o numea frăţiorul; apoi, Liduvina, şi în fine Lidu, mai mult pentru economie de timp şi efort – deşi erau atât de mici! – decât din dragoste. Copilăria ei se ştergea dincolo de trista procesiune de zile, toate la fel şi toate cenuşii. Nu existase altă lumină decât

aceea a legăturii ei de dragoste cu Ricardo, dar lumina din ochii lui fusese crepusculară, muribundă, încă de când se ivise.

Când Ricardo i-a făcut declarația și ea a acceptat ca el să-i fie curtezan, a crezut că acel sentiment călduț era foc incipient, că acea penumbră de afecțiune era lumina de la răsărit, a zorilor prevestitori ai soarelui; dar curând văzu că nu exista altceva decât o spuză care se răcea, un crepuscul, la apusul aducător de noapte. Da; ghicea ea și simțea că iubirea trainică și puternică trebuie să apară ca zorile peste câmpie, încetul cu încetul, dar iubirea lor fusese, încă de când se născuse, o agonie. Compara acea dragoste cu sentimentul pentru frățiorul cu ochii albaștri și părul auriu.

Cum de acceptase? Oh, trăia atât de tristă, atât de singură! La început, se vedea cu Ricardo la prima liturghie din zi, la mănăstirea Ursulinelor. În fiecare dimineață, privirile li se întâlneau la ieșirea din biserică. O dată, el i-a oferit apa sfințită, iar într-o zi a venit la ea să-i aducă rozariul pe care și-l uitase pe scăunelul de rugăciune. Și, în fine, într-o dimineață, ieșind de la liturghie, după ce îi oferise, ca și în alte rânduri, apa sfințită pentru închinăciune, el îi dădu o scrisoare. Mâna îi tremura când i-o întinsese, iar obrajii îi erau ca para focului.

În ziua următoare, Liduvina nu se mai duse ca de obicei la liturghie; trebuia să se gândească în ce fel să răspundă la scrisoare. Un iubit! Îi ieșise în cale iubitul, după cum spuneau puținele ei prietene. Și ce iubit! Îi plăcea? Era, fără îndoială, credincios, poate chiar prea credincios pentru un iubit; nu arăta rău, era de familie bună, cu maniere alese. În plus, ar fi avut astfel și ea cum să se mai distreze puțin și mai ales să-și omoare plictisul interminabilelor zile. Nu i-ar mai fi păsat atât de încruntarea surorii ei, n-ar mai fi trebuit să suporte liniștea de sărman animal rănit a mamei sale. Dar iubirea? Ei, iubirea avea să vină, iubirea vine întotdeauna când este dorită, când este iubită Iubirea și este nevoie de ea. Dar au trecut zile, săptămâni și chiar luni și tot nu simțea ca iubirea să-i fi pătruns în piept. Atunci, cum de mai continua legătura cu iubitul ei? Din cauza speranței și anume sperând, cu o disperare resemnată și dulce, că într-o bună zi, prin minunea și mila lui Dumnezeu, Dumnezeul celor triști, să se nască între ei iubirea.

Dar iubirea nu venea. Sau poate o aveau în mijlocul lor și ei nu știau?

Ne iubim? Nu ne iubim? Ce înseamnă a se iubi? Aceste gânduri o frământau pe Liduvina lângă tăcerea mamei și posomorala surorii. Dar continua să aștepte.

Curând înțelese și simți trista realitate că Ricardo era deja plictisit de ea, că de fapt obișnuința, zidul mănăstirii, chiparosul, vrăbiile, apusurile de soare și nu ea îl aduceau acolo. Dar, ca și iubitul ei, simți înlăuntru-i, mai puternică decât deziluzia, onoarea și orgoliul statorniciei. Nu, nu va fi ea prima care să rupă, chiar dacă ar muri de necaz; să rupă el. Fidelitatea, loialitatea mai bine zis, erau religia ei. N-avea să fie ea prima femeie care se sacrifică pentru sentimentul statorniciei. Nu se căsătorise oare prietena ei Rosario cu primul pe care a apucat să-l accepte numai și numai pentru a nu se confunda cu cele care își schimbă iubiții precum pălăriile? Inconstanți și infideli sunt bărbații; bărbații sunt cei care nu au onoarea cuvântului de dragoste, chiar dacă această dragoste a murit. Liduvina, în adâncul inimii ei, disprețuia bărbatul. Disprețuia pe bărbat așteptându-l pe bărbatul ideal din visele ei, pe bărbatul puternic a cărui forță e numai blândețea, care s-o soarbă așa cum te sorb apele tumultuoase ale oceanului, învăluindu-te cu totul în îmbrățișarea lor.

Îl înțelese foarte bine pe Ricardo când acesta, cu ocolișuri complicate, insinuă ideea fugii; cu toate că înțelese, se făcu a nu fi priceput. Dar nu numai că înțelese, ci pătrunse chiar intenția lui ascunsă. Reuși să citească în sufletul logodnicului ei. Își spuse: „Să aibă curaj, să nu fie ca ceilalți bărbați, mie să-mi propună în mod clar și răspicat să fug cu el și voi accepta; voi accepta, iar el are să fie prins în lanțul în care vrea să mă prindă pe mine prin viclesug și atunci vom vedea cine are curaj. Ce-o să se mai zbată când s-o vedea prins în lanțul pe care vrea să mi-l pună ca să fugă de mine și cum o să mai inventeze mii de scuze. Și atunci eu, biata fată, fetița din hardughia asta, eu, nefericita Liduvina, eu voi fi cea care îi va da o lecție ca să știe ce înseamnă curajul îndrăgostitului. Numai că el n-are s-o accepte, nu! Lașul!... Șarlatanul!... Dar dacă o acceptă?..." Ajungând în acest punct al meditațiilor sale, Liduvina se

cutremură, aşa cum i se întâmpla atunci când trebuia să traverseze salonul vechi al casei părinteşti, unde înflorea mucegaiul în unghere întunecate.

„Dacă acceptă – continua să gândească Liduvina –, abia atunci va începe şi viaţa mea, se va sfâşia negura asta de umbre umede, nu voi mai auzi vechea pendulă cu greutăţi, n-o voi mai auzi tăcând pe mama, nu voi mai vedea privirea încruntată a surorii mele. Dacă acceptă, dacă fugim, dacă toată lumea asta stupidă descoperă o dată pentru totdeauna cine este Liduvina, fata din fundacul Ursulinelor, atunci va renaşte dragostea care a pogorât muribundă asupra noastră. Dacă acceptă, vom ajunge să ne iubim unindu-ne cu curaj; ba nu, atunci vom vedea limpede că ne iubim chiar astăzi. Pentru că da, da, în pofida tuturor faptelor, îl iubesc. El a devenit o obişnuinţă în viaţa mea, este o parte din existenţa mea. Graţie vizitelor lui, eu trăiesc."

Şi iată cum gândurile lui şi ale ei coincideau. Firesc că le fuseseră inspirate, fiecăruia din ei, doar de Iubire, de aceeaşi iubire.

III

Cum gândiseră ei, aşa se petrecură lucrurile. Într-o seară, când soarele cobora la apus, Ricardo îşi luă inima-n dinţi şi, sprijinindu-se de gratii, după ce le eliberase din strânsoarea mâinii lui, lăsă să cadă aceste vorbe:

– Uite ce e, micuţa mea, treaba asta se lungeşte şi eu nu ştiu când voi termina studiile astea care mă plictisesc din ce în ce mai tare. Tatăl meu nu vrea să audă ca între noi totul să se termine aşa cum se cuvine să se termine atâta vreme cât eu nu sunt licenţiat. Şi, sincer vorbind – trecu o clipă de tăcere – această situaţie e de nesuportat, aşa ni se spulberă toate iluziile...

– Poate ţie – spuse ca.

– Nu, amândurora, Lidu, amândurora. Şi eu nu văd decât un singur mijloc...

– Să rupem...

– Asta, niciodată, micuța mea, niciodată! Cum de ți-a putut trece prin minte așa ceva? Nu cumva tu...

– Nu, eu nu, Ricardo; de fapt, îți citeam gândurile...

– Află că ai citit rău, foarte rău... Acum, dacă cumva tu...

– Eu, Ricardo, eu? Eu, cu tine, oriunde vrei și până unde vrei!

– Știi tu ce spui, micuța mea?

– Da, știu ce spun, pentru că m-am gândit foarte bine înainte de a spune!

– Într-adevăr te-ai gândit?

– Da, într-adevăr!

– Și dacă ți-aș propune?...

– Orice mi-ai propune!

– Ce hotărâtă ești, Liduvina!

– Tu nu mă cunoști, deși stăm atâtea ceasuri împreună...

– S-ar putea...

– Nu, nu mă cunoști. Spune odată lucrul acela căruia vrei să-i dai atâta importanță. Ce este? Ce ai de gând să-mi propui după ce m-ai pregătit atâta?

– Să fugim!

– Ei bine, voi fugi cu tine!

– Bagă de seamă ce spui, Liduvina!

– Nu, tu ești cel care trebuie să bage de seamă!

– Să fugim, Liduvina, să fugim!

– Da, Ricardo, te înțeleg; să plecăm de la casele noastre și să mergem pe-aici pe-undeva, nu știu bine încotro, doar noi amândoi..., ca să... să mai reînsuflețim iubirea noastră.

– Dar tu?

– Eu, Ricardo, când spui tu.

Urmă o tăcere. Soarele se culca între cearșafuri de culoarea rodiei; chiparosul, și mai negru, părea un avertisment; clopotele Catedralei sloboziră dangăte de chemare la rugăciune. Liduvina își făcu semnul crucii așa cum făcea în fiecare zi la ora aceea și buzele începură să-i freamăte. Apucase câte o zăbrea cu fiecare mână și o strângea în timp ce sânul ei tresălta sprijinindu-se de fiarele acelea. Ricardo privi în pământ și murmură ca pentru el; „Du-te și propovăduiește vestea cea bună tuturor popoarelor".

Cu greu reînnodară discuția. Ricardo părea să fi uitat ultimele lui vorbe și nici ea nu dădea semne să și le mai amintească. Ceva fatal apăsa asupra lor. Despărțirea fu tristă.

Zilele trecură fără ca el să mai aducă vorba de fugă, până ce sosi și clipa când ea, rupând tăcerea, îl întrebă:

– Bine, Ricardo, dar cu treaba aceea cum rămâne?

– Care treabă, Liduvina?

– Treaba aceea. Ce, nu-ți mai amintești?

– Dacă nu vorbești mai limpede...

– Tu, Ricardo, tu ești cel care trebuie să gândească și să-și amintească mai limpede...

– Nu te înțeleg, micuța mea.

– Și încă ce bine mă înțelegi...

– Ei, hai, spune odată, ce-i?

– Bine. Treaba aceea cu fuga noastră.

– Aha! Dar ce, tu chiar ai luat-o în serios?

– Prin urmare, tu, Ricardo, tu iei în glumă dragostea noastră?

– Dragostea e un lucru...

– Da, și lașitatea, frica de gura lumii, alt lucru. Hotărăște-te, omule!

– Ah, dinspre partea asta!...

– Ce?

– Oricând dorești!

– Când doresc eu? Chiar și acuma! Oricum mă apasă pereții casei aceea.

– Aha! Deci de aceea!

– Nu, nu de aceea, ci pentru tine; pentru tine, Ricardo. Apoi, gândindu-se mai bine adăugă:

– Și pentru mine... Și pentru dragostea noastră! Așa nu mai putem continua.

Schimbară o privire de profundă înțelegere reciprocă.

Din ziua aceea, începură să pună la punct detaliile fugii.

Și această punere la punct, această intrigă a unei aventuri romantice, a acțiunii comune cu atât mai palpitante, cu cât era păcătoasă, le însuflețiră serile și păru să dea un suflu nou și aripi dragostei lor. În plus, le permitea să-și arate disprețul față de celelalte perechi de logodnici, bieți doctrinari ai rutinei

amoroase, care nu-şi dăduseră seama ce misterioasă virtute reparatorie are o fugă, o răpire de comun acord.

Ricardo se simţea învins şi chiar umilit. Femeia aceea fusese mai puternică decât el. Începu să nutrească admiraţie faţă de ea, poate chiar în dauna dragostei, cel puţin aşa credea el.

În fine, într-una din dimineţi, Liduvina pretextă că trebuia să-şi vadă o prietenă şi, însoţită de slujnică, ieşi din casă cu o bocceluţă de haine în mână. Abia făcură câţiva paşi că dădură de o birjă oprită, pe care o lăsară în urmă. Dar brusc, Liduvina, întorcându-se spre slujnică, îi spuse: „Aşteaptă puţin; am uitat ceva, mă întorc imediat".

Se întoarse, urcă în birjă şi aceasta porni. Când slujnica, sătulă de aşteptare, se întoarse acasă după domnişoara, descoperi că ea nici nu se întorsese.

Birja merse întins până la gara unui sătuc apropiat. Pe drum, Ricardo şi Liduvina se ţinură de mână, privind tăcuţi câmpul.

Urcară şi trenul se puse în mişcare.

IV

Linia ferată era aproape de malul râului care, prizonier al albiei adânci, înainta ca să aducă mării obolul apelor lui mai tot timpul îngălbenite. De o parte şi cealaltă se înălţau, povârnite, culturile de viţă de vie sau migdali, măslini, pini şi, din loc în loc, portocali şi lămâi. Intrândurile apei în taluzuri ofereau privirii, la fiecare cotitură a râului, forme de relief care semănau cu o coadă de gaie. Ici şi colo, la stăvilarele care se făcuseră pe râu, apăreau mori, mici şi mizerabile, de tipul cel mai vechi: o piatră de măcinat neşlefuită, sub un acoperiş de frunze. Pe râu coborau, cu pânzele întinse, bărci mari încărcate cu butoaie; altele urcau, cu ajutorul prăjinilor lungi manevrate de un om instalat într-un soi de amvon.

Ricardo şi Liduvina, într-un colţ al vagonului, priveau vag semănăturile de pe taluzurile râului invadate de verdeaţă şi auzeau o conversaţie într-o limbă străină din care abia dacă

vânau sensul vreunui cuvânt. Într-o gară, văzând că se vindeau portocale, ca avu chef să ia câteva. Simţea nevoia să-şi răcorească buzele uscate, să-şi ocupe cu ceva mâinile şi gura. Ricardo îi coji una şi i-o dădu; Liduvina o împărţi în două şi-i întinse lui Ricardo o jumătate. Apoi, muşcă o jumătate de felie, se uită în jur la tovarăşii de drum şi, văzându-i neatenţi, îi dădu logodnicului ei cealaltă jumătate.

Într-una din gări mâncară; o masă tristă. Liduvina, care nu obişnuia să bea decât apă, luă un pahar de vin. Apoi cafeaua. Ricardo simula o seninătate care îi lipsea. Oh, ce bine ar fi fost să se fi putut întoarce, să desfacă ce făcuseră! Dar nu se putea; trenul, imagine a destinului, îi ducea prizonieri ai şinelor. Oriunde ar rămâne, ar trebui să aştepte până a doua zi ca să se întoarcă.

– Slavă Domnului! exclamă ea când intrară în gara de destinaţie.

Ajunseră la hotel, cerură o cameră şi se închiseră între pereţii ei trişti.

A doua zi dimineaţa, se sculară mult mai devreme decât crezuseră în ajun. Păreau apăsaţi de o durere imensă şi fatală; în ochii lor plutea umbra supremei deziluzii. Sărutările erau chemări inutile. Aveau impresia că sacrificaseră dragostea unui sentiment mai puţin pur. Ricardo rumega acel „Mergeţi şi propovăduiţi vestea cea bună"; în mintea Liduvinei se amestecau tăcerea mamei, încruntarea surorii şi, mereu, chiparosul de la mănăstire. Îi era dor de tristeţea penumbrei care o învăluise până atunci. Aceea era, aceea să fi fost dragostea?

Un sentiment de stupoare puse stăpânire pe ei. Când crezuseră că, luând în mod romantic o hotărâre eroică, aveau să ajungă pe o culme însorită, scăldată de lumină şi aer pur, se pomeniseră la poalele unui povârniş cât se poate de abrupt şi imposibil de urcat. Nu era nici măcar culmea unui calvar, ci punctul de pornire al unei cărări pline de amărăciune. Acum, în loc să fie capătul, era doar începutul acelui drum, presărat cu ciulini şi mărăcinişuri, al patimilor lor. Noaptea aceea fusese o încoronare a celorlalte nopţi, placide şi melancolice, petrecute la fereastra casei ei; era începutul unei vieţi. Al unei vieţi care,

simțeau ei, îi covârșea, așa cum te covârșește urcușul unui munte cu creasta pierdută în nori.

Mai mult, se simțeau rușinați, fără să știe de ce. Luară micul dejun într-o atmosferă de neliniște. Ea abia dacă puse ceva în gură. Îi ceru apoi să iasă din cameră, ca să n-o vadă cum se îmbracă. Se spălă, se săpuni și își frecă fața cu adevărată frenezie, până aproape să-i dea sângele.

– Ei, ai isprăvit? întrebă el de afară.

– Nu, mai așteaptă puțin.

Îngenunche lângă pat și se rugă așa cum nu se rugase niciodată, dar fără cuvinte. Se încredință în brațele Providenței. Apoi deschise ușa logodnicului ei. Logodnic? Cum avea să-l numească de acum încolo?

Ieșiră la braț să cutreiere străzile fără vreo țintă.

Inima ei tresălta la brațul lui drept, iar el își netezea, nervos, sfârcurile mustăților. Priveau în jur bănuitori la gândul că ar fi putut da de vreo figură cunoscută. Treceau din spaimă în spaimă; dar acceptau totul numai să nu se întoarcă încă la hotel. Nu, nu! Camera aceea răcoroasă, cu mobile scorojite, cu stucul plin de crăpături, unde în fiecare noapte dormea un alt necunoscut, îi îngrozea. Unica lor consolare era să se lase învăluiți de ecourile alinătoare ale unei limbi străine. Câte o femeie de la țară, o țigancă, le ieșea în cale, cu mersul ei legănat, târșindu-și saboții sau desculță și-i privea cu o anume curiozitate adormită. Alteori întâlneau câte un car cu bouleni bălani trăgând la jugul mare din stejar de pluta, care le amintea decorațiile de pe fațada Catedralei din orașul lor.

Simțeau dorința unei supreme ușurări sufletești; dar într-un oraș străin, unde să-ți deschizi inima? Ce poți găsi acolo care să fie pentru tine ca un cămin? Trecând pe lângă o biserică, Ricardo simți că tresăltarea pieptului Liduvinei îl împingea. Intrară.

Ea luă apă sfințită în căușul palmei drepte și i-o dădu, privind cu ochi tulburi în ochii lui tulburi. Rămaseră lângă ușă; el se așeză pe o bancă, lângă perete, în întuneric, iar ea merse mai în față și se plecă în genunchi, își sprijini coatele pe banca dinainte și-și afundă fața în palme. În biserică nu era decât o biată femeie, aproape bătrână, cu o basma pe cap, care făcea în

genunchi calea crucii. Ducându-şi genunchii alternativ în faţă, pe sub pântecul enorm care îi tremura, trecea pe la toate altarele din capelele laterale, cu rozariul în mână, ca să facă înconjurul bisericii. La altarul principal se înalţa piramida de lumini de la sfânta împărtăşanie. Tăcerea se îngemăna cu întunericul.

Dintr-o dată, Ricardo simţi suspinele înăbuşite ale Liduvinei; o auzi plângând. Şi zăgazurile plânsului i se rupseră şi lui. Îngenunche lângă logodnica lui şi aşa, sprijiniţi unul de celălalt, jeliră împreună moartea iluziei.

Ieşind în stradă, văzură totul cu mai multă seninătate, dar în acelaşi timp toate păreau mai triste.

– Ce-am făcut, Liduvina... – se încumetă să înceapă el.

Iar ea continuă:

– Aşa-i, Ricardo, ne-am înşelat...

– Nu mai există nici o soluţie...

– Dimpotrivă, omule! Abia acum există, acum când totul e limpede.

– Ai dreptate.

– Partea proastă e că...

– Ce anume, micuţa mea?

– Că acasă la noi nu ne mai putem întoarce. Cu ce obraz să mă duc eu în faţa mamei mele şi a surorii mele? Şi cum o să mai putem ieşi noi acolo pe stradă?

– Dar tu, Liduvina, chiar tu voiai cel mai tare să înfrunţi gura lumii...

– Gura lumii, da; dar nu ce-or să zică e partea cea mai rea; de asta prea puţin îmi pasă...

– Atunci, de ce-ţi pasă?

– De cât or să râdă, Ricardo!

– Adevărat!

Ajunşi la hotel, vărsară lacrimi laolaltă. El se prefăcu că are treabă în oraş, să schimbe bani; dar de fapt voia să-i dea ei prilej şi timp pentru ceea ce el însuşi avea de gând să facă: să scrie acasă.

A doua zi făcură cale întoarsă. Ea urma să rămână într-un sătuc, la o mătuşă, sora tatălui ei, căci pentru nimic în lume nu voia să mai înfrunte tăcerea mamei şi încruntătura soră-si; el avea să coboare într-o gară din apropierea oraşului, pentru a o

porni, după căderea nopții și pe drumuri lăturalnice, spre casa tatălui său.

Nespus de tristă fu reîntoarcerea. Aceleași culturi de viță de vie, aceiași pini, măslini, portocali, aceleași mori și aceleași bârci. Ajungând la granită, avură senzația că munții patriei le deschideau larg și părinteşte brațele ca să-i primească. Erau fiii risipitori; dar oare ce anume risipiseră? Se ascunseseră în compartiment de teamă să nu între cumva vreun cunoscut și să-i recunoască. Se simțeau stânjeniți de sentimentul rușinii și, ceea ce era mai rău, al ridicolului. Pentru că ceea ce făcuseră ei era ridicol, absolut ridicol; o copilărie pe care nu și-o puteau ierta.

Apropiindu-se de gara sătucului unde locuia mătușa, Liduvina o zări așteptând-o. Strânse cu putere și emoție mâna lui Ricardo.

– Am să-ți scriu, iubitule – îi spuse și plecă.

El se ghemui și mai mult pe locul lui, ca să nu fie văzut.

– Hai, fetițo, hai. E de necrezut! îi spuse mătușa și o conduse cât putu mai repede într-o birjă, care plecă îndată.

Când rămaseră între patru ochi, în birjă, mătușa se mărgini să-i spună doar atât:

– Să-ți spun drept, nu te credeam așa naivă! Dacă ar fi trăit tatăl tău, fratele meu, în mod sigur așa ceva nu s-ar fi întâmplat. Dar așa, acolo... cu alea în casă... Lasă, fetițo, lasă!

Liduvina tăcea, uitându-se la cer.

Ricardo urmărise din ochi birja care dispărea dincolo de spinarea unui deal, deasupra căreia se zărea campanila bisericii din sat.

Coborî cu o stație înainte de oraș, pe înserate, o luă pe jos spre casă. Soarele apunea după turnul Catedralei, pe un cer fără nori. Clopotele vesteau rugăciunea; Ricardo se descoperi și se rugă, repetând de trei ori „și nu ne duce pe noi în ispită". Apoi, după ce termină cu „acum și-n vecii vecilor, amin" adăugă: „Mergeți și propovăduiți vestea cea bună la toate popoarele".

– Neghiobule!

Atât îi spuse tatăl său când îl văzu intrând în casă, pe furiș, în puterea nopții.

V

Zilele trecură. Ricardo şi Liduvina aşteptau consecinţele aventurii lor. Trecură şi lunile. La început schimbară câteva scrisori cu duioşii forţate, cu recriminări, cu plângeri. Ale ei erau mai directe, mai categorice. „Nu e nevoie să-mi explici, dragul meu Ricardo, ce ţi se întâmplă, pentru că ghicesc. Nu mă păcăleşti cu retorica ta. Tu, de fapt, nu mă mai iubeşti; cred că nu m-ai iubit niciodată, cel puţin nu aşa cum te-am iubit şi încă te mai iubesc eu, şi cauţi să te dezlegi de ceea ce crezi tu că ar fi un legământ de onoare, mai mult decât de dragoste. Dar, uite ce e, nu-ţi fă griji cu onoarea, pentru că eu, chiar de nu-ţi vine a crede, sunt foarte liniştită în această privinţă. Dacă nu o faci ca să mă iubeşti, ca să mă iubeşti cum te iubesc eu, cu tot sufletul şi cu tot trupul, mai bine nu te căsători cu mine, chiar dacă s-a întâmplat ceea ce s-a întâmplat. Nu vreau asemenea sacrificii. Urmează-ţi vocaţia ta, iar eu am să văd ce-o să fac. Dar de pe acum îţi jur că sau voi fi a ta sau a nimănui. Chiar dacă s-ar găsi vreunul aşa de bun sau aşa de prost să mă ceară după cele întâmplate, după acea copilărie, îl voi refuza, oricine ar fi el. Gândeşte-te bine ce ai de făcut".

Sufletul lui Ricardo era, în acest timp, o mare învolburată. Nu dormea, nu se odihnea, nu mânca. Se întoarse la lecturile lui de mistică şi ascetică, la studiile de apologetică. Dublă şi îşi spori mereu actele de devoţiune şi chiar căzu pradă unor superstiţii. I se năzărea uneori că, atunci când va auzi ultimul dangăt de clopot de la ora şase sau când va ajunge la răspântia a două străzi, avea să moară fulgerător.

Îl preocupa problema destinului său. Dragostea aceea, cu tot cortegiul ei de întâmplări, fuga ridicolă, fuseseră opera diavolului, ca să împiedice împlinirea destinului pe care însuşi Dumnezeu i-l prezisese, prin deschiderea, la întâmplare, a Evangheliei. Dar Liduvina? Nu era oare destinul ei legat de al său? Nu erau de acum vieţile lor unite ireversibil? Şi nu stă scris că omul nu trebuie să dezlege ceea ce Dumnezeu însuşi a legat? Dar... nu existau oare şi alte suflete legate *ab aeterno* de sufle-

tul lui, alte suflete a căror sănătate depindea de el, cel ce mergea să propovăduiască popoarelor vestea cea bună? Putea el oare să propovăduiască luând-o cu el şi pe Liduvina? Să fi însemnat îndemnul acela că el trebuia implicit să renunţe la a mai repara ceea ce, conform legii onoarei, trebuia să fie reparat? Pe de altă parte, să se căsătorească fără dragoste... Deşi, se spune că aceasta scade cu timpul, totuşi obişnuinţa, convieţuirea, nevoia, dorinţa de a se iubi... Dar nu, nu! Experienţa acelor zile, în oraşul aproape străin, era suficientă.

Şi lui Ricardo i se părea că o vede pe biata bătrână cu pântecele enorm şi tremurător, care făcea în genunchi calea crucii. Însă destinul ei, al Liduvinei, nu rămânea oricum legat de destinul lui? Fuga aceea, ticluită de diavol, nu fusese folosită de Dumnezeu ca să le arate, şi unuia şi celuilalt, care erau destinele lor adevărate?

Cel mai greu de suportat îi era lui Ricardo atitudinea pe care tatăl său o adoptase faţă de el după aventură.

– Neghiobule! Neghiob e puţin spus! îi aruncase el. M-ai umplut de ridicol. Nu era destul să-mi fi spus ce aveaţi de gând? Acum o să creadă lumea că sunt un tată tiranic, care se opune la marea iubire a fiului... Neghiobule! Prea puţin spus neghiob! N-ar fi lăsat-o mama ei? Ce aveaţi de făcut decât să-i fi spus? M-aţi umplut de ridicol pe mine ca şi pe voi.

Într-adevăr, Ricardo însuşi simţea atât de mult că fuga aceea îl pusese într-o postură ridicolă, încât sfârşi prin a pleca din oraşul natal în altul, îndepărtat, unde locuiau nişte unchi. Şi în acest oraş înconjurat de ziduri, unde sufletul nu putea tinde decât spre cer, se cufundă din ce în ce mai mult în misticism. Îşi petrecea ore întregi aşezat pe piatră, lângă misterioasa absidă a Catedralei.

Se visa apostol, profet al unei noi epoci de credinţă şi eroism; un alt Pablo, un alt Augustin, un alt Bernardo sau Vicente, atrăgând mulţimile însetate de adoraţie şi consolare, mulţimi de bărbaţi şi de femei şi, printre aceştia, pe Liduvina. Se visa în altar, citind de pe acum legenda pioasă pe care avea s-o scrie vreun autor plin de admiraţie despre viaţa lui şi se gândea la rolul care i s-ar fi atribuit acolo Liduvinei lui.

Corespondența cu ea continua, numai că acum scrisorile lui Ricardo erau mai mult predici decât misive de amor sau cântă. „Ascultă, Ricardo dragă, nu-mi mai ține atâtea predici – îi răspundea ea – nu sunt așa de proastă încât să-mi trebuiască atât de multe cuvinte și atât de încurcate ca să pricep ce anume dorești tu. Îți spun pentru a suta oară că nu vreau să fiu o piedică în împlinirea a ceea ce crezi tu că este destinul tău. Eu la rândul meu știu ce am de făcut oricare ar fi situația și îți repet: ori a ta, ori a nici unui alt bărbat".

Cu o teribilă sfâșiere în suflet, Ricardo îi scrise Liduvinei scrisoarea de despărțire; într-o bună dimineață, după ce se împărtășise plin de pioșenie, simți că prinsese puteri și că se putea depăși pe sine pentru a i-o putea scrie. Dar după aceea fu atât de laș, atât de josnic, încât, neîncumentându-se a citi răspunsul ei, arse plicul fără a-l deschide. Contemplând scrumul, inima îi bătea cu putere. Voia să refacă scrisoarea arsă, să citească plângerile soției sale; soție, da, acesta era numele ei adevărat; soție sacrificată. Dar lucrul fusese făcut; ce era ars era bun ars. Nu mai putea, slavă Domnului, repara nimic. Și așa era mai bine, mult mai bine pentru amândoi; chiar dacă nu se vor vedea, nu vor mai schimba nici măcar o privire, nici o scrisoare, chiar dacă nu vor mai ști unul de celălalt, între ei va exista o căsătorie spirituală. Ea va fi o Beatrice a apostolatului său.

Se așeză în genunchi și, în singurătatea camerei lui, udă cu lacrimi Evanghelia care îi prevestise destinul.

VI

Viața pe care o ducea novicele Ricardo ajunse să-l înspăimânte pe superiorul său, atât de plin de excese era. Se dedica rugăciunii, penitenței, reculegerii și mai ales studiului, cu o ardoare nesănătoasă. Nu, așa ceva nu era firesc; părea

fapte izvorâte mai mult dintr-o disperare diabolică, decât din blânda încredere în harul lui Dumnezeu şi în meritele Fiului Său coborît printre oameni. Dădea impresia că încerca să-şi impună cu patimă vocaţia pe care n-o simţea sau să smulgă ceva din mâna Atotputernicului. Cerul admite forţa, scrie la Scripturi; dar acea violenţă a lui fray[1] Ricardo nu purta pecetea harului evanghelic.

Prin penitenţe se gândea să ispăşească aventura de dragoste lumească. Se spune că o căsătorie în care se intră prin păcat nu poate fi niciodată fecundă în bunuri spirituale. Se ruga pentru Liduvina şi pentru soarta ei, pe care o credea iremediabil legată de a lui. Fără acea fugă providenţială, poate că ei s-ar fi unit prin căsătorie, contrariindu-şi astfel, unul celuilalt, destinul hotărît de divinitate.

Rugăciunile lui erau rugăciuni încărcate de nelinişte şi tulburare. Îi cerea lui Dumnezeu linişte, îi cerea vocaţie, îi cerea chiar şi credinţă.

Îi citea pe Kempis, Sfinţii Părinţi, pe mistici, apologeţi şi, mai cu seamă, *Confesiunile* Sfântului Augustin. Se vedea un nou Augustin, dat fiind că trecuse şi el, ca şi Africanul, prin experienţele pasiunii carnale şi ale iubirii omeneşti, pământeşti.

Fraţii lui, ceilalţi novici, îl priveau cu oarecare neîncredere, dar şi cu invidie, cu acea urâtă invidie care e plaga ascunsă a mănăstirilor. Li se părea că fray Ricardo căuta să se singularizeze şi că în adâncul fiinţei lui îi dispreţuia. Ceea ce era adevărat. El trebuia să se supună la cazne ca să suporte candoarea de oameni simpli, mărunta mulţumire de sine şi vulgaritatea, mărginirea şi grosolănia celor mai mulţi dintre colegii de noviciat. Fugea chiar de cei mai buni dintre ei, care erau cei mai naivi şi mai simpli, pentru că îi considera proşti. Mai uşor îi accepta pe cei maliţioşi. Observase cu durere că cei mai mulţi dintre ei nu ştiau bine de ce intraseră la mănăstire; îi aduseseră acolo părinţii de mici copii ca să scape de ei şi să nu mai fie obligaţi să le facă rost de o situaţie sau de o slujbă. Unii începuseră prin a cânta în cor sau a fi ministranţi, alţii se lăsaseră pradă unei

---

[1] *Fray* (span.), frate, călugăr (înaintea numelui de botez). Prescurtare de la *fraile*.

nelămurite viziuni poetice dintr-o timpurie și vagă adolescență; aproape nici unul nu cunoștea lumea, de care vorbeau ca de ceva îndepărtat și misterios. Îl făceau să surâdă de milă pentru simplitatea lor atunci când îi auzea vorbind despre pericolele cărnii și ale păcatului, de concupiscența lor. Ei luau drept diabolic ceea ce el, fray Ricardo, credea a ști prea bine că nu era decât o prostie. Ei nu gustaseră din deșertăciunea iubirii lumești. Cum printre novici circula un zvon confuz despre aventura a cărei urmare era venirea lui fray Ricardo la mănăstire, aceștia îi făceau aluzii mascate la acea întâmplare și după ce el, cu cel mai trufaș surâs al său, le dădea a înțelege că nu trebuie să fie exagerată puterea diavolului, a lumii și a cărnii, se grăbeau să replice:

– Desigur, în acest domeniu dumneavoastră aveți mai multă experiență decât noi...

Cuvinte care îi măguleau vanitatea. Însă aluziile mai directe la dragostea și fuga lui cu Liduvina îl iritau.

Simțea că nici zidurile înalte ale mănăstirii, nici simplitatea fraților săi de religie nu constituiau bariere suficiente în fața ridicolului de care se acoperise în orașul lui natal.

Pe maestrul de novici nu-l putea convinge ardoarea lui fray Ricardo. Vorbind cu părintele stareț, îi spunea:

– Credeți-mă, părinte, nu izbutesc să văd limpede în sufletul acestui fray Ricardo. Prea a venit aici gata format și cu niște obiceiuri urâte. Mereu ascunde ceva, nu e din cei care se dăruiesc cu toată ființa. Încearcă să se singularizeze; se crede superior celorlalți și-i disprețuiește pe colegi. Îl deranjează mai mult simplitatea virtuoasă decât spiritul malițios. A ajuns să mi se confeseze că el îi consideră pe proști mai răi decât cei răi. Se arată entuziasmat de sfinții cei mai ieșiți din comun prin austeritatea lor, dar nu cred că pentru a-i imita. Mai curând îmi pare că îi place literatura. Viața fratelui nostru, Preafericitul Enrique Susón îl umple de încântare; dar mă tem că numai pentru a transforma în subiect oratoric...

– Viața lui Susón chiar este un subiect oratoric!... – exclamă părintele stareț, care trecea drept un mare orator al ordinului respectiv.

– Da, fray Ricardo al nostru se simte orator, iar vocaţia lui nu este decât o vocaţie oratorică. De oratorie sfântă, pe care el o apreciază drept cea mai potrivită cu natura talentelor sale. Visează la vremurile de înflorire a oratoriei unui Savonarola, a unui Monsabré, a unui Lacordaire... Cine ştie? Poate la mai mult. Acea revelaţie evanghelică pe care spune el că a avut-o – „Duceţi-vă şi propovăduiţi vestea cea bună!" – l-a convins pentru că era vorba nu de vestea cea bună sau de Evanghelie, ci de propovăduire...

– Părinte Pedro! Părinte Pedro! exclamă părintele stareţ dojenitor.

– Ah, părinte Luis! Nu uitaţi că sunt cal bătrân... Că mi-au trecut prin mână mulţi novici... Că întotdeauna am avut o anume înclinaţie, poate excesivă, pentru studiile psihologice...

– Hm! Hm! Asta îmi miroase a...

– Da, înţeleg, părinte stareţ; dar credeţi-mă, mă pricep ceva în materie de vocaţie. Şi vocaţia acestui tânăr, deie Dumnezeu să mă înşel, dar mi se pare că nu este mistică, de călugăr, ci de predicator. Şi poate de ceva mai mult...

– Cum, cum? Părinte superior, ce-i asta? Ce vrea să însemne?

– Vocaţie..., hai să spunem..., de episcop!

– Aşa credeţi dumneavoastră?

– Cum să nu cred! Băiatul acesta este în fond un egoist. Poate că ceea ce a făcut cu... adică... cu sărmana fată pe care a înşelat-o, a făcut-o numai din egoism. După acea dezamăgire sau ce-o fi fost, ne-a venit aici, puţin din romantism şi puţin din dorinţa de a parveni...

– Să parvină ca monah! se minună părintele stareţ şi râse din toată inima, dezvelindu-şi frumoasa dantură. Să parvină ca monah! Lăudat fie Domnul! Ce lucruri îţi mai trec prin minte, părinte Pedro!

– Da, să parvină ca monah, am afirmat şi nu retractez. Dumneavoastră, părinte Luis, sau eu nu ne gândim să ne evidenţiem, dar în vremea de azi şi pentru o fire ca a novicelui nostru fray Ricardo a se călugări e ceva ca o sfidare aruncată lumii şi un fel de romantică singularizare. În plus, ambiţia...

– Ambiţie!

– Ambiție, da! Sunt posturi, sunt onoruri, sunt glorii la care se ajunge, mai bine decât de oriunde, de aici, din mănăstire. Și eu cred că tânărul acesta ținteşte foarte sus... Să nu vorbim de asta! Şi apoi n-o fi el primul pe care o vocație teatrală, acționând asupra unor dezamăgiri și pe un fond de religiozitate, nu neg, de ce să neg, îl va fi îndemnat să intre la mănăstire. Amintiți-vă, părinte, de acel fray Rodrigo, carmelitul, care s-a făcut atât de cunoscut în teatrele private de prin casele aristocraților și care, în loc să se dedice scenei, s-a dus la o mănăstire...

– Da, și acum, după ce a ieșit de la mănăstire, umblă să inventeze o religie nouă, sub veşmânt...

– Tot comic! Şi sub fray Ricardo al nostru se ascunde tot un comediant. Numai că rolul pe care speră să-l facă până la urmă este acela de protagonist, cu o mitră, sau cine știe... poate își înalță visele mai sus...

– Ce, ce? Spune, părinte, spune.

– Nimic, nu, nimic! Asta îmi pare că ar însemna de-acuma să bârfesc.

– Mie așa mi s-a părut că a fost și până acum.

– În fine, părinte stareț, eu cred că e de datoria mea să vă spun aceste lucruri. Tânărul acesta este convins că veşmintele noastre îl îmbracă bine... Bănui chiar că se crede frumos și ar vrea să etaleze veşminte albe, în amvon.

– Cât de maliții sunteți dumneavoastră, părinte Pedro...

– Cal bătrân, părinte stareț, cal bătrân... „Şi care nu va ajunge niciodată episcop!" – gândi în sinea sa părintele stareț, ce pierduse, la rându-i, această nădejde.

VII

Să fi auzit sărmana Liduvina această discuție între părintele stareț și maestrul de novici! Liduvina îl aşteptase pe Ricardo al ei, dar când acesta se călugări, se duse și ea, cu ochii uscați și inima pustiită, să se îngroape într-o mănăstire. Se gândise mai întâi să intre într-unul din ordinele ce se ocupau de educarea

tinerelor fete, pentru a le putea transmite, cu subtilitate, elevelor ei propriile-i sentimente de dezgust şi dispreţ faţă de bărbat, care este egoist şi laş. Dar, la ce bun să se expună astfel, să-şi deschidă inima? La ce bun să-şi exacerbeze durerea făcând loc răzbunării? Nu, era mai bine să intre într-unul din ordinele dedicate contemplaţiei, din cele complet izolate de lume, în tăcere, penitenţă şi rugăciune; într-o mănăstire la ale cărei porţi să se spargă ecourile lumii de afară. Acolo voia să se îngroape de vie, să aştepte moartea, judecata de apoi şi iubirea care să-i umple sufletul.

Merse până în îndepărtatul oraş Tolviedra, ascuns de lume, agăţat undeva sus, în sălbăticia muntelui şi se închise între cei patru pereţi ai unei mănăstiri unde fuseseră odinioară maici din ordinul benedictinelor.

În grădină se înălţa un chiparos, frate cu cel al Ursulinelor din oraşul ei natal, cu chiparosul tinereţii ei. Aşezată lângă trunchiul arborelui negru, contempla roşul aprins al asfinţitului, care îi aducea aminte de alte apusuri. O ciudată linişte punea stăpânire pe ea în grădina tristă, tovarăşa ei de tăcere, unde erau în cea mai mare parte legume şi doar câteva flori veştejite, pe care doar ea le uda; o grădină tristă, prizonieră între ziduri înalte, un petec de natură, aflat şi el în aceeaşi claustrare. De acolo nu se vedea nimic din lumea exterioară decât cerul; cerul căruia nu i se pot pune ziduri, nici uşi zăbrelite. Pe întinderea lui albastră treceau adesea norii moleşi, dăruindu-i umbra şi, uneori, vreun porumbel cu bătaia lui albă de aripi căutând căldura cuibului. Când ploua, din acea catifelată mantie neagră apa se scurgea spre pământul din afară şi pe cel dinăuntrul mănăstirii. Nopţile, obişnuia să-şi aţintească la stele privirile ochilor ei negri sau contempla semiluna care, asemenea unei mici nave, părea să înainteze cu toată viteza pe marea de nori. În anumite zile, răzbătea până la ea zgomotul de paşi ai grupurilor de oameni care treceau pe lângă ziduri sau un zvon de chitară, mandolină şi cântece de chermeză, iar o dată, pe înserat, ajunse până la urechile ei, trecând prin zid, un ecou nelămurit de sărutări şi suspine întretăiate. Tot ceea ce venea din lumea din afară îi stârnea visele şi îi amintea de bătrâna cu pântecul tremurând care făcea, în genunchi şi cu rozariul în mână,

calea crucii în acea biserică solitară a lacrimilor şi de acea călătorie cu trenul de-a lungul râului cu ape îngălbenite din cauza furtunii, printre pini, măslini şi portocali. Prindea contur în mintea ei oraşul păcatului. Al păcatului? Dar fusese oare acela un păcat, existase realmente un păcat? Aşa era păcatul care ne este înfăţişat în culori atât de atrăgătoare? Oh, păcatul este curiozitatea, fără îndoială, nimic altceva decât curiozitatea! Din curiozitate, din dorinţa de a cunoaşte, a păcătuit Eva. Şi din curiozitate continuă să păcătuiască fiicele ei!

Fusese mai bine sau mai rău că Ricardo o sacrificase? Nu voia să afle. Bărbatul este egoist întotdeauna. Cel mai tare o durusc zâmbetul care îi descreţise încruntătura surorii ei când, luându-şi rămas bun în poarta mănăstirii, îi spusese: „Ei, acum ai să fii fericită!" Ce mocirlă e lumea!

Şi acolo, înăuntru, o regăsise: mănăstirea era o lume în mic. Lipsa de ocupaţie, lipsa afecţiunii din partea unei familii, monotonia existenţei exacerbau unele patimi. Sub mohorîta pace dintre zidurile mănăstirii mocneau patimile mărunte, suspiciunile şi ostilitatea sub masca prieteniei.

Pe strada spre care dădeau ferestrele zăbrelite ale mănăstirii trecea o dată pe an o procesiune de copii şi, în ziua respectivă, surorile şi măicuţele – măicuţe? Sărăcuţele! – se iţeau printre zăbrele ca să-i vadă pe copii, să le arunce flori ca pentru a le transmite sfântului. Mai mult ca sigur că nici dacă ar fi fost anunţate că Don Juan Tenorio a reînviat şi intră în oraş, nu s-ar fi agitat atâta ca să-l vadă.

Aveau fiecare în chilia ei câte un Isus copil, o păpuşă drăguţă pe care o îmbrăcau şi dezbrăcau, o împodobeau. Îi puneau flori, îl sărutau, mai ales pe furiş; unele din ele îl jucau pe genunchi ca pe un copil de-adevăratelea. Îl înconjurau cu flori. O dată, când a venit un fotograf, cu permisiunea episcopului, ca să fotografieze un arc romantic dinspre grădină, măicuţele s-au grăbit să-şi aducă fiecare Iisusul ei şi să-i ceară să li-l scoată în poză.

– Du-te de-aici – spunea una celei de alături, al meu e mai frumos, uite ce ochi are!

Liduvina contempla în tăcere şi cu inima strânsă acea rivalitate naivă de mame frustrate. Şi ea care ar fi putut să aibă un

copil, un copil adevărat, un copil viu, un copil în carne și oase! Oh! De ce, de ce fusese sterilă acea fugă? Tocmai pentru că fusese așa, sterilă, părea și mai ridicolă; avea dreptate Ricardo. În schimb, dacă ar fi înflorit, nu! Dacă ar fi dat rod într-un copil zămislit în dragoste. Atunci – gândea Liduvina – dragostea ar fi renăscut. Ba nu, ar fi ieșit la iveală, pentru că ei se iubeau, da, se iubeau, deși în egoismul și vanitatea lui, Ricardo se încăpățânase să nu o recunoască. Dacă ar fi avut un copil, Ricardo n-ar fi sacrificat-o pe ea pentru vocația lui. Vocația, pentru ce anume? Ah, dacă biata Liduvina l-ar fi auzit pe superiorul novicilor!

În mintea ei se înfiripa imaginea luminoasă a frățiorului cu ochi albaștri surâzători, sub aureola părului de aur. Se auzea chemată de acolo, de foarte departe, dinspre adâncurile interioare unde sălășuiau amintirile din prima ei tinerețe: Ina! Ina! Ina! Ce repede s-a dus acea Ina de odinioară și visul ei trecător ca visul din zori! Ce repede s-a dus și *micuța* lui Ricardo! Slavă Domnului că nu peste mult avea să se ducă pentru totdeauna. Unde se va duce? Într-o lume fără atâta noroi și atâta falsitate, fără tăcerea unei mame, fără încruntătura unei surori, fără egoismul unui logodnic, fără invidia colegelor.

Nu o dată, îngenunchind în fața vreunei icoane a Maicii Preacurate, biata soră Liduvina murmura: „Maică Preasfântă! De ce n-ai cerut Tatălui Fiului tău, Domnului nostru Atotputernic ca Ricardo al meu să mă facă și pe mine mamă? Dar nu, vai, iartă-mă!" Și se înneca în lacrimi, dorind din tot sufletul să se resemneze cu exilarea, de acum irevocabilă, în acea mănăstire. Aici se putea lăsa în voia tristeții incurabile care avea s-o însoțească până în mormânt. Cu atât mai profund o rănea veselia infantilă a surorilor din mănăstire care, pentru că citiseră în cărțile mistice că adevăratul sfânt este vesel, simulau o veselie zgomotoasă, cu puerile râsete și bătăi din palme. Mai ales de Crăciun, când se sărbătorea Nașterea Pruncului Iisus, dădeau frâu liber acestei veselii nătânge, care devenise aproape obligatorie. În grădină se dansa, printre râsete nebunești și ritmuri de tamburină.

– Hai, vino, soră Liduvina! Nu dansezi?

Iar ea răspundea:

– Nu, nu mă ţin picioarele!

Îi respectau tristeţea, ghicind, dacă nu cumva ştiind, câte ceva despre povestea ei.

Şi îşi continuau petrecerea, exclamând din când în când: „Ah, sfinte Iisuse! Ce mulţumită sunt!" Asta numeau ele un trai vesel, o sfântă veselie.

Şi aşa îşi trecea zilele, toate la fel şi toate cenuşii. Nu uita să se roage pentru Ricardo pentru ca Dumnezeu să-l lumineze şi să-l ierte.

VIII

Faima de predicator a lui Ricardo se răspândise prin toată ţara. Se spunea că reînviase vârsta de aur a oratoriei sfinte spaniole. Oratoria lui era, în acelaşi timp, austeră şi caldă. Gestul sobru, rostirea deslușită, expunerea metodică şi limpede, dar, pe dinăuntru, o văpaie de foc stăpânit. Harul lui izvora dintr-un zbucium interior.

Unii din cei care îl auzeau cum îşi expunea raţionamentele îi reproşau lipsa de pasiune, pentru că există gogomani care nu ştiu că nimic nu nutreşte mai bine raţionamentul decât pasiunea însăşi. Antitezele şi paradoxurile lui le păreau altora virtuozităţi mentale, uitând că la fray Ricardo antitezele şi paradoxurile erau, ca şi la Sfântul Augustin Africanul, dure şi seci, dar făurite în sălaşul pasiunilor înflăcărate.

Din pricină că în predicile lui nu obişnuia să folosească vorbe de prisos, era considerat rece, confundându-se răceala cu uscăciunea. Pentru că oratoria lui fray Ricardo era uscată şi arzătoare ca nisipurile din deşertul spiritual din sufletul său, cuprins de flacăra ambiţiei şi a remuşcării.

Uneori părea obscur, obscur pentru ceilalţi şi obscur pentru el însuşi. Asta pentru că îşi căuta ideile.

Când vorbea, se adresa nu mulţimilor care îl ascultau, ci fiecărui om în parte; vorbea de la suflet la suflet.

Exista totuşi în oratoria lui ceva care îi dădea un caracter inform, haotic şi fragmentar. Dar nimic, absolut nimic care să pledeze pentru un anume lucru. Puţine, foarte puţine silogisme, parabole, metafore şi paradoxuri ca în Evanghelie şi tranziţii bruşte, adevărate salturi.

– Fapt e că fără să fie propriu-zis un orator, te fascinează – spunea câte un pedant.

Subiectele pe care obişnuia să le abordeze erau legate de viaţa aşa-numită de zi cu zi, degradarea credinţei, lupta între credinţă şi raţiune, între religie şi ştiinţă, aspecte sociale, egoismul celor săraci şi al celor bogaţi, lipsa de caritate şi, mai ales, viaţa de dincolo de mormânt. Când vorbea de iubire, părea că se transfigurează.

Fusese deja propus pentru a fi episcop. Dar cu toată faima lui, cu toate că purtarea îi era fără pată, el părea chinuit de o stranie apăsare. Nu izbutea să se facă simpatic celor cu care intra în legătură, nu izbutea să câştige inima mulţimii care îl asculta vrăjită.

Femeile mai cu seamă, când îl auzeau, se simţeau fascinate, subjugate şi tremurau în faţa lui. Ghiceau că dincolo de cuvintele lui arzătoare se ascundea ceva dureros. În special când îl ascultau vorbind pe vreuna din temele lui favorite, ca aceea a tragediei din Rai, când Eva l-a ispitit pe Adam, făcându-l să guste fructul oprit din arborele cunoaşterii binelui şi răului, pentru ca apoi să fie amândoi alungaţi din grădina inocenţei a cărei poartă avea să rămână în paza unui arhanghel cu spadă de foc care arunca pe aripi o lumină roşietică sau pe tema tragediei lui Samson şi Dalila. În cuvintele lui nu exista aproape niciodată consolare, ci aspiraţii dureroase. Şi încă ceva, un fel de asprime şi disperare.

E drept că, uneori, vorba lui avea tremurul plânsului de parcă ar fi suplicat compasiunea ascultătorilor. Se simţea în acele clipe zbaterea sufletului prizonier care părea a se frânge contorsionându-se pentru a-şi sfărâma lanţurile. Dar îndată se reculegea cu o contractare parcă şi atunci ameninţările deveneau mai cumplite şi profeţiile mai nemiloase.

Acel predicator furtunos nu era pentru bietele noastre suflete rănite, care merg la biserică în căutarea unor oblojeli narcoti-

zante şi nu a unor cauterizări iritante. El nu era iubit, nu; nu era iubit. Zadarnic încerca uneori să se domolească. Austerul profet era condamnat la singurătate.

Iar el, în sinea lui, simţindu-se singur, îşi spunea: „Da, asta–i pedeapsa lui Dumnezeu pentru că am părăsit-o pe Liduvina, pentru că am sacrificat-o ambiţiei mele. Da, acum văd limpede; am crezut că o femeie, o familie, ar fi fost o greutate şi o piedică pentru visele mele de glorie". Deşi era singur, îşi închise ochii, pentru că nu reuşea să zărească undeva, departe, umbra unei tiare. „Nu sunt decât un egoist – continua să-şi spună – un egoist; am căutat scenariul care se adapta cel mai bine facultăţilor mele histrionice. M-am gândit numai la mine!"

În fine, sosi împrejurarea pe care, cu ambiţia lui, şi-o dorea în taină şi anume aceea de a-şi pune la încercare vocaţia. Fusese chemat să predice la mănăstirea de maici din oraşul Tolviedra.

De când aflase nici nu mai dormea. Nu-l lăsa inima. Şi noroc că oamenii, sau mai bine zis publicul, nu ştiau ce anume îl lega pe el de acea mănăstire. Era un secret pentru aproape toată lumea. Acum, acum avea să se dea un spectacol unic şi numai pentru ei doi; păstrând secretul faţă de mulţimea uimită şi extaziată, avea să vorbească acum de la inimă la inimă, cu fatidica fiinţă care-i marcase destinul; acum avea să i se confeseze în faţa tuturor şi fără ca nimeni să bage de seamă; acum avea să triumfe într-o împrejurare unică în analele oratoriei creştine, cu siguranţă unică. Dacă ar fi putut pătrunde acei bieţi credincioşi sensul ascuns al dramei ce urma să se reprezinte în faţa ochilor lor!

Protagonistul acelui apostolat îşi simţea întreaga fiinţă transportată.

Sosi şi ziua cea mare.

Biserica era ticsită de lume dornică să-l audă pe faimosul predicator. Veniseră oameni de prin cătunele vecine şi chiar din capitala provinciei. Altarul părea de aur incendiat. Se ghicea, dincolo de perdeaua trasă peste grilajul de fier al corului unde stăteau ascunse maicile, existenţa unor vieţi de reculegere şi extaz. Din când în când se auzea dintr-acolo o tuse înăbuşită.

Fray Ricardo urcă cu încetineală în amvon, își scoase o batistă și își șterse fruntea. Mâneca largă a veșmântului alb îi acoperi o clipă chipul, ca o aripă. Își plimbă privirile deasupra asistenței și le opri o clipă pe perdeaua ce acoperea grilajul de fier. Se așeză în genunchi ca să spună rugăciunea de început, sprijinindu-și fruntea de mâinile așezate pe marginea amvonului. Tonsura îi strălucea în lumina care venea de la lumânările mari de ceară din fața altarului.

Se ridică; se mai auzeau câte o tuse, câte un foșnet de fuste. Apoi se așternu peste tot o tăcere încordată. Ceva neobișnuit se petrecea cu predicatorul. Șovăia, se repeta, se oprea din când în când, nereușind să-și ascundă o ciudată neliniște. Dar treptat începu să se stăpânească, vocea îi deveni mai puternică, gesturile mai ferme și cuvintele prinseră a se rostologi ca un râu de foc fără flacără.

Credincioșii din sală își țineau respirația. O ambianță de tragic mister se crease în incinta bisericii. Ghiceai că se petrecea ceva solemn și unic. Nu mai era un simplu om, ci însăși inima omenească vorbind despre iubire, despre iubirea divină. Dar și despre iubirea omenească.

Fiecare din cei prezenți se simțea purtat spre adâncurile spiritului, spre miezul adevărurilor nerostite. Vocea lui ardea. Vorbea despre iubirea care ne cuprinde și ne domină atunci când ne credem mai departe de ea. Spunea așa: „Să așteptăm Iubirea! O așteaptă doar acela care o are înlăuntrul lui! Credem că îmbrățișăm umbra ei, în vreme ce ea, Iubirea, invizibilă pentru ochii noștri, ne îmbrățișează și ne strânge. Când credem că ea a murit în noi, de fapt se întâmplă că noi am murit în ea. Și apoi, când durerea o cheamă, ea se trezește. Pentru că nu există iubire adevărată decât atunci când inima celui ce iubește se contopește întru aceeași neliniște cu inima celui iubit. Iubirea este o pasiune la care se cooperează, este compasiunea, este durerea comună. Trăim grație ei fără să fim conștienți, așa cum nu ne dăm seama că trăim grație aerului până nu vine clipa dureroasei sufocări. Să așteptăm Iubirea! Așteaptă Iubirea și o cheamă numai acel care din sângele ei trăiește, chiar dacă nu știe asta. Apa subterană este cea care mai poate reînvia pământul secetos. Simțim câteodată uscăciuni arzătoare ca acelea ale câmpului

deşert care crapă de sete şi pe a cărui suprafaţă se rostogolesc frunzele desprinse, pârjolite de dogoare, în vreme ce în adâncurile acestui câmp, pe sub rădăcinile verdeţii lui moarte, curge pe roca de susţinere izvorul apelor din cer, dătătoare de viaţă. Susurul acestor ape de profunzime se contopeşte cu foşnetul frunzelor uscate. Şi vine clipa când pământul ars şi însetat se deschide şi ţâşnesc la suprafaţa lui ascunsele ape. Aşa este Iubirea.

Dar iată, fraţii mei şi surorile mele, că egoismul, amarnicul şi sălbaticul amor propriu vin să ne orbească pentru ca să nu vedem Iubirea care ne ia în braţele ei şi ne învăluie, pentru ca să n-o simţim. Şi noi vrem să-i furăm ceva, să nu ne încredinţăm cu totul ei, dar Iubirea ne vrea şi reclamă întreaga noastră fiinţă. Noi vrem ca Ea să fie a noastră, să se lase în seama dorinţelor noastre personale, câtă vreme Ea, Iubirea, Iubirea încarnată şi omenească vrea ca noi să fim ai ei, cu totul şi cu totul ai ei. Dar cât de repede ne lăsăm păgubaşi! De cum ne vedem la poalele dealului! Şi de ce ne lăsăm păgubaşi? Din cele mai triste raţiuni – raţiuni, da, mizerabile raţiuni – de teama ridicolului, eventual! Nu din alte motive, fraţii mei şi surorile mele! Cât de grosolan, cât de egoist, cât de meschin este omul! Iertaţi-mă!..."

Cuvântul ţâşnise ca un strigăt sfâşietor din adâncurile fiinţei şi glasul lui fray Ricardo, care trecea ca un râu de foc fără flacără prin tăcerea încordată a credincioşilor, se uni cu hohotul de plâns ce venea din spatele grilajului. Până şi flăcăruile lumânărilor de ceară de la altar părură a se cutremura de şocul întâlnirii celor două strigăte ale sufletelor. Fray Ricardo se făcu palid, mai întâi ca ceara albă a lumânărilor de la altar, apoi chipul îi fu cuprins de o văpaie ca aceea a flăcărilor de la lumânări; privi în gol, îşi înclină capul, îşi acoperi ochii cu mâinile, care abia se mai zăreau, tremurătoare, sub mânecile albe ca aripile şi izbucni într-un plâns cu suspine înăbuşite care se contopiră cu cele venite din locul ascuns privirilor. O clipă tăcerea mulţimii uluite se făcu mai grea; dar îndată se auziră hohote de plâns şi predicatorul se aşeză în genunchi. Apoi, încetul cu încetul, auditorul se risipi.

Zile întregi şi chiar luni de zile nu se vorbi în Tolviedra, şi chiar în afara ei, decât de acea întâmplare neobişnuită. Iar cei ce au fost de faţă au ţinut-o minte toată viaţa. Li se părea că în clipa în care se petrecuse misterioasa dezlănţuire, predicatorul dezvăluia, în fraze întretăiate şi încărcate de idei, enigme răscolitoare. Mai târziu se află sau se bănui cel puţin câte ceva din dedesubturile întâmplării, câte ceva din pâlpâirea focului subteran care mocnea sub apele şopotitoare de la suprafaţă şi în felul acesta începură cei mai în cunoştinţă de cauză să pătrundă înţelesul rugăciunii lui fray Ricardo.

El şi ea, fray Ricardo şi sora Liduvina, se simţiră mai uniţi în destinul lor decât atunci când nu-i despărţeau decât zăbrelele casei din fundacul Ursulinelor. Când strigătele durerii lor s-au îmbrăţişat şi s-au contopit într-unul singur, inimile li s-au contopit, veşmintele le-au căzut parcă pârjolite de foc şi rămase descoperită Iubirea care, în tot timpul de după acea tristă fugă, îi susţinuse în singurătate, pe fiecare dintre ei.

Şi din ziua aceea...

Salamanca, noiembrie 1911

CUPRINS

Prefață V

Tabel cronologic XIX

Prolog 1

Sfântul martir Manuel cel Bun 18

Povestea lui don Sandalio, jucător de șah 53

Un biet om bogat sau sentimentul comic al vieții 88

O poveste de iubire 120

LECTOR: RADU VLADUȚ
TEHNOREDACTOR: GEORGETA CÎRSTEA
Bun de tipar: 15.05.1996
Tipărit: ***Semne***

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen 2026